759192

A

váczi kegyes-tanitórendi ház

KÖNYVTÁRA.

F. betü. III. b. 33. szám.

AZ

ÉR-VÁGÓNAK

PATHOLOGIÁJA

MELLYET

A' MÁGYAR

BORBÉLYOKNAK

HASZNOKRA

ÍRTT

I'ISS JÓSEF

AZ ORVOSI TUDOMÁNYNAK DOCTORA.

BÉTSBEN,

Nyomtattatott Baumeister Jósef Betűivel, 1791.

A HÉPKÖNYVTÁR KÖZPONTI JOGÁSZDARABJA
NEM KÖLCSÖNÖZHETŐ

Fors victrix evasisset natura, quæ nunc accessu medici duobus hostibus succumbere debet.

Brand.

DEBRECEN SZ. TEMPLOM KÖNYVTÁR

Urina bona, pulsus bonus, & æger moritur.

Hippocrates.

NAGY

KEGYELMŰ ÉS MÉLTÓSÁGÚ

GRÓF

SZÉCHÉNYI

FERENTZ

ÚR

Ő EXCELLENTIÁJÁNAK.

KEGYESSÉG

'S

BÖLTSESSÉG

SZÍVES

BARÁTTYÁNAK

ÉS

A' MAGYARSÁG

LEG ÉRDEMESSEBB

ELŐ-MOZDÍTÓJÁNAK.

NAGY MÉLTÓSÁGÚ GRÓF

KEGYELMES URAM!

Tsekélységnél többet esmérnék magamban, ha ezen kis Munkátskámnak ajánlását Excellentiád Érdemének *tenném. Nagy nevének elötételével tsak a' könyvetske ditsekedik, nem pedig a' Névnek nagysága magaſztaltathatik.*

Tsak eſzköze ez Kegyelmes Uram! azok *fel-fedésének, a' mikét én érzek magamban, valahányſzor nemes ſzivére gondolkozom.*

Melly sok Nagygyaink tsak unalom érzéseket mutattyák, midőn az igyekező Kitsinyek bennek nézik azt, a' mit máshol nem-is kereshetnek!. — Nints pedig, a' ki

fel

fel nem találta eddig Excellentiádban a' valóságos Haza, és Hazaſiak Attyát. Szóllyanak azok, a' kik a' Magyarság Elömozditásában fáradoznak, és Excellentiád, hogy a' Hazát boldogíttsa, az igyekező Hazafit gyámolíttsa, ſoha üres biztató nem volt.

Nem tsak ezen Nagy Magyar Lelket tapaſztallya Excellentiádban az, a' kinek olly ſzerentséje adatik Excelletiádat megesmérni, mint nékem. — Vajha kitſiny ne volnék ezen ſzerentsémmel úgy élni, hogy illy Atyára mindég érdemes maradhaſsak!

leg kiſsebb ſzolgája
K. J.

A' MAGYAR OLVASÓKHOZ.

Tagadhatatlan dolog, hogy, a' mint eſztendőkről eſztendőkre világoſsabbadik az emberi Nem az ő nagyobb Boldogítására, hogy tudni illik mindég jobb és jobb találmányokkal, hellyeſsebb meg hellyeſsebb Rendelésekkel mozdúl-elő: Úgy ditsekedhet Magyar Hazánk leg inkább azzal, hogy a' Tudományoknak elő-mozdítáſára olly Rendeléseket kapott II Jósef alat, hogy azokkal igen azon állapotra közelíthete, a' mellyben magokét lenni, ditsekednek a' Vidékiek.

Kevesebb ſzámúak lettek ugyan a' Tanúlóink, mint az előt valának, de ſzemlátomást ollyanok, hogy fiatal idejekbe tsak nem a' Régiek öregségét tapaſztaltatnának viselni. Láthattyák ezt az élő Öregeink tu-

tulajdon gyermekeiben. Miért pedig? Mert kezdé már II Jósef-is meg-adni a' Tudományoknak azokat, a' miket a' Vidékiek meg-adtak azoknak.

A' többi között az Orvosi Tudománynak elő-mozditását melly igen akarta II Jósef, egy bizonyság az, hogy, a' mit ſenki ez előtt meg nem gondolt, egy közönséges nagy Ispotályt már már fel-állitott Pesten, hogy az, a' mint az Orvoſi tanúló Hazafiaknak tökélletes Tudományokra egy leg ſzükſégesebb eszköz, melly nélkül az Orvos, csak inkább orvasolni, fájdalom! hogy Emberen próbálgató Orvos, úgy az egéſz Orſzágból való ſzegény Köz-népünknek egy nagy ſegedelme lenne.

Örül az Auſtriai nép kéſz Gyámolán utólsó nyomorúságában-is, mert mind utólsó pihegéséig láttya maga segedelmét önnön Hazájától, mellynek még magát birá, ő-is tagja való, és ſzint' úgy, mint a' kinek a' ſzerentsétlen ügy nem jutott, ő-is haſznára vala az Hazának. De ditsekedhetnek Auſtriában az orvoſi Tanúlók-is, hogy ők a' Nemzeti Ispotályban forgolódhatnak, mert az Igyekezetek' tzéllyának el-érésére abban találhattyák-fel a' leg jobb, és leg ſzükségeſsebb módot.

Nem az elménck nagyobb tehettsége oka annak bizonyoſsan, hogy a' Magyar tanúlókat meg-előzik a' Vidékek Tanúlói, hanem

hanem az arra való módoknak elégsége, mellyeket meg ſzereztek az ő Elől-járói, nem sajnálván minden költséget, midőn meg-győződnének abban, hogy a' Tudományoknak virágzáſa leg első eſzköz légyen az Haza boldogságára; és midőn böltsen úgy itélnék, hogy, ha már tehát el-kerülhetetlen ſzükség vagyon a' Tudományokra, ha már azokra költeni kellene, meg tennék mind aſztat, a' mi tsak kivánhatódna azoknak elő-mozditására, nem pedig tsak formára tartanák azokat, 's költségeknek-is kevés haſznát látnák: hogy tehát minden ſzükséges módokat öſzve keresnének, az Igyekezetet mindenféle kedvezéſsel nevelnék.

Az való, hogy költséggel esik ez meg, még-is mindazonáltal igaz az, hogy a' Tudományok elömenetele nélkül lehetetlen boldogúlni valamelly Orſzágnak.

Nem tagadhattyák a' mi Magyar Tudóſsaink, hogy elömenetelében Tudóſságoknak nagy terhet éreznek a' ſzükséges módoknak rövidsége miat. De kiváltképpen az orvoſi Tanúlóink melly nagy kárt ſzenvednek, 's ő általak az Orſzág, az el-kéſzitő elegendő praxisnak fogyatkozáſa miat, a' ki azon ſzép Theoriának, mellyel leg elsők ditsekedhetnek a' Magyar tanúlók, tsak theoriában való maradását meg-gondollya, az itélheti.

Az

Az illyetén rövidségeknek hellyre-hozásában fáradozott II Jósef, midőn, a' mint mondám. Peſten-is a' nagy Ispotályról gondolkozott, és midőn az Igyekezőknek ſtipendiumokat oſztogatott, és az Oskolákból ditséreteſsen ki-költteket az Orſzág Nagygyai előt tekéntetbe tartatta. s. a. t.

Ezen Rendelésekkel mondám *közelithete* Magyar Hazánk azon állapothoz, mellyben áll túdománnyáival a' vidékség. De *nem közelite* még-is, ſőt valaha se remélhette, azon Rendelésekkel-is, a' Magyar a' *Külsökkel* való vetekedését tudománnyaiban. Miért pedig? Mert á mennyire leg jobb útra igazittatának a' Magyar tanúlók, annyira meg-foſztattak az arra való minden módok közűl leg ſzükségesſebbtől.

Vélekedjen kinek hogyan tettzik, és tartsa akár mi okát ennek. En, midőn által-nézem minden Európai Nemzeteknél a' tudományoknak lépését, leg inkább azt az okát találom, hogy, ámbár mindég jó deákok voltanak a' Magyarok, tsak még se voltak soha ollyan jók, mint á Frantzia frantzia, a' Német német, az Anglus anglus: és ámbár deákúl tudtak mindég tanùlni, még ſem tudtak úgy, mint tudhattak volna Anyai nyelveken, tudni illik, *magyarúl*, vagy ha kik tudtak, valóban igen késöre tudhattak. — Tsak az ſzól ez ellen, a' ki életének ſzebbét tsak a' deák-

ságnak

ságnak meg-tanúláſában töltötte, a' midőn az anyai nyelvén tanúló Idegen tsak nem gyermeki eſztendeiben már haſználta tanúláſát; és az, a' ki magát meg nem próbálta, ha vallyon jobban érthetné e' ő a' magyarúl irtt könyveket, mint a' deákokat, 's tehát meg nem győződhet e' felől; és a' kinek tsak a' neve magyar, nem a' nyelve. Perget Deákainknak nyelve az oskolai *terminus*okon, de nem a' jobb, és magoktól ſzármazott új *conceptus*okon.

Nem tettzett Hazánk Elő-járóinak nem régen, és valóban nem-is tetzhetett, hogy Hazafi Borbélyaink tudománnyaiban igen gyengék tapaſztaltatnának, és tsúdálkozás támada, hogy a' mint tanúlni fel-küldettenek az orvoſi Karhoz, úgy tudatlanok viſzſza térének lakáſokba. Nem tsudálhattya ezt, a' ki meg gondollya, melly lehetetlen légyen nyelvet-is, és tudományt egyſzer's mind tanúlni, kivált az ollyanoknak, a' kik tulajdon anyai nyelveken-is nehezen tanúlhatnak, úgy mint, a' kik többnyire tanúlni tudni ſe tanúltak mind eddig. Nem de nem igen ſokan tsak ollyanok adták magokat a' Borbélyságra, a' kik á ſúllyoſsabb dologgal járó Mesterségektől féltek? vagy tanúltak ők az előtt valamely oskolába, vagy nem, mindegy volt, sőt elegen olvasni ſe tudtak. Az igaz, elég volt ez a' beretválásra, de bezzeg nem elég arra, hogy az ő tőlök kivántt ſzükséges tudományokat értheſsék, 's a' mint kell, úgy meg-tanúlhaſsák:

An-

Annál inkább nem elég arra, hogy mind azokat tselekedhessék, a' mikbe elegyesleg bé szokták magokat avatni, és a Népnek kárával vakmerösködnek.

Az anyai nyelvnek meg-vetéséből következett az illyetén országszert fel-találandó fogyatkozás, mert módjok se vala Magyar Borbélyainknak magokat tudóssá, és az Hazának hasznossá tenni az idegen nyelvnek mitta; ennek meg-tanúlása pedig sok időbe, és költségbe tele azoknál-is, a' kik el-készültebb eszűek valának.

Nem tsak a' nyelvnek rövidsége, hanem több más okok-is számláltathatnának, mellyek igen nagy Gáttyai a' tudományok előmenetelének. Minden más gondaskodás kivül való élet módja nélkül, következendő képpen elegendő élelem nélkül nyög a' tudomány, és tökélletlenségében kéntelen azt hagyni a' kedvetlen tanúlt Hazafi. Az Orvosi tudományra nézve pedig, hogy ha egynémely részére Hazafiainknak méltó hajtani, már elegendő rövidség lehet az, hogy nem tsak egy alávaló 's otsmány életmódjának tartatik, de tsalárdságosnak-is neveztetik. Sokszori halgatója kéntelenítettem lenni az illyeneknek. Ezek ugyan illyetén beszédekkel már azzal-is meg mutattyák önnön Gyengeségeket, mivel azt hiszik, hogy ök itélhetnek a' nékik esméretlen dologról, a' vagy-is, hogy ök ollyannak tartyák az orvosi tudományt, mellyet az ök természeti eszek fénynyé-

nyével utól érhetnek; ezeknek elég az illyen magok ki-mutatása, 's meg-esmértetése. De még-is nem a' tudománynak nevekedésére ösztönöző Betse ez az Orvosnak, a' ki olly nehéz, és tágas tudomány követésének más bérét reménlheti.

Tagadhatatlan az, hogy vannak, a' mik az ollyatén könnyű Itélőknek inyekre matériát adnak. De semmi tudományban nem gántsolódhat az okos, még nem tudja, miben áll az. Az Orvosi tudomány *Phisica*, a' természetnek munkálkodási pedig titkos, és mélységes valóság, mellynek utól érése alapos foglalatosságot kíván. Lehet valaki leg böltsebb más tudományban, és az orvosi tudományban, ha aztat-is nem tanúlta, tsak olly bámúló, vagy vakmerő lészen ő, mint a' tanúlatlan. 'S azért, a' mint tsudállya sokszor a' nem-doctor a' Doctornak tselekedetét, előre való jövendölését, mivel ő annak nem tudja adni okát, úgy akkor-is tsak inkább bámúllyon ő, midőn ő a' Doctort valamely szerentsétlen állapottyáért a' betegnek gyalázni indúl. Mert a' mint a' doctori tsudának, úgy ennek se tudja ő okát, holot a' Doctor mind a' kettőnek jól, tudja.

Valóban nem illyen környülállásban kell lenni a' tudománynak, midőn annak virágzásától függ a' Haza boldogsága. Igy téhát ki-tettzik már, hogy a' rövidségeknek elégsége, és a' szükséges módoknak fogyatko-

kozása miatt, tsak az egy orvosi tudományra nézve-is, gátoltathatott ez előt Magyar Országnak a' mint Híre, ugy más boldogsága, melly á tudománytól függhetett.

Hála annak! a' ki akkor, a' mikor, még-is valaha be-tellyesedni rendelte még a' falak között sopánkodó igaság ohajtónak-is jövendölését, és a' jónak meg esmérését minden okosabb Emberbe magától meg-jönni engette! már látzatunk mi-is Magyarok appródonként látni, és tudományaink előmozditására azon leg szükségesebb módot-is már már elővenni, mellyet az idő, és a' homály meg-vona eddig tőlünk. Már tehát indúlunk fére-vetni azt a' Gátot, melly nagyon el-választa Országunkat a' Vidékektől és a' melly igen külömböztete bennünket azoknak Lakosaitól, kezdjük tudni illik már élő nyelvünket betsülni, — *bár állandóúl!*

Annyai nyelvünknek a' tudományokba be-hozásával melly nagy hasznot fogunk tapasztalni, tsak az az egy-is jövendöli, hogy idő, és költség veszteges nélkül minden szegény tanúlhat. De reménlyük aztat-is, hogy, a' mint a' tudományoknak virágzása ekképen Magyar Országban-is meg-érkezik, úgy a' Tudósok-is nagyobb Betsre, és Érdemre méltóbbaknak fognak esmértettni.

Mindaddig-is, még azon boldogságra tökélleteſsen jövend Magyar Hazánk az ő

ele-

elegendőképen meg-betsülhetetlen kegyes Pártfogói, és Attyai által; mindaddig-is.

KEDVES HAZAFI BORBÉLLYAINK!

Hogy sebesebb folyváſt arra juſsatok, a' mire mindég lelkieſméretes köteleſséggel tartoztatok, minek elötte akármelly betegségnek Gyógyitáſához fogtatok: ezen Leveleket olvasgatni néktek ajánlani el-tökéllettem. Mellyeken egyedül tsak a' *Vér-ereſztésről* való Vigyázáſokra tzélozok. Tsak azért válaſztottam pedig erről a' Materiáról írni, mivel bő tapaſztalásból tudom, hogy, kivált a' kik a' Falukban találkoztok, leg közönségeſsebb orvasláſotok, sőt egész Apatikátok az *Ér-vágás*. Melly ſzükséges vala már régen egy illyen könyvetske azon ſzokáſotokra nézve, érteni fogjátok belőle. Midőn tehát azokat, a' miket benne olvaſni fogtok, már magam tapaſztaláſimból, már a' Bétsi nagy Ispotályban látott Orvaslásnak módjából, már a' leg nevezeteſsebb Authorokból, úgy mint *Stoll* —, *Vogel* —, *Quarin* —, *Störk* — ből, és leg többet az én érdemes Profeſsoraimnak *Rátz*nak, *Trnk*ának, *Brand*nak Tanitáſaibol,

ból, éppen tsak a' ti könnyebbségtek végett öszve szedetteknek lenni mondom, maradni kívánok jó Indúlatotokban

az Iró.

Minden

Minden közvetés nélkül tsak az Ér-vágásnak hellyes alkalmaztatásáról való Tanítás tzélom nékem: hanem, mivel az ér-vágás által Vér botsáttatik-ki az Emberből, a' Vérről emlékezni előbb, mintsem az Ér-vágásról, igen hellyesnek állítom lenni. De tsak ugyan kinek kinek ki-tetzhet, hogy a' vért az emberből ki-ereſzteni igyekező Orvosnak el-kerülhetetlenül tudni-is kell a' Verről való Tanításokat, — a' Vérnek haſznát, ſzükségét az élő teſtben, — annak minden tulajdonságait, ne talán azt gondollya, hogy ollyan nedveſséget botsát-ki a' teſtből, mint a' vízi betegségben veſzedelmeskedő embernek meg-tsapoláſakor. Azért,

I. RÉSZ.

A' VÉRRŐL KÖZÖNSÉGESEN.

RÁTZ SÁMUEL Pesti Orvosi Bölts Tanítónak, igaz 's nagy Hazafi létének, és a' Magyar tanúló Hazafiakhoz való szeretetének jeléül Magyar nyelven ki-adott Physiologiájából bőven lehet értekezni a' Vérről. Mi rövideden annak Haſznát hozzuk eszünkbe.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Vérnek haſznáról.

A' Vér ollyan Nedvesség a' testben, a' melly egyedül fundámentoma, 's materiája az állati test épületének. De még épitő mestere is, és meg-tartója annak mindég, mig természet szerént való egészséges állapotban vagyon. A' Vérből készítetnek (hogy a' többi nedvességeket el-ne számlállyam) a' nyál,

a epe,

epe, a' gyomornak, és beleknek nedvesége, mellyek az eledelt, minden ételt 's italt fel-olvasztván, meg-főzvén, ezeknek tápláló részetskéivel öszvekeverednek, és a' Vérbe vitetnek, a' hol ismét Vérré válnak. Ebből minden álló és folyó, lágy és kemény részei az állati testnek készülnek; Ez által nevekednek a' tsont, a' szíjjas—, és inas-húsok, a' portzogók, hártyák, és minden más tagok. Tehát minden Ereje-is az egész testnek ennek a' nedvességnek tulajdona, mivel ez ád minden részeknek eledelt. Ez azon részetskéket, mellyek az emberből már köpés, már székezés, már vizellés által, már szüntelen való ki-gőzölés által el-vesztegetődtek, sok mozgás 's nyughatatlanság által el-dörgöltettek, teszi helyre, és meg-újítja, erősíti, és egészségben tartya minden részeit az egész testnek.

A' Vértől függ azon élet-fenn-tartó munkának-is az ő el-fáradhatatlansága, tudni illik, a' Vér-forgás, mellyben olly tellyesen rendeltetett az Élet, hogy a' nélkül éppen nem lehet élni sok ideig. a)

a) Azért mondom sok ideig, mivel tapasztaltatott már sok órákig-is el-állani a' Vér-forgás egy

De méllyebb gondolkodás nélkül-is nyilván való, hogy igen drága nedveſség légyen a' Vér az emberben. Mindennapi tapaſztaláſunk által láttyuk, hogy, ha Orr-vérzés, vagy ſzülés, vagy hó-ſzám, vagy arany-ér által, avagy ütéſsel, vágáſsal, lövéſsel kapott seb által, ſok vér ki-foly, ha mingyárt a' leg egéſségeſebb emberből-is, már az Élet-is fogy. Artza az illyen embernek, ſzint úgy az egéſz teſte ſzemlátomáſt meg-halványodik, erejétöl mint-egy egyſzerre meg-foſztatik, nem birja magát: étele itala ízetlenné tétetik, minden teſti munkálkodáſai meg-bomlanak: feje ſzédül, nem lát, nem hall, minden érzékenségei meg-tompúlnak; ha az ember az élet-ér-verését vizsgálja, ez igen kitsíny, igen gyenge, véknyan ütö mint a' tzérna ſzál végtére, és nem-is éreztetik; és így vége vagyon az Életnek.

Már

---

egy némely El-ájúlókban, vizbe fúlókban, a' kik ismét fel-eſzméltek. Mindazonáltal bátran lehet mondani, hogy nem éltek ök addig, mig el-állott vala a' Vér-forgás, ha mingyárt a' Vér-forgató eſzközök az ö arra való alkalmatoſságokat el-nem veſztették-is, mert az Élet, nem tsak a' munkálkodásra való alkalmatoſságjokban áll az éltetö munkákra való eſzközöknek, hanem minden közvetetlenül a' munkáknak üzésében.

Már ennek ugyan, mint a' fellyebb említett fokáig el-ajúltaknak vártuk, hijjába várnánk élete viſzſza-hozó Vér-forgásának viſzſza-térését; (noha a' ſzívnek, és más Vér-forgató eſzközöknek az ő erre való alkalmatoſságokat nem lehet tagadni) mert oda vagyon az a' drága nedveſség a' Vér, a' melly maga leg nagyobb eſzköz maga üzettetésére, a' melly tudni illik, a' vér-erekből a' ſzívbe bé-rohanván, eztet fel-bizgattya a' maga ki-ſzorítására, és tovább való hajtására, hogy ez által minden pontjába a' teſtnek el-terjedvén, tápláló eledelt vigyen a' réſzeknek, és erősíttse 's friſsittse öket az ő munkálkodásjokra; a' mellyben az élet áll, a' mint a' Phyſiologia tanittya. És így, a' mint a' Vérnek az haſzna az élet, úgy halálnak kell következni annak nagy fogyatkozásától.

Mennél több vér megyen-ki az élő teſtből, annál nyilvábban tapaſztalhatni az Egéſségnek hanyatlását, és fogyni appródonként minden élet-fen-tartó teſti munkálkodáſokat. A' Lelki munkálkodáſok-is éppen el-tűnnek, úgy hogy ſe gondolkodni, ſe képzéllődni végtére nem lehet az illyen állapotúnak. Az el-ájúltt ember maga felől ſe tud ſemmit. A' halál nem más egyébb egy mély el-ájúlásnál, mellyről annál keveſebbet tud az haldokló.

A'

A' Vér-folyás által el-gyengültt beteg Emberben, midőn el-állitottuk a' Vér-forgáſt, mindenképpen azon vagyunk, hogy az ő erejét fel-emellyük. Lehetetlen dolog eztet máskép' meg-nyerni, tsak ha Vért adunk néki, ha tudni-illik igen gyenge tápláló ételekkel tartyuk, mellyek az igen el-erőtlenedett gyomrot nem terhelik, és nem kévánnak ſem emésztő, ſem vér-tsináló erőt nagyot; Illyenek p. o. a' gyenge hús-leves, hígon főtt tojás, mellyek kevés munkával hamar Vérré válnak, mivel nagyon haſonlítanak az egéſséges emberben lévő tápláló téj-nedveſséghez. De tegyük, hogy nagy vólt a' Vér-folyás, úgy hogy már a' kitsíny, nem legyarányú, kiki-maradozó élet-ér-verés jelen vagyon; az érző inaknak nagy erőtlenségek miatt a' teſti-rángatáſok-is (*convulſiones*) tapaſztaltatnak, minden ſzíne, ſzava nélkül éppen erőtlen a' beteg; tsak próbára adnánk biz' itten a' leg gyengébb 's táplálóbb ételt-is, mert már talán tsak annyi ereje ſints a' Gyomornak, hogy aztat a' belekbe ki-fordíthatná, avagy olly erőtlenek már a' bé-ſzívó téj-edények, hogy aztat a' Vér-erekbe bé nem vezethetik. *b)*

Ki tettzik

b) Próbálni lehetne illyenkor mind a' Gyomor, mind az egéſz teſt fel-gerjeſztésére a' teſtet dörgölni

Ki-tettzik ezekből, melly drága a' Vér az Emberben, és melly káros annak fogyatkozáſa. — De érthetendő ezekből az-is, hogy a' betegségeknek Orvoslására-is leg nagyobb Orvaſság a' Vér.

Magá-

---

gölni; erős borba mártott ruhákat az egéſz teſtre borongatni, a' vékony tehénhús-leves közben leg jobb Tokaji, vagy más erős bort bé-adogatni a' betegnek, mellyek által a' Gyomor, és a' bé-ſzivó téj-edények erősödhetnek, munkáikat űzhetik, és egyſzer 's mind, mint a' Fattyú bővérűségben (*plethora ſpuria*) a' megmaradott kevés vér fel-dagadhat, és valamennyire jobban bé-tölti az ereket, jobban öſztönözheti a' ſzívet, és viſelheti a' Vér-forgáſt. Ennek illy ſzerentsés történetét a' nagyobb, 's egyarányúabb élet-ér-verés adná tudtára az Orvosnak.

Egy némellyek az Orvoſok közűl próbálták más egéſséges oktalan állatból ki-vett vért friſsibe az illyen utólsó veſzedelemben fekvő Embernek fel-nyitott Vér-erébe (ahoz alkalmatos eſzközök által) bé-ereſzteni. (*Transfuſio*). Az igaz, hogy valami kevés időre viſzſza kapták a' Vér-forgáſt, hanem még-is továbra meg-kellett halni a' betegnek, mert kinek-kinek maga véréhez

haſonló

Magában minden Orvaſság tehetetlen, onnét tettzik-ki, hogy, a' meg-hóltt Embernek gyomrában tsak ollyan maradna, a' hollyan (millyen) belé öntetnék. Tehát, hogy az Orvaſság ki-teheſse az ö erejét, az-is kévántatik hozzá, hogy ereje légyen a' teſtnek leg alább annyi, hogy az Orvaſságot maga haſznára, mint az ételt, úgy fordíthaſsa; hogy a' mint az eledel a' tápláló kóteleſségét meg-teſzi az Emberben, úgy az Orvaſság-is az ö tulajdon erejét ki-teheſse; és illyenkor haſználhat a' hellyeſen rendeltt Orvaſság. — Ez az oka, hogy a' forró betegségekben ſokſzor hijjába valónak láttyuk az Orvaſságokat; a' melly okot, mivel Sokan utól nem érhetik eſzekkel gyakorta az Orvos tudatlanságának tulajdonittyák egyenetlenül.

Valóban leg elsö Orvaſság vólna itt az erö. Ez, a' mint fellyebb meg-mutatódott, a' Vértöl függ, melly minden réſzeket erösít, és jó Terméſzetet tsinál.

---

haſonló tulajdonságú vérnek kellene annak lenni, mellyet illy formán be akarnánk ereſzteni. — (Ne talán az, a' kibe ketske vért ereſztenénk, ketske terméſzetet venne-fel, és a' zöld fa-ágakra ſzeretne tekéngetni.)

tsinál. c) Sok beteg Orvaſság nélkül-is meg-gyógyúl, ha elég nagy még az erö benne, mert a' betegséget okozó

---

c) Fel-jegyzésre méltó, hogy a' forró betegségekben többször az elsö utaknak, az az, a' gyomornak, beleknek hibái, vagy a' bé-ſzívó ereknek Bédugúlásai (*obſtructio*) okozzák aztat, hogy nem teheti-ki az erejét az Orvaſság, nem pedig az arra ſzükséges erönek fogyatkozása. Mert ezek, a' mint a' tápláló eledelt, úgy az Orvaſságot gátollyák az ö rendeltt hellyekre menni. — Erre való nézve nem haſzontalan eſzre-vevéſnek gondolnám lenni, ha javaſolnám, hogy minden betegségeknek, kivált a' forró, 's más hideglelèseknek gyógyítását leg alább gyengébb tiſztító ſzerekkel kezdenék a' mi Borbélyaink. Ezen tölem már régen javaſoltt ſzokáſa felöl egy jó Borbély Barátom így ír vala hozzám: „A' közép sókkal való Gyógyitáſsal leg többet élek akkor-is ſokſzor, midön ſemmi jelét ſem tapaſztalom az elsö utak tiſztátalanságának, vagy midön a' betegségnek meg-esmérésében erötlen vagyok, és mondhatom, hogy nagy haſznomra vagyon ez a' Tanitáſod, mert leg alább azt nyerem, hogy ki-mutattya magát a' tiſztátalanság. Igen ritka betegem akad, a' kinek nem vólna azt ſzükség rendelnem.„ Helytelenül tselekeſznek tehát azok, a' kik nevetni ſzoktak, midön az Orvos

okozó okkal addig küſzködik a' terméſzet, mig aztat valami úton ki-nem puſztíttya a' teſtből. Ha nem elegendő ez az erő, a' terméſzet magától erőtlen azon viaskodásra (*Criſis*) és addig küſzködik, mig ezt a' kevés erejét-is el-veſzti, és meg-győzettetvén a' betegségnek okától, véget teſz az életnek. *d*)

Értyük

Orvos leg többet az ő Hánytatójával, vagy Laxativájával jönn-elö: mert azt azért tselekſzi az Orvos, mivel tudja, hogy az étel-italba leg többet hibáz az ember, 's azért az elsö utak-is leg többet tapaſztaltatnak hibázni,

d) Ezen küſzködésnek valóságos által-látásában fundáltatik tudománnya a' leg okoſsabb Doctornak, hogy ollyankor tudhaſsa kormányozni a' terméſzetet Orvaſságok által, és okoſan rontani a' betegségnek materiáját. Mély Gondolkodáſa ez az Orvosnak a' beteg-fölött; mert ő néki tudni kell a' terméſzettel küſzködő betegség okának, az az, minden egéſséget rontó a' teſtben fentergő Roſznak az ő ſokoſságát, minden tulajdonságát; a' terméſzetnek még a fenn-álló erejét-is az Orvaſságoknak, mellyeket a' terméſzet ſegitségére, vagy a' Roſznak

ron-

Értyük ismét ebből aztat, hogy a' betegségeknek meg-gyógyítására-is leg elsö szükségü az erö, és hogy az erö a' Vértöl függ, már böven ki-tettzett. Hanem az-is igen bizonyíttya eztet, hogy ha az Orvosnak tudatlansága, vagy vígyáztalansága miatt szükség kivül botsáttatik vér a' betegből, avagy több, mint kellene botsáttatik-ki, olly nyakas marad a' betegség, hogy a' leg böltsebb Doctornak-is kétséget okozzon jó ki-meneteléröl. Láttynk eztet azon harmad, negyednapi hideglelösökben, a' kiknek a' tudatlanság ér-vágás által vízi betegséget igen gyakran okoz. Láttyuk, hogy az egéssségesek-is, ha nagy Vér-folyást szenvedtek, szinte arra jutnak, avagy-tsak viszsza nem kaphattyák többé az ö elöbbeni szineket. Veszik észre ezt kivált a' mi Országunkban lévö Doctorok, midön vagy a' nép szegénysége miatt, vagy az ö távúl-lételek miatt többnyire mindég a' tsak beretválni tanúltt borbélyok, avagy a' Vén asszonyok kezdik a' kúrát, fájdalom pedig! hogy, a'mint, kivált a' falusi köz-nép együgyüségéböl tsak az ér-vágásban állíttya minden betegségének meggyógyitását, úgy az ö borbélyai leg készebbek arra.

Ta-

---

rontására ád, az ö mértékletességeket mind ezeknek erejekre nézve, mind a' betegeknek ezer meg ezer féle külömbségére.

Tapaſztaltam azt önnön magam nem egyſzer, midőn az Orſzágban több hellyeken meg-fordúlván, a' mint minden ſzegény tsak ér-vágáſt kévántt tőlem, úgy a' leg nagyobb epés betegségben-is már meg-történttnek gyakran találám azt. Kéntelenek ezt tselekedni a' mi Borbélyaink ſzegény állapotjok miatt, hogy még-is a' gyakorta való ér-vágásból kapott 9. krajtzárjokkal ſegítheſsék magokat: magok javát tekéntvén, máſoknak ártanak, és lelki-esméretes dolgot követnek-el: kiknek jobb tartásokról inkább tartoznának az Elől-járók gondolkozni. Ha azért olly igen kéſzek az érvágásra a' mi Borbélyaink, mivel más féle-orvasláshoz nem-is mernek fogni, mint-hogy nem értenek hozzá; réſz ſzerént okoſsan gondolkoznak, hogy leg vakmerőbb dolog légyen fundálatlan Orvosnak tsak merni-is orvaſolni, mivel, a' mint fellyebb ki-tettzett, a' leg régebben tanúló Bőltseknek-is mély eſzeskedések kévántatik arra, — és hogy inkább a' terméſzetre bizzák a' többi orvoslást, mintſem tudatlanúl orvaſollyák; de leg veſzedelmeſsebb orvoslás az ér-vágás, ha annak hellyeit, ſzükségeit, alkalmaztatáſait nem tudja az Orvos. Mert, ha talán ollyan vólt a' betegség, a' mellynek a' teſtben lévő oka p. o. a' ki-gőzölés által, mint leg hellyeſsebb úton ſzokott ki-puſztúlni; már ez nem történhet, ha az ér-vágás által helytelenűl ereſztetett-ki a' Vér, mert a' Vér-forgás a' Vér' ki-botsátásával meg-gyengűltt,

gültt, a' mint azt a' kis élet-érverés-is meg mutattya, holott ettöl függnek a' testben a' mint minden el-választások (*Secretiones*) úgy minden ki hajtások (*Excretiones*), tehát a' ki-gözölés-is (*Transpiratio*). Ha ollyan a' Betegség, melly köpés által óldoztatik-fel (*solvitur*), ha elegendö ereje nints a' természetnek arra, hogy a' tüdökböl fel-hozódhasson a' köpés, mint láttyúk p. o. a' hoszszas köhögöknél, vagy hecticusoknál végtére, bennek marad: sokszor megfúlnak köhögés közben. Ezt az erötlenséget pedig okozhatta az ér-vágás, melly nélkül még tovább élhetett vólna a' beteg. — Ekképpen okozhat kárt minden betegségben a' helytelen Vér-eresztés.

Senki se lehet, a' ki figyelmetesen olvasta ezeket, ollyan, a' ki ne láthatná által mitsoda haszna légyen a' Vérnek mind az egésséges testben, mind a' betegségekben, és hogy melly káros a' Vér fogyatkozása a' testben. Rövideden még el-mondom ezeket.

A' Vér maga táplállya a' testet, ez ád táplálása által a' test minden leg kisebb részetskéjének erőt. Az erök által áll a' Vér-forgás, a' melytöl függ az életnek, és az testi minden Müszerek (*organa*) munkáinak fen-tartása: ez által választatnak minden szükséges nedvességek; ez által hajtatnak-ki a' testből a' szükségtelenek, és roszszak. A' vérnek elégsége

tartya

tartya pedig fel ezen Vér-forgáſt. — Így tapaſztalyuk ezt az egéſséges Emberben.

A' Betegségekben a' Vértől függ az a' jó Természet, a' melly meg-győzi a' betegséget; a' Vér tartya-fel azt a' hideglelést, vagy-is Vér-forgás gyorſaſságát, melly által mozdúlásra indíttatik a' roſz a' teſtben, és addig üzettetik, mig annak némely réſze ki-nem hajtatik valamely úton, némely úgy meg-nem főzettetik, hogy éppen ne legyen ártalmas. A' Vértől függő jó terméſzettől vagyon az-is, hogy az Orvaſság foganatas leheſsen. A' Vér fogyatkozásával oda az erő, oda a' jó terméſzet.

A' Vérnek fogyatkozáſa a' máskép' egéſséges teſtben-is leg károſsabb, mert a' teſti Munkák hátráltatnak, a' teſti táplálás meg-bomlik: az el válaſztáſok el-bágyadnak: a' teſti gőzölés benn-marad. Mert gyenge a' Vér-forgás, és nem elegendő azoknak épségeket fen-tartani. Szint úgy nem viaskodhat a' betegség ellen a' terméſzet, mert nyakaſsabb 's hatalmaſsabb lehet annak materiája, hogy-ſem meggyőzhetné.

Mondhatná már valaki ezekre nézve, hogy mindenképpen kár tehát a' Vért ki-ereſzteni a' teſtből: mert a' Vér ſzűk vólta az egéſségesnél betegséget okoz,

okoz, a' betegnél gyógyíthatatlanságot 's halált. Vagynak-is egy némely Böltsek, a' kik csak ugyan úgy tartyák, hogy soha semmiféle állapotban nem volna haſznos a' Vér-ereſztés, és éppen az eddig elö-beſzéllett okokra való nézve, mivel tudni illik a' Vérben áll az ígaz Orvasló erö, és hogy mennél több ereje vagyon a' teſtnek, annál bizonyoſsabban, és könnyebben meg-gyözi a' terméſzet a' roſzſzat a' teſtben, annál hamarébb meg-főződik, és valami úton ki-üzettetik a' betegségnek oka, csak egyedül orvaſságok által kell aztat, a' mennyire lehet, ſzinte mozdítani, oſzlaſztani, a' ki-menésre el-kéſzíteni; egy ſzóval a' terméſzetet, melly már ezen munkában foglalatoskodik, ſegíteni. Egy bizonyos böltsTanító, midön Bétsben leg elöſzör vala ſzerentsém hallani tanítását, éppen eztet víttatta, és világoſsan azt mondá, hogy ö életében nem ereſztene többé vért ſemmi betegségben; mert, úgy-mond, mindég károſan történt vala néki, úgy hogy vagy el-haltak betegei, a' kiknek eret vágatott, vagy igen nagy meſterséggel lehetett azokat ismét helyre hozni. Erösíté ſzavait az ö ſzámos öſz eſztendeivel, mellyek által ſzüntelen foglalatoskodván a' gyógyításban, ſoha még ſe látta haſznát.

Réſzemröl én magam-is azt tartom, hogy az ér-vágás több kárt okozhat, mint haſználhat. Mert,

ha

ha az igaz, hogy a' Vértől függ az erő, mellynél nints semmi bizonyosabb, a' mint már fellyebb megmutattatott, és azzal-is próbáltatik, hogy azok a' betegségek, a' mellyek régiek, úgy, hogy általok a' Vér már meg-veszteg̃edött, és mintegy vizzé vagy nyállá vált, mint p. o. a' püffedt leányokban (*chloroticae*), vízkórságosokban, addig éppen gyógyíthatatlanok, még valami móddal jó Vér nem készíttetődhet a' testben, a' mellyet tudni illik, jó részetskékkel táplálja, és erősittse a' testet. Ha az-is igaz, hogy az igazi Orvos a' még fen-álló Ereje a' testnek; bizonyosan káros lehet az Erőt el-veszteg̃etni érvágás által. Ezekhez még így is gondolkodhatunk; hogy ha rosz a' Vér, ér-vágás által magát a' Roszszát annak ki-nem vehettyük, mert a' jó-is ki-jön véle a' testből, és tsak ugyan gyengül az erő: ha jó a' vér, és ki-botsáttatik, már kisebb az erő, és elégtelenebb-is a' rosznak meg győzésére, 's ki-hajtására, mint az ér-vágás előtt vala. — És tsak ugyan illyen-forma próbákkal éltt az említett Bölts.

Több Irók vannak, a' kik ellenkezőt állítanak, és el-kerülhetetlenül szükségesnek tartyák a' Vér-ereszt̃ést sok betegségekben, és a' kik mindennapi tapaszt̃alásokkal erősitik, hogy, ha p. o. a' tüdőgyúladásban el-mulaszt̃atott a' Vér-ereszt̃és, a' tüdő a' Genyetségkedést el-nem kerülhette, ellenben az

okos

okos ér-vágás majd mindég meg-előzte eztet. Ekképpen szólnak ők a' vér-ereſztésről más betegségekben-is, és szinte; sokszor tellyeſséggel szükségesnek tartyák. Úgy mondják ezek, hogy a' fellyebb feljedzett vér-ereſztés ellen való okoskodáſok csak azon betegségekben rendeltetne, a' mellyek, a' vérnek nem-szükség kivül való bősége mellett, valamely tiſztátalanságot, vagy tsipősséget ismérnek okainak; vagy a' mellyekben a' vér már fel-olvadni indúl. Valóban itten veſzedelmes vólna az ér-vágás által az erőt meg-kiſsebbiteni, sőt inkább, ha nem elegendő vólna a' vér, avágy ennek már meg-veſztegetése 's romláſa miatt, gyenge az erő, 's az élet érverésből meg-esmerendő vér forgás; szükséges aztat heveſitő, a' vér-forgáſt fel-gerjeſztő Orvaſságokkal fel-is emelni. De, ha a' betegség ollyan, mellyben sok a' vér, úgy hogy feszülnek az erek annak bőségétől, ha mingyárt akármitſoda tiſztátalanság légyen véle, szükséges az ér-vágás. Mert tapaſztaltatott; hogy a' bő vérű émberekben, mivel a' vér-forgás nem mehet szabadon, nem-is munkálkodhat a' terméſzet a' roſznak meg-főzésében, és ki-üzésében; mint-egy el-fúlnak az erek, el-állapodik a' roſz matéria, és azonban jobban tsipősödik, jobban rontya 's veſztegeti a' vért-is; és úgy, mivel a' vértől a' részek is meg-vannak terhelve, nem folytathattyák az ő munkálkodáſokat. Mellyből önként következik,

hogy az Orvaſságokat ſe fordithattyák magok haſznokra. Ez az oka, hogy a' forró betegséget mind-g veſzedelmeſebbnek tapaſztallyuk lenni a' véreſebb emberekben, a' kik ſokkal hamarébb, mint a' keveſebb vériűek, kapnak meg-fekvéſt-is (*decubitus*), az az, a' fekvéſtől való bör-gyúladáſokat, és fenét (*gangræna*); vagy valamely tagba veſzedelmeſebb lehelyheztetését (*metaſtatica depoſitio*) a' Roſznak, és bal ki-menetelét. A' Betegség elein tett okos érvágás leg-jobban el-távoztathattya mind ezeket. — — Annál inkább ſzükséges az ér-vágás, ha ollyan a' betegség, a' mellyben nints úgyan ſemmi idegen matéria, hanem temérdek a' vér, vagy sürű, vagy gyúlott, mert mind ezekkel leg-veſzedelmeſsebb kimenetele lehet a' betegnek. Illyen állapotokban nemhogy veſzne az erő az ér-vágás által, hanem még nevekedik, mert meg-ſzabadittatik a' vér terhétől a' terméſzet, a' többi vér pedig ſzabad folyásra indúl az erekben, melly folyás leg-nagyobb Orvaſsága p. o. a' sűrü, vagy gyúlott vérnek az ő terméſzeti higsága meg-nyerésére. Avagy-tsak az következik, mint p. o. a' gyuladásokban, hogy a' gyúlott réſztől viſzſza-fordittatik a' vérnek reá rohanó, és nagyobb gyúlodáſt okozó terhe, és úgy a' kemény feſzes erek-is, a' vér-forgás gyengébbedik, a' teſtnek hősége, ſzárazsága kiſsebbedik; de az Orvaſságnak a vérbe való bé-lépésére-is hely adatik.

Ezekből

Ezekből ismét nyílván való a' vér-ereſztésnek nem tsak haſzna, hanem ſzüksége-is annak idejében.

Nagy eſzek között forgandó vetélkedés ez, és még-is valamellyik Réſznek nem kell igazának lenni, mert az egyik tellyeſséggel minden állapotban ellent mond az ér-vágásnak, a' máſik leg-ſzükségesebbnek tartya ſokſzor. Talán kiſsebb authoritású lennék még Iffiú eſztendőim miatt, hogy ſem ezek között a' Per elígaztásához méréſzelnék kapni. Mindazonáltal még-is hellyesebbnek tartom a' több tapaſztalókat követni. Annál inkább, hogy az okoſsan rendeltt ér-vágásnak ki-mondhatatlan haſznát tekéntem önnön magam e' mái napon-is ſok ſzámtalan Betegeknél a' Bétsi nagy Ispotályban. De a' vérnek Hibáiról való tanítás világoſsabban érteni fogja adni az ér-vágásnak ollykor való ſzükségét.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Vérnek Hibáiról.

A' Phyſiologia azt tanittya, hogy mennél egéſsségesebb az Ember, mennél táplálóbb eledelekkel él, mennél jobb emésztő, és vér-tsináló eſzközei vannak: annál

több vérének kell lenni annak. Mert az emésztő eszközök a' jó tápláló eledelt többnyire mind téj-nedvességgé, a' jó 's erős vér tsináló eszközök pedig ezt mind vérré változtatják. De azt-is tanítja a' Physiologia, hogy az éltető vér-forgás az egészségnek fen-tartására a' leg-jobb természethez alkalmaztatott légyen, az az, se sebesebb, se lassúbb, se nagyobb, se kisebb, úgy-hogy minden Munkái a' testnek könnyen, és állandóúl üzetessenek: az Erek ne feszűllyenek, ne szorúllyanak, bé ne dugúllyanak, ne nyomják a' részeket, az Érző-inakat, avagy egymást, hanem szabadon minden akadály nélkül üzhessék kötelességeket. Ekkor minden el-választások, ki-hajtások (*excretiones*), és más munkák helyesen folynak. Azt-is a' Physiologiából tudjuk még, hogy az illyen egészséges vér-forgás a' testnek természetéhez képest bizonyos mennyiségétől függ a' vérnek. Mert a' kevés vér meg-nem tölti az ereket, nem ösztönözheti elegendőképpen a' szivet a' maga üzettetésére, 's forgatására: tehát már a' tsendesebb vér-forgás miatt könnyen és állandóúl nem mehetnek a' munkálkodások.

Ha már úgy gondolkozunk, hogy, ha az emésztésre igen alkalmatos, és tápláló eledelekkel él valaki, a' ki egészséges; az elme-indulatoktól-is mentt, és terhes 's fonnyasztó gondok által nem nyomatik, sem

nem

nem veſztegettetik valami úton nedvſége: végre úgy meg-telhet vérrel, hogy az ö erei meg-feſzüllyenek, a' teſtnek minden réſzetskéit nyomják, nagy teleségek miatt mint-egy el-füllyanak; és ne legyen erejek, a' mellyel, ſem hely, a' hová, hajthassák. El-füll a' ſzív, mert a' ſok vér egyſzerre belé rohan, és nehezen taſzithattya-ki magából a' tovább való folyásra. — Ezt a' hibáját a' vérnek Bövérüſégnek hijjuk (*Plethora vera*).

Hogy pedig a' Bövérüség valóságos hiba az Emberben, az ö művei (*ſymptomata*, *effectus*) megmutattyák. A' Practicusoknak tapaſztalások ſzerént e' következendök azok: A' teſtnek reſtſége, erötlenſége, mert az egéſz teſtnek minden réſzetskéjében el-ſzéjjeledö meg-feſzült erek, megfekſzik az inas-húſokat. Gyakorta Höség, ízzadás, mert a' ſzív, és a' terméſzet törekedik a' vérnek unalmas terhét féré-vetni, a' mint némelykor az ereknek fel-repedésével-is féré-veti aztat, vagy akármelly más úton való vér folyás által. Innét vagyon a' feſzes, 's ſzapora Élet-ér-verés-is, melly ollykor igen kitsínynek-is mutatja magát, a' ſzívnek, és ereknek el-fülladása, és a' temérdek vérnek ſzorúlása miatt. Következik ezekből a' vérnek sürüſége, mert az erövel kiſzorúlt ízzadság által el-veſztegetödnek a' véknyabb

ned-

nedveſségek, 's a' többieket meg-sűrüitik. Szívdobogás, mert a' sűrű vérből vér-palánt (*polipus*) ígen könnyen támadhat az az, a' ſzivnek kamaráiban öſzve-sűltt, mint-egy meg-alutt vér. Nehéz, és ſzapora lélekzet, és ſohajtozáſok, és hamar el-fáradás; mert a' vérnek terhe mindenfelől meg-fekſzi a' Tüdőket, melly miatt ſzorúlva megy azokon kereſztűl, tehát a' terméſzet a' Levegőnek gyakorta való bé-húzásával ígyekezik a' tüdőket ki-terjeſzteni, hogy a' tolódó vér könnyebben meheſsen-által azokon. Az Ábrázatnak, ſzemnek, ſzájnak, orr-lyukaknak tűzeſsége; mert a' fejtől le-nem jöhet a' vér, mivel a' nehéz lélekzet gátollya. Fej-fájás, guttaütés, ugyan azon okból, mert az agy-velőnek eretskéi, mellyek tele vannak, még jobban feſzűlnek, és nyomják az agy-velőt, és így az agy-velő a' maga munkáját nem űzheti. Némelykor annyira feſzűlnek, hogy meg-is ſzakadnak azon eretskék. Sokſzor Gyúladáſok, mert a' höség miatt megsűrűdött vér bé-ſzorúl az élet-ereknek végeibe; a' hátúlról jövő vér még-jobban bé-veri aztat. Innét a' Daganat, a' feſzűlés miatt a' fájdalom, a' tüzeſsség és forróság a' gyúladott réſzben. Ezek, és még ſzáz roſzſzak ſzámláltathatnának ide, mellyek a' vérnek ſokaſságából következnek. És azért minden láthattya, hogy az a' nagy egéſség-is,

a'

a' mellyben jó a' vér, már betegség, ha ígen sok; hogy tehát a' bövérűség hiba az Emberben.

Mind ezek a' rosszak következhetnek a' vértől, ha ez nem sok-is de fel-dagadott. Melly fel-dagadás a' héves ételektől, 's italoktól, a' testnek szapora mozgásától, a' levegő höségétől leg-közönségesebben szokott okoztatni. Tehát már a' vér hibázhat fel-dagadásával-is. A' részeg embernél a' bor, vagy más tüzesitő ital' göze tselekszi aztat, hogy meg-dagadjon a' vér, és a' mint többet vagy kevesebbet ivott, jobban vagy kevesebbet dagadjan-meg; és feszitvén az ereket, az agy-velő eretskéi nyomják az agy-velőt, és Részegség okoztasson, melly részegség már tovább már kevesebb ideig tartson, a' mint a' részegitő göz nagyobb, vagy kisebb ideig tarthattya fel-dagadva a' vért. Hogy pedig az illyen göz annyira dagadithattya a' vért, hogy Gutta-ütés és minden más fellyebb emlitett rosszak következhetnek attól, a' mindennapi példák bizonyityák. Hogy tehát hiba a' vérnek dagállya, vagy, a' mi mind egy, meg-ritkúlása, kételkedés nélkül való. Ezt a' hibát Fattyú az az Tettző bövérűségnek (*plethora spuria*) hivjuk, azért, hogy minden müveire való nézve igaz bövérűséget mutat, tsak-hogy tovább nem tarthat, tsak a' meddig a' fel-dagadító okok jelen vannak: az igaz bövérűség mindég

dég dagadva tartya az ereket, ha meg-nem hevesí-tetett-is a' vér.

A' kevés vérű emberekben lévő gyúladásoknak ezen hibája a' vérnek szokott leg-tobször oka lenni, mert a' meg-ritkúltt vér könnyen bé-férhetvén azon kitsíny eretskékbe-is, mellyek nem vért, hanem más véknyabb nedvességet vezetnek, bé-megyen, be-szorúl, és gyúladást okoz. Igy történik igen gyakran a' szem-gyúladás, midön tudni-illik a' tűz körül lévőknek meg-melegedvén a' vérek, kivált az ábrázatokban, meg-ritkúl, és a' szem-fehér-hártyának (*albuginea*) más nedvességet vezető eretskéibe be-szorúl. Ekképpen történik a' szem-gyúladás akkor-is, midön szél ellen sebessen megy az ember 's a' t.

Felyebb a' hol a' vérnek drága vóltát meg-mutattuk, már elő-hozódott, hogy Fogyatkozásával-is (*Keneangia*) hibázhat a' vér, midön tudni-illik akármi okból el-veszt̃egetődik a' testből, vagy nem készithet a' test elegendőt magának. Az alkalmatossággal ki-tettzetettük azt-is, hogy ez a' hibája a' vérnek igen veszedelmes műveket szokott okozni a' testben. Mindazonáltal a' műveknek veszedelme a' vér-fogyatkozásnak oka szerént jár. Mert, ha nem nagy vér-folyás okozta a' vér-fogyatkozást,

hanem

hanem más okok', a' mellyek tsak appródonként fogyaſztyák a' vért: akkor ájúláſok, teſti-rángatáſok (*convulſiones*) és hirtelen halál, nem történnek, hanem tsak appródonként való fonnyadáſa, ſzáradáſa a' teſtnek, mellyek után későbbre az éltető erőknek meg-gyengüléſe, 's úgy végtére az halál következik. Példánk vagyon azokban, a' kikben a' vér mindég kevesebbedik, vagy a' gyakorta való ſzékezés miatt, mint p. o. a' has-menésben, vér-hasban (*diarhœa*, *dyſenteria*), az emészetlenségben (*lienteria*), a' téj-nedveſségnek folyásában (*paſſio cœliaca*), vagy akármely vér-folyásában a' beleknek (*fluxus hepaticus*, *hæmorhoides*), vagy a' gyakorta való Vénus által, melly által azon leg-drágább nedveſség, a' mag (mellyet már a' régiek bal'ſamnak neveztek, mivel annak fogyatkozásával a' ki-heréltt oktalan állatokban-is oda a' nemi elevenség) veſztegetődik; a' hoſzſzas betegségek által 's a' t. Mind ezek tsak laſsanként fogyaſztyák a' vért, laſsanként rontyák az életet.

A' nagy erővel, és teſti mozgáſsal, vagy a' nagy melegbe munkálkodó egéſséges emberek, valóban, ha nem izzadnak, tsak nagyobb ki-gőzöléſek vagyon, mint vólna, ha nem vólnának illyen foglalatos-

latoſságban. A' ritkító vizes réſz *c*) ſzűntelen elveſz itten a' vérből, a' meg-maradott vér pedig sűrűedik. Vannak némelyek, a' kik ígen ritkán ſzoktak inni, vagy ha iſznak is, többnyire bort, égetbort, és más hevesítőket iſznak. Tapaſztaltatnak némely fehér-ſzemélyek, a' kik ſokſzor nem-is emlékeznek, mikor lett vólna ſzájokban csak egy tsepp víz. Lehetetlen ezeknél, hogy sűrűebb ne legyen a' vér, mint lenne, ha itallal-is élnének. Elégségeſen meg-mutattya ez, hogy sűrű-is lehet a' vér, és hogy kell-is sűrűnek lenni az illyeneknél.

Hogy hiba ez a' vérben, már fellyebb arról értekeztünk, mert a' vérnek forgása akármi okból csak egy kevéſsé ſebesedjen-meg, még jobban megsűrűednek, 's öſzve-verődnek a' vérnek réſzei, és a' kis eretskékben, akármi okból ſzorúllyanak ezen eretskék öſzſzébb, által nem mehetnek, és bé-dugúláſokat, daganatokat, 's gyúladáſokat, és más egyéb roſzakat okoznak. A' bölts Practicusok ſzomorúán tekéntik gyakorta, mely káros a' forró be-

tegsé-

---

c) Rátz Sámuel' Phyſiologiájából tudni ſzűkséges, hogy a' vér e' következendő réſzekből áll: Vízből, ſavóból, véres réſzekből, és fehér öſzve-menő higságból. (*Aqua, ſerum, cruor, linpha coagulabilis*).

tegségekben a' sűrű vér, midőn mingyárt a' betegségnek eleén nagyon izzadni láttyák a' Beteget. Mert tudniillik a' roſz matériának meg-főzéſe nehezebben esik-meg az el-veſztegetődött híg réſz nélkűl, és későbbre, ugy, hogy némelykor, mig meg-eshetne a' főzés (*coctio*), addig a' terméſzet-is el-erőtlenedik, és vége vetődik az Életnek. Az italatlan fehérſzemélyek ſokſzor bajokat érzik, kivált a' Hóſzámjok körűl, mert ennek vagy ki-hagyáſát, vagy rendetlenségét, vagy tsak az a' körűl lévő változáſokat, úgy-mint, fej, derék, ágyék-fájáſt, nem ritkán más egyéb ebből ſzármazott betegségeket, ſzenvedik; és az Orvos, a' ki az illyeneknek életek' módjára nem vígyáz, igen meg-tsalattatódhat, holott ellenkező Élet-módjával, vékonyító italokkal, könnyen fel-ereſzthetné a' sűrű vért, és meg-gyógyithatná a' Beteget. Ha az illyen vérű ember egyszer'smind bővérű, bizváſt várhattya a' melancholicnm temperamentumot, és az arany-eres állapotot, a' vérnek ſzurkoſságát. — Ezen hibáját a' vérnek Magányos vér-sűrűségnek (*ſpiſſitudo ſanguinis ſimplex, ſeu denſitas ſanguinis*) hivjuk.

A' moſtan le-írt vér-sűrűség által tsak ollyan sűrűséget értettünk, a' hol a' víz-réſzek kevеſek a' vérben, az az, a' víz, a' vér-ſavó kevés, és a' veres réſzek nem elegendőképpen úſznak. Ha már a,

vér

vér valami okból olly tulajdonságot kap, hogy az ő veres részei az Öszve-menő higsággal el-veszt vén az ö egymáshoz húzó erejeket, az Öszve-menő higság nagyobb öszve menést kap, és kérget tsinál a' ki-botsátott vér tetején, mint p. o. a' tüdő gyúladásban fekvő embernek ki-eresztett vérén tapasztalunk, akkor a' vért gyúlott sűrűségűnek (*spissitudo inflammatoria*) mondjuk. És valóságosan-is heves, 's tüzes ezeknél a' vér, a' betegnek panaszolkodása a' Gyúlvány hideglelésben (*febris ardens*), és a' testnek majd nem szenvedhetetlen forrósága mutattya.

Ez mind az elöbbeni hibákhoz képest leg-rosszabb, mert a' részekben leg-több gyúlott daganatokat okoz, a' mellyek vagy fenébe, vagy genyetségbe sietnek. A' vér-palántok-is leg-inkább ennek tulajdonítják származásokat, A' Lovak kehességének-is ezt az okát tapasztallyuk; mert ki-izzadván az öszve-menő higság a' mejnek üregébe, enyv gyanánt az oldalbordához ragasztya a' tüdőt. Innét vagyon az állandó köhögtselés (*tussis chronica*) mert a' természet örömest ki-akarná vetni azon okot, melly már most gátollya a' tüdőnek elegendő ki-terjedését. Bővebben erről a' II-dik Részben a' Gyuladás alatt.

Tegyük

Tegyük tovább, hogy a' vérnek öſzve-menő higsága nem hibáz, hanem a' veres réſzek meg-ſzaporodnak, a' mellett meg-enyvesedn k akármi okból, (p. o. ha a' kis eretskékben akárhol akadozik, 's tovább mulatozik a' vér) és ſok égő levegővel megtelnek: ekkor ſzurkos sűrűségű a' vér, (*ſpiſſitudo atrabiliaria*).

Okot ád erre a' vérnek magányos sűrűsége, ha a' mellett olly erőtlenek a' vér-forgató eſzközök, hogy a' vér-forgás ígen késedelmeskedjen. Ebből következik azután, hogy a' haſi réſzeknek leg-véknyabb eretskéiben, mint p. o. a' májban, meg-ſzorúllyon, és nyakas daganatokat tsináljon, melly daganatok már a' fekete-sárgaságra, már az arany-érre, már a' ſzél-kólikára, görtsökre (*ſpasmus*), már más leg-veſzedelmeſebb betegségekre hozzák a' teſtet; sőt a' Léleknél-is a mély képzelések, minden kedvetlen gondolkodáſok, a' magányos heilyekre, és életre való vágyódás; egy ſzóval a' melancholia, ezen daganatoktól, vagy inkább bé-dugúláſoktól magyaráztatnak. A' hoſzſzas hidegleléſek; a' nyálnak, férfimagnak, vizelletnek akármi módon való veſztegetéſe, a' meg-ſzokott vér-folyásoknak elmaradáſa; a' nagy 's hoſzſzas Elme-indúlat, a' Szeretet, a' bú, bánat ezen bé-dugúláſokra haſonlóképpen okot adnak leg-gyakrabban.

Történik

Történik már későbbre, midön tudni-illik már sok ideig tartott a' melancholia, és azonban mindég jobban romlott 's tsipösödött henyélésével a' be-szorúltt szurkos vér, hogy ha máskép' nem, ki-is rágja az ereket, és folyásra indúl, az egész vérrel forog részt szerént, részt szerént pedig a' belekbe ereszkedik, és mód nélkül kegyetlen rágó Has-menéssel kínozza a' Beteget. A' vérrel forgó részt mind azokban a' részekben, mellyeken által-foly, rettentő nagy változásokat okoz, úgy-mint: A' Főbe: gutta-ütést (*apoplexia*), nehéz nyavalyát (*epilepsia*), vad-eszelőséget (*delirium ferox*), szél-ütést (*hemiplegia*), hirtelen halált; a' tüdökben: tüdő-gyúladást, fójtó lélekzést 's a' t.; a' szívben: szív-dobogást (*palpitatio cordis*), ájúlásokat (*animi deliquia*), egyenetlen élet-ér-verést (*pulsus inæqualis*); a' torokba: gonosz torok-fájást (*angina maligna*); az egész bőren: halálos petséteket (*exanthemata lethalia*); a' gyomorban: hányást (*vomitus*), fájdalmat, gyúladást, 's a' t. Hiba tehát, és pedig nagy hiba a' vérnek szurkosága.

A' vér nem tsak több-féle sűrűségével, hanem hígságával-is hibázhat. A' szem bizonyosan el-hiteti eztet, midön a' rothatt hideglelésnek (*febris putrida*) halálra siető vége-felé olykor ki-botsáttatik a' vér, és nem formál az edényben vér-pogátsát (*placenta sanguinis*). Mert tudni-illik a' veres részetskék, szint-

úgy

úgy az öſzve-menő higság, a' vér-ſavó úgy elveſztették az ő öſzve-húzó erejeket, hogy már többé a' ſzabad levegőben ſe aludhat-meg a' ki-ereſztett vér. Veſzik a' Practicusok éſzre gyakorta ezen higságát a' vérnek, midőn a' forró hidegleléſekben már vért vizell a' beteg, vagy petétſet (*petechiæ*) kap a' teſtben. Mellynek oka bizonyoſsan nem más, hanem a' vérnek ollyan higsága 's vékonysága, hogy a' veséknek tsak a' vékony húgy nedveſséget általereſztő tsöin-is által-meheſsen: a' mint a' petétsnek nem más, hanem azon meg-véknyodott vérnek az élet-eretskéknek végetskéin által-izzadáſa, 's úgy a' Felső-bőr alatt (*epidermis*) rakáskákra öſzve-jövéſe. Ha a' veſicatorium által ki-ſzívott ſavó nem megy-öſzve a' tűz fölött, a' mint p. o. a' tojás fehére ſzokott öſzve-menni, ſzinte ezen higságát jelenti a' vérnek.

Első tekéntetre láthattyuk azt, hogy leg-veſzedelmeſebb hibája ez a' vérnek. Mert a' minden betegségben mindég az iránt ſzükséges ſzorgalmatoskodnunk, hogy a' terméſzet elegendő erővel birjon, mellyel a' roſznak meg-győzéſe, és a' teſtből való ki-üzéſe meg-történheſsen, mivel éppen tsak ebben áll a' Meg-gyógyulás: valóban a' hol már fel-olvadott a' vér, ottan oda-vagyon már az erő, tehát a' reménség-is. Szükséges volna itten, hogy ismét helyre hozódna a' vér, az az, az ő öſzve-állását viſzſza-

kap-

kaphatná, mellyhez ismét Erő kellene; de a' fel-olvadott vér egy oka már a' leg-nagyobb Erőtlenségnek. Éppen ettől a' hibától őrizzük mi minden forró betegségben a' vért, midőn egyszer'smind savanyú Orvaſságokat, a' mennyiben lehet, taszítunk a' Betegnek; tudván, hogy a' mi savanyú, az gátolja a' rothadáſt. Tudjuk ismét azt-is, hogy a' már egéſzen fel-olvadott vért, még eddig senki meg-nem jobbithatta, avagy ha valamely ollyatén rothatt hidegleléſt láttzatott magának valaki meg-gyógyitani, tsak inkább a' fel-olvadásnak tsak kezdéſe vólt abban a' Betegben. — Ezt a' hibáját a' vérnek vér rothadásnak-is ſzoktuk nevezni, hanem bizonyos az, hogy az élő Ember' vérében valóságos rothadás nem történhet, hanem inkább tsak a' rothadásra való készület 's közelités. Azért inkább hijjuk ezt a' hibát vér-fel-olvadásának (*diſſolutio ſanguinis*).

De ollyan hígsággal-is hibázhat a' vér, mellyben nintsenek fel-olvadva a' vérnek réſzei, hanem ſok viz-nedveſséggel fel-ereſztve. Úgy rendelte a' terméſzet, hogy valamely bizonyos tzélnak tökéletes el-érésére egy valamely Egéſz (*compoſitum*) ne tsak Réſzekből (*partes*) állyon, hanem ezen réſzeknek bizonyos ſzerével-is (*proportio*) birjon; a' melly ſzer nélkül elégtelen ő az ő tőle kívántt végre.

A'

A' vér egy egéſz, mellyet több réſzekből tudunk állani; ha már vagy egy réſz ezek közül több, avagy keveſebb, mint a' terméſzettől az igaz egéſség fel-tartására rendeltetett, akkor a' vért ſem lehet már egéſségesnek mondani. Nyilván meg-mutattuk fellyebb, hogy hibás a' vér, ha sűrű, mert tudni-illik oda-vagyon a' ſzer, mellyben a' veres réſzeknek a' víz réſzekkel kellene lenni; nintſen elegendő Mennyiséggel jelen a' vízi réſz: úgy hiba az, ha több a' viz a' vérben, mint a' mennyi ſzükséges a' vér ſzükséges vékonyságának fel-tartására, és a' ſzükségtelen réſzetskéknek a' teſti gőzölés által való kivezetésére. Lásd Rátz Sámuel Phyſiol. §. 12. Ezt a' hibáját a' vérnek vér vizes vékonyságának (*tenuitas ſanguinis aquoſa*) nevezzük.

Ezen állapottyát a' vérnek károsnak lenni, tanítják az ő müvei. Nem-de nem az illyetén ſzükségtelen víz egy valamely helyen egy rakásra féſzkelheti magát, a' mely helyre való nézve ſokféle veſzedelmű vízi betegségeket okozhat: fő, mej, has, tök's a' t. vízi betegségeket? El-lágyithattya a' teſtet az illyetén vizes vér olly igen, hogy az álló réſzek az ő erejeket el-veſzejtsék, minden eretskék ki-tágúllyanak, a' gyakorta való izzadáſra, vizelléſre hozzák az embert, 's ez által az el-ſenyvedéſre. Ezt eſmérik el-kéſzitő okainak (*cauſa prædisponens*)

a' méhanyaság (*hyſteria*) és hypochondrion, úgy a magzat-el-ereſztés (*abortus*).

A' vér vékonyságától való el-ſenyvedés, melly Betegség Angliában közönséges, abból mondatik ſzármazni, hogy az Angliabéliek módon kivül nagyon élnek a' Thee italokkal p. o. Kávéval. A' ſavanyú vízzel való ſzokásban vett élés, kivált az öregeknél, gyenge termetüeknél ſzint-úgy arra vezeti a' teſtet. Hanem a' tsak tsupán zöldséggel való élés, a' tunyaság, a' teſti gőzölésnek akármi okból való bé-ſzorúlása, a' régi folyó ſebeknek bé-gyógyitáſa-is okozhattyák ezen hibáját a' vérnek.

A' vér keverve lehet taknyos nedveſséggel-is, az az, meg-nyálaſodhat a' vér. Tapaſztallyuk azon Személyekben, a' kiknél ſok ideig fel-akadott a' Hóſzám. Hogy ha leg-piroſsabb ſziniűek vóltak-is az előtt, moſt halványok, pöffedtek ábrázatjokban, úgy az egéſz teſtekben; már moſt hidegek, 's reſtek, kik valaha heveſek 's friſsek valának. Ereſzſzen-ki ezeknek véréből az ember, látni fogja, hogy nyúlós a' vér-ſavó. Ha gyógyitani indúl őket az Orvos, hijába ád akármitſoda Orvaſságokat, mert inkább rontya a' beteget, tsak egyedűl a' fel-mettző Orvaſságokkal haſználhat. Jele tehát, hogy olly tulajdonságúnak kelletett itten lenni a' vérnek, a' melly fel-mettzetni

kévánt,

kévántt, tehát hogy taknyos vólt a' vér. De kitettzik a' vérnek taknyoſsága azokban, a' kik vizkórságban haltak-meg. Ezeknél a' teſtnek minden pontyában nem egyebet, tsak kotsonya forma nedveſséget találunk. Vér taknyoſságának (*ſpiſſitudo mucoſa*) nevezhettyük ezt a' hibát a' vérben.

Sok betegségeket okozhat ez a' hiba a' teſtben. Mert a' taknyos vérből az el-válaſztott nedveſségek-is taknyoſsak, mellyek ismét minden réſzetskéit a' teſtnek meg-taknyoſsíttyák; taknyos tehát a' Gyomor: melly miatt roſz az emésztés, mellyből már 100 betegség következik; taknyoſsak a' belek: 's innét a' Geleſztáknak Féſzkei, a' késő ſzékezés; taknyos az agy-velő: 's innét az elménck késősége, az oſtobaság, az álmoſság, fej-fájás, gutta-ütés; taknyos a' tüdő: 's innét a' fójtogató léjekzet, és köhögés. Egy ſzóval a' vérnek, és minden nedveſségnek taknyoſsága miatt az egéſz teſt hideg, és majd nem érzéketlen. Az aſzſzonyoknak fehér folyások-is leg-többet innét vannak. A' hideg daganatoknak-is ezen takony többnyire az ő matériájok.

A' kik a' teſti gyakorláſt ritkán teſzik, a' kik téſztás, vagy kováſztalan ételekkel élnek; a' kik a' ſok lágy meleg italokat, és a' meleg fürdőt kedvellik, 's gyakorollyák; a' kik a' ſavanyú gyümöl-

tsöket böven eſzik, annál inkább, ha akármi okból azon kivül-is erötlen gyomruak: azok kiváltképpen teſzik taknyoſsá önnön véreket. De a' hoſzſzas hideglelések-is ezt okozzák, midön egéſzen el-gyengítvén a' teſtet, ez jó vért nem kéſzíthet.

Mind ezek az el-ſzámláltt hibák ne találtaſsanak a' vérben, még-is hibázhat a' vér tsipöſségével (*acrimonia*). Ez annyit téſzen: hogy lehet a' vér magában egéſséges, az az, a' vérnek réſzetskéi mind állapottyokra, mind ſzerekre való nézve lehetnek ollyanok, a' millyeneket az egéſség fen-tartására kévántt lenni a' terméſzet, hanem lehetnek még-is ö velek a' vér-erekben olly réſzetskék-is együtt, mellyeket az emberi teſt meg-nem ſzenvedhet, mivel nem ollyan nyájaſok 's ártatlanok (mint a' vérnek réſzei), hogy alkalmatlanságot ne okoznának az érzö réſzeknek, hanem tsipdelik, mettzik, fel-eſzik, rágják ezeket. Illyenek a' sós tsipöſségek (*acrimoniæ ſalinæ*), a' ſavanyúság (*acida*), az epe (*bilioſa*), a' köſzvénynek (*arthritica*), ráknak (*cancroſa*), gólyvának (*ſtrumoſa, ſcrophuloſa*), sömörnek (*herpetica*), rühnek (*ſcabioſa*), ótvarnak (*achoroſa*), vénusnak (*venerea*), himlönek (*varioloſa, morbilloſa*), és más mindenféle mérgeknek (*venenum*) tsipöſségek. Mellyeket a' Pathologusoknak könyveiből meg-lehet, és meg-

is

is kell tanúlni, mivel mind ezeknek-is értéſe nélkül, tökélletlen az ér-vágónak tudománnya. Erre való nézve gondoltam-is, hogy a' Tsipőſségekről-is különösſen beſzéllenék egy keveſet: de czélomtól meſzſze terjedni nem akartam, mivel tsak ugyan, ha érdemes betsre jutándanak a' magyar könyvek, ígyekezetem az, hogy egy rövid ſummás Pathologiát irjak, mellyben nem tsak a' Tsipőſségekről hanem minden közöségesebb betegségekről-is ígérném jedzéseimet olly rendel, hogy minden hibának okait, müveit, leg-bizonyoſsabb jeleit el-ſzámlálnám, és a' gyógyitásról-is a' próbáltt 's leg-jobban ſzokásba vett Orvaſságoknak fel-jedzésével ſzólnék.

A' Vér hibáinak ezen elő-beſzéltt rendje után következne már, hogy minden hiba mellett kérdésbe vennénk a' Vér-ereſztésnek ſzükségét, vagy kárát. Minekelőtte ezt tegyük, haſznosnak tartom előbb meg-esmértetni azon hibákat. Úgy átom, hogy ez leg-ſzükségeſsebb tudománnya az Orvosnak: mert vakmerő, 's vakoskodó vén-aſzſzony az, nem tudós Orvos, a' ki tsak találomból rendeli az Orvoſságot; úgy munkálódik pedig minden, a' ki azon tudomány nélkül ſzükölködik, mellyben a' Betegségeknek jelei tanítatnak.

Három

Három kivántatik arra, hogy tudósan gyógyíttson az Orvos. Első az: hogy meg-esmérje a' betegséget. 2-dik hogy annak, a' mint a' természet a' rosznak meg-győzésében dolgozik, változásait tudja észre-venni. 3-dik az, hogy az Orvasságoknak eddig fel-találtt, és próbáltt erejét ne tsak tudja, hanem a' munkálódó természethez alkalmaztatni-is értse. Veleje ez a' három értelem az Orvosi tudománynak, mellyet, ha igazán szóllunk, senki megse kerithet magának, ha nem forgalatos az egész Orvosi tudományban. Ezen háromnak meg-szerzésére intéztetnek mind azon hoszszú időt kivánó részei az Orvosi tudománynak, és még-is melly elégtelen tsak az oskolai Tanúlás arra, leg-jobban értik a' böltsPracticusok.

Erre való nézve tehát jónak állitom, hogy egy kis semioticát szoríttsak ide a' vérnek hibáiról, leg-alább azok véget, a' kik eddig a' nyelvnek rövidsége miatt, olly sikerére nem jöhettek az Orvosi Tudósságnak, hogy önnön magoktól ez vagy amaz változásokat, ez vagy amaz oknak 's betegségnek tudhatnák hiba nélkül tulajdonítani. Úgy ítélem, hogy a' ki az el-számláltt vér-hibáinak meg-esmérésében szerentsésé teszi magát, már azonnal minden más Betegségeknek meg-esmérésében se lesz vakoskodó, mivel majd minden betegséggel így vagy amúgy már hibázik a' vér.

Har-

HARMADIK SZAKASZ.

A' Vér hibáinak meg-esmeréséről.

Azt már bizonyoſsan tudjuk, hogy minden álló és folyó réſzei a' teſtnek a' vérnek tulajdoníttyák az ö ſzármazáſokat. De hogy az egéſz teſt, sőt a' Lélek-is követi a' vérnek, mellyel tápláltatik, tulajdonságát, az tagadhatatlan. Mert a' kinek jó nyájas, és tápláló a' vére; jó és egéſséges annak minden külonös nedveſsége-is; a' kinek pedig vagy vizes vagy taknyos, vagy tsípös 's a' t. a' vére, ollyanok annak minden álló réſzei-is; a' kinek sűrű a' vére, annak a' húſa bizonyoſsan keményebb 's merőbb (*rigidus*), mint a' vizes 's taknyos vérűnek. Az el-válaſztott nedveſségek, és minden teſti, és lelki munkák külömböznek ezekben. Azért a' réſzeknek, az el-válaſztáſoknak, az excretióknak, és minden más munkáknak jó meg-vizsgáláſa léſzen az, a' mi által a' vérnek hibájára akadhatunk. Mert ezekben találhattyuk-meg azokat a' műveket, mellyek jelei a' vér ez vagy amaz állapottyának. De azon okok-is, mellyek ez vagy amaz állapotra ſzoktak a' vért hozni, világoſsíttyák az Orvos itéletét. — Láttyuk, hogy a' vér hibáinak meg-esmérésére-is azok a' kútfejek, mellyek minden más betegség meg-esmérésének.

1. A' BÖVÉRÜSÉG meg-esmértetik e' következendö jelekböl: A' vékony börrel bé-vontt láthatandó réſzek, ugy-mint a' ſzemeknek ſzegeletei, és fehére (fejére,) a' ſzáj-ajakok, 's orr-lyukak igen ſzíneſek, 's piroſsak. De ezek fel-találtatnak a' hecticusoknál-is, és az arany-ereſeknél gyakorta, és egy némely leg-egéſségesebbeknél terméſzetes ez a' piroſság, noha nem bövérüek.

A' ſovány embereknek erei alkalmatoſsabbak a' ſok vérre, mint a' kövéreké, mert ezeknél a' kövér réſzek meg-fekſzik az ereket, nem lehetnek olly tágaſak, mint a' ſoványoknál, nem-is tarthatnak annyi vért mogokban. Mindazonáltal a' kövérek-is magok teſtekhez képeſt bövelkedhetnek még hamarébb vérrel. A' nagy és feſzes vér-erek a' ſovány, és egéſséges emberben, kivált ha az élet-ér-verés feſzes, 's egyſzer'smind kemény, bizonyoſsabb jelei a' Bövérüségnek. — De ſokſzor alig éreztetik az élet-ér-verés, és még-is, bövérü az ember, mert a' temérdek vértöl ollykor el-fúll a' ſzív, és nem hajthattya ſebeſsen a' vért, hogy keményen üthetne az élet-ér. Ezt ſzükség fel-jegyezni jól, hogy ne hajtsunk mindég az élet-ér-verésre magára, mint legtöbben tselekeſznek.

Leg

Leg-több hőséget érez a' bővérű ember; — de a' nem bővérű emberben-is akármi okból sebesſedjen-meg a' vér-forgás p. o. a' teſtnek sebeſs mozgásától, a' hevesítő ételtől 's italtól, vagy valamely tsípősségtől, jelen ſzokott lenni a' hőség (hévség.)

Reſt 's nehéz a' bővérű teſt, és gyakorta zsibbad, hamar el-fárad, 's nehezen lélekzel.

A' bővérű ember, ha egy kevéſsé nagyobb mozgáſt tett, vagy ha a' föld-felé hajtya fejét, ſzédűlést, fej-fájást hamar ſzenved; meleg időben álmoſsabb ſzokott lenni, mint a' nem bővérű ember. A' bővérűség okozza többnyire, hogy vérrel álmodozik egy némely, avagy midőn boſzorkány-nyomáſt (*Incubus*) képzel álmában magának, kivált az ollyan, a' ki az illyetén hijjába való képzelésnek akkor-is, midőn nem aluſzik, hitelt ád. Több gyáva embert meg-ſzabadítottam már ér-vágás által illyen boſzorkány nyomáſtól. Azonban tudni ſzükséges, hogy nem tsak a' ſok vértől, hanem a' gyomornak terhelő tiſztátalanságától-is ſzármaznak az illyen művek. Ollykor a' bővérűekben magától meg-indúl a' vér az orr-lyukakon, vagy, mint a' fehér-ſzemélyeknél, a' nemző réſzen; sőt a' ſzemeken-

is

is igyekezett már a' természet a' szükség kivül való vért ki-önteni.

Ezek közönségesebb jelei a' Bővérűségnek, de a' mellyek, a' mint láttyuk, sok ki-vétetődések alá vagynak vetve. Azért vigyázni kell, hogy ne tsak egy két jelből ítéllyük a' bővérűséget, a' mint szint-úgy vigyáznunk kell, hogy ne tartsuk nem bővérű-nek, ha mind ezeket a' jeleket meg-nem találjyuk az emberben. Én igen ritkán tsalatattam-meg, midőn e' következendő jelekből ítéltem a' bővérűségre: ha tudni-illik, a' tsendes, jól tartó, és jól emésztő élet mellett, feszes 's nagy erekkel, heves álapottal tapasztaltam az embert; ha tudtam, hogy el-mulasztotta a' szokott ér-vágást, még bizonyosabbá tétettem vélekedésemről.

Okosság kell még-is mind ezekhez ollyan, a' mellyel az Orvos minden környül-állásokra tudjon látni, és szint-úgy azokról-is hiba nélkül ítélni: meg-esmérni tudni-illik, hogy azok a' művek, mellyek a' bővérűségtől szoktak lenni, bizonyosan nem esmérnek más okot a' sok véren kivül. Tehát azon betegségeknek-is, mellyeknek szinte lehetnek művei az el-számláltt jelek, tellyességgel tudni kell az ő bizonyos jelen-vóltokat, vagy nem jelen-vóltokat, a' mellyről való bizonság ismét ollyatén bölts ítéletet

tet kévan, mint a' bövérűségről való bizonság. De ezen tanítáſt jobban meg-kell érteni.

Nem adhattya magát elő egy műv a' teſtben, melly más több okoktól nem ſzármazhatna; azért ennek vagy amaznak az oknak tulajdonitani a' művet, és bizonyoſsan ettől vagy amaztól okoztatni igen nagy és ſzéles tudományt kéván: az az, ollyan tudományt, a' melly által tudhaſsa az Orvos, minden oknak az ő tulajdonságát, leg-kiſsebben-is külömböztesse minden máſtól aztat; tudhaſsa kiváltképpen azon külömböztető műveit, mellyekkel minden másnak műveitől külömbözik: máskép' lehetetlen bizonyos itéletet hozni, hogy attól az októl é vagy amattól vagyon a' jelen-való műv. Már pedig ez nem téſzen máſt, mint aztat, hogy mind azokkal a' tudományokkal, mellyek az Orvoſi Böltseſségre tzéloznak, légyen ő tökélleteſsen el-kéſzítve, hogy mind azokat az ezerféle vigyázáſokat, mellyek a' jelen-való, műv iránt elő-adhattyák magokat, értelmeſsen tudhaſsa ő el-igazítani; tehát, hogy a' beteg mellett egyſzerre eſzébe-hozhaſsa ő tudományát minden ágazattyaival együtt, minekelőtte okoſsan itélheſsen ő mindenekről, a' mik elő-adják magokat. Ez valóban nem tsak tanultságot, hanem különös indúlatbéli ajándékot-is kéván az Orvosban, melly ajándékhoz tsak

nagy

nagy gyakorlatoſság által juthatott minden bölts Orvos.

Mivel ſenkinek ſe ſzáll a' ſültt Galamb a' ſzájába, bizoyos az, hogy, a' ki azokra nem igyekezett, vagy ha igyekezett-is, de nem tökélletes ő az ő tudományjában; az az, ha nem ollyan ő, hogy egyſzerre az egéſz nagy terjedésű tudományt minden réguláival, ki-vétetődéſeivel együtt tudná a' beteg fölött eſzébe-juttatni, és azokat minden környülálláſokhoz bőltsen alkalmaztatni, tsak vakmerőn tapogatódva, 's találgatva munkálódik ő a' beteg körül, nem tudóſan; és tsak annyiban külömbözik a' vénaſzſzonyoktól a' Dipplómás Orvos-is, ha az említett fel-tétel (*conditio*) nem találtatik-fel nála, hogy még-is azt teheti, hogy, ha nem haſznál, talán nem ront, mivel leg-alább azt jól meg-tanúlhatta, hogy, a' hól nem bizonyos az Orvos a' betegségnek mivóltáról, ott ollyan Orvaſságokat kell adni, a' mellyek nem árthatnak.

Ebből azt tanúllyuk, hogy, a' kik nem értünk mind azokhoz a' tudományokhoz, mellyek az igaz Orvosnak tökélleteſségére kévántatnak; ha nem tudunk mi annyit, hogy az egéſz Orvoſi tudományban tanított minden leg-kiſsebb vigyázáſokat, kivétetődéseket fejünkbe hordozzuk; ha nem értyük mi azokat éppen a' jelen-lévő betegnek terméſzetéhez alkalmaztatni:

maztatni; bizony tsak vallyuk-meg, hogy tsak találomból munkálódunk mi, 's azért lelki-esméreteſsen. Azért mind azok, a' kik az említett fel-tétellel ſzükölködnek, akár Borbélyok (a' kik bizoyoſsan ſzükölködnek-is, mivel nem tanúllyák az Orvoſi Böltseſséghez kévánandó minden tudományokat, vagy ha tanulnák-is, de meg nem tanúlhatnák tökélleteſsen, mivel a' terméſzet vizsgálásának tudománnyában áll az Orvoſi tudomány, a' terméſzet vizsgálására pedig még el-ſe ſzoktak kéſzülni az erre fundámentumot adó Philoſophia által) akár Doctorok légyenek azok: valahányſzor valamely jó kúráról ditsértetnek, tsak ſzerentse vólt az, nem az ígaz kútfőből ſzármazott böltsen által-látott, és bizonyoſsan következendő műv. Köſzönnye a' vakmerő a' jó Terméſzetnek. Kivánnám, hogy mindég olly jó ki-menetele lenne a' vakmeröségnek.

Ellenben, légyen tökélletes tudományú az Orvos, meg-esmérvén a' betegséget, ha arra való a' beteg, hogy meg-gyógyítódhaſson, bizonyos ő abban az ő Orvoſi böltseſségéből, hogy hellyre hozhattya ötet: ha pedig nem arra való a' beteg, igen-is akkor meg nem gyógyúl: de az Orvos még-is bölts Orvos marad, mert ő eleget tett annak, a' mit tehetni kell egy Orvosnak, tudni-illik, meg-vizsgálván a' betegséget, meg-nevezte aztat; meg-vizsgálván a' terméſzetet,

méſzetet, e' ſzerént ſzabta, 's adta a' leg-jobb Orvaſságokat. Ennél nints több köteleſsége az Orvosnak, és nem-is lehet, mert a' terméſzeté már a' többi, úgy-mint a' jó Orvaſságot haſznra fordítani. Ha azon betegségeket-is, mellyekben a' terméſzet úgy el-romlott, hogy az Orvaſság ſegedelmével ſe győzheti ő meg a' teſtnek ellenségét, meg-gyógyíthatná az Orvos, akkor ő több vólna mint ember; mert azt ő már a' kényére ereſztett terméſzet folyásán kivűl lévő úton tselekedhetné. Ez az Iſtené vólna, ha ő azt akarhatná. Tehát ha nem haſznál az Orvaſság, nem az Orvosban a' hiba, hanem a' Betegségnek mivóltában, a' roſz teſtben, és terméſzetben, következendőképpen a' gyógyúlás nem az Orvoſtól függ, hanem a' betegségnek, és a' teſtnek terméſzetétől. Elég a' kertéſztől, hogy az óltáshoz kívánandó dolgokat meg-teſzi, az a' körűl ſzükséges ſzorgalmatoſságban ſem hibás: már a' meg-fogantatás a' terméſzet dolga, melly a' bé-óltandó ágatskában, és a' bé-óltatott fában vagyon; ha ezek terméſzetének hibás vóltából meg-nem történik a' meg-foganſzás, nem oka annak a' kertéſz, és ő ezt azzal meg-mutatta, hogy éppen egyképpen bánván más óltáſsal-is az meg-foganſzott. Ámbár a' fának a' meg-foganásra való leg-nagyobb alkalmatoſságát-is ſok környűl-alláſok meg-ronthattyák a' kertéſz reménsége ellen, mellyről a' kertéſz nem tehet: a' mint a' jó terméſzetet

a'

a' betegben a' roſz maga-tartáſa, vagy más környülálláſok. Ebben-is mentt, és bölts marad az Orvos, ha jó diétát ſzabott; nem mentt pedig a' tökélletlen (nem tökélletes) Orvos, mert ha ollykor haſznos-is, de veſzedelmes a' vakmerőség.

Azért, ámbár én ezen kis ſemioticá-ban átallyában a' bizonyoſsabb jeleket igyekeztem öſzveſzedni, még-is inthetem, hogy kiki igyekezzen minden-féle Betegségeket bölts Doctorok praxiſsa mellet-is esmérgetni; mert más a' könyvbe, más a' beteg felett képzelődni. Úgy tartom, hogy egy város, vagy vármegye Physicuſsa ſe lenne Hazánkban, a' ki gátolná igyekezetét Hazafi Borbélyainknak, midőn ők kivánnának leg-alább az Ispotályokban lévő Ordinátio-kon meg-jelenni. Mert a' Doctornak-is mindég nagyobb alkalmatlanságára vagyon a' tudatlan 's rontó, mint az értelmes, Bórbélyság.

2. A' FATTYÚ BŐVÉRŰSÉG éppen azon jelekből esmértetik-meg, mellyekből a' valóságos Bővérűség. Mert ſzinte azon műveket ſzokta okozni a' teſtben, mellyeket a' ſok vér. De még is ſzükséges azok mellett az okokra nézni, az az, ivott é bort, vagy más hevesítő italt, avagy gyakorlotta é vagy futáſsal, vagy lovagláſsal, vagy tántzal 's a' t. magát: a' nagy harag, vagy hirtelen érkezett öröm haſonlóképpen.

képpen, és igen gyakran okozza a' fattyú bővérűséget. A' forró hidegleléſekben heves a' vér, és azért ſzinte fel-dagad, jele ennek, ha egy vagy más réſz nagyon meg-heveſedik. Sokſzor a' forró hidegleléſekben a' fő-fájáſsal tüzeſek a' ſzemek, veres az egéſz artz, és tsak-nem türhetetlen a' nagy melegség, a' ſok vérnek a' fő-felé való tódúláſa, avagy a' tsípőſség vagy hevesítő ſzer miatt vagyon ez.

JEGYZÉS: A' Bővérűség mellett ezen fattyú bővérűség-is jelen lehet, és akkor veſzedelmesebbek a' művek.

3. A' VÉRNEK FOGYATKOZÁSÁRÓL bizonyos lehet az Orvos akkor, ha tudja azt, hogy valamely nagy ki-üreſedéſt (*evacuatio*) ſzenvedett az ember. A' hol ezen hibáról ſzóllottunk, ottan elő-hoztuk már, miképpen üreſedhet-ki a' teſt. De a' ſok vizellés, és izzadás által-is üreſedik a' teſt, mert meg-foſztatik nem tsak a' roſz, hanem a' jó nedveſségtől-is egyſzer'smind. Nintſen-is ſemmi kitiſztúlás a' teſtben, melly által mindég jó nedveſség-is ne veſztegetődne. Meg-feji a' teſtet a' nedveſségtől a' hoſzſzas genyetségeskedés-is, p. o. a' tüdőgenyetségeskedés, vagy akármitſoda ſokáig tartó ſeb. Az éhségtől-is fogyatkozik a' vér; a' mint a' gyomorban 's belekben lévő férgek (*vermes*) által;

által; mert éhség idejében nints honnan vért kapni: a' férgek pedig a' téj-nedveſséget fel-eſzik. Ha ezen téj-nedveſségnek a' vérbe való bé-menetele gátoltatik akármi októl, akkor-is meg-fogyatkozik a' vér, p. o. ha a' fodor-háj ikráshúſai dagattak, és az által a' téj-edényeknek el-fogatik üregek; de más haſi daganatok-is meg-nyomhattyák a' téj-edényeket úgy, hogy a' téj-nedveſség gátoltaſsék a' vér-edényekbe menni.

Ha ezekről az okokról bizonyos az Orvos, és e' mellett a' teſtnek, és erőnek fogyását láttya: az élet-ér-veréſt gyengének, kitsinynek tapaſztallya, akkor bizonyoſsan tarthattya, hogy kevés a' vér a' teſtben.

4. A' VÉR-SŰRŰSÉGÉNEK megeſmérésére ezek vezetik az Orvoſt: A' ſoványabb teſt, a' börnek-ſzárazsága, és keménysége, a' többnyire nehéz, és kemény ſzék, a' gyakorta való ſzomjúság, a' ſzájnak ollyan ſzárazsága, hogy a' nedvesítő víz után hamar ismét meg-ſzáradjon; a' nyálnak fogyatkozáſa, vagy ſikeres vólta; a' beſzédnek reketsége, a' veres, és tsípős vizellet. A' ki-ereſztett vér ezekben kevés ſavót ereſzt, de kérget ſem formál.

Annál

Annál bizonyosabb lehet az Orvos a' vérnek sűrűségéről, ha ezen jelek mellett azon okokra-is reá akadhat, mellyek meg-sűrűíthetik a' vért: ha tudni-illik, tudja, hogy vizes itallal ritkán, hevesítővel pedig, és fűszerszámos ételekkel nagyon szokott élni a' beteg: ha az ő foglalatosági ollyanok vóltak, mellyek izzasztani szokták az embert: ha a' sok vizellés által, vagy a' hosszas szoptatás által elveszteget ődtek a' vékony nedvességek; a' nagy dohányozóknál a' nyálnak gyakor ki-köpdösése (pökdösése) által-is a' történik. Ha, mondom, ezekről bizonyos az Orvos, a' fellyebb említett jelek a' vérnek sűrűségétől itéltethetnek lenni.

5. A' VÉR GYÚLADÁSÁNAK Jelei ezek: a' Gyors, és kemény élet-ér-verés; a' testnek hősége, szárazsága; a' szomjúság, a' fej-fájás; a' száraz fehér nyelv, a' részneк (ha valamely gyúladva vagyon) egy helyben álló fájdalma; a' veres vizellet. A' gyúlott vértől, akár közönséges, akár különös részbéli légyen az el-válhatatlan a' testnek minden más változásokat elő-futó meg-borzadozása, sokszor nyilván-való hideg ki-törés, 's úgy következő melegség. Erősödik az Orvos itéletében, ha az idő-is alkalmatos a' vérnek gyúladására, ha tudni-illik, téli hideg, száraz idők vannak. Itten a' ki-ereszt ett vér kérget formál. De mind ezekről

bővebben

bővebben fzóllunk a' II. Réfzben, II. Szakafzban, a' hol a' réfzbéli gyúladáfokról különöfsen befzéllünk.

6. A' VÉR' SZURKOSSÁGÁNAK legbizonyofsabb jele az arany-eres állapot, és a' *Melancholia*, a' magányos, kedvetlen, és teſti gyakorlás nélkül való élet. Ezek fovány teſtűek, barna-halvány bőrűek fzoktak lenni. A' fzelektől gyakorta háborgattatnak; kevés étellel hamar meg-telnek; fejfzédűléſt, kemény fzékezéſt kivált tsak nem fzűntelen fzenvednek. Az ő élet-ér-veréſek kéſedelmes. A mély tanúlás, a' nagy elme-indúlatok (*animi affectus*) a' nagy fzeretet, vagy fzomorúság; a' hoſzfzas hideglelések, és mind azok, mellyeket már fellyebb elő-hoztunk, nagyobb világoſságot adnak az Orvosnak, ha ő ezeket-is fel-találja az emberben. Ollykor tapogatás által a' hasban daganatokra- is lehet akadni.

7. A' VÉRNEK FEL-OLVADÁSÁT leg-inkább hiſzfzük történni a' rothatt hideglelésben. Azért ha az epés, vagy más forró betegségben már nagyon erőtlen a' beteg; az élet-ér-verés tzérna-fzál vékonyságú, és gyenge; ha tudta vagy akarattya nélkül fzékez, vagy vizell, és büdösöket: ha a' petéts-is ki-ütött már a' teſten: ha ſohajtozó 's nehéz a' lélekzete: akkor már fel-olvadott léte jelentetik a' vérnek. Ha ezekhez vér-folyás adja magát, már

várni lehet azon hideg izzadságot-is, és in-rángatást, melly véget vet az utóisó pihegésnek,

8. A' VÉRNEK VÉKONYSÁGÁT ezek tanittyák: az illyen embernek teſte ſovány, fehér 's lágy, és kitsíny erejű, és a' mint hamar kéſz az izzadáſra, úgy hamar a' kitsíny hidegtől-is bé-ſzorúl nála a' teſti gőzölés, tsak-ugyan náthát, kataruſt hamar kapnak ezek. Tapaſztaltatnak az illyenek többet vizelleni, mint máſok: kemény ſzékezéſt tsak akkor ſzenvednek, mikor többet izzadtak, többnyire mind higan ſzékelnek; nyálaſak, taknyoſak ſzoktak lenni. A' Fog-íny hamar vérzik nálok, holott valamely tsipőſséget, vagy *ſcorbutus*-t nem találhat bennek az Orvos. Izgathatóſságok, és érzékenységek nagy vagyon, azért a' görtsöket gyakorta kell tűrnök. A' Terheſek könnyen el-ereſztik az ő magzatjokat.

A' ſok zöldséggel, kávéval, herbatéval, henyéléſsel, vénuſsal való élés, és a' ſok viz-ital, leginkább adnak okot ezen hibára; de az eleven ezüſt-is (kényeső,) melly a' *venerea*-nak gyógyitáſa után ben-marad a' teſtben, véknyítja a' vért. Mind ezek az okok világoſittyák az Orvoſt. A' ki-ereſztett vér ezeknél halvány piroſságú, és igen ſok ſavót ereſzt, nem formál tömött alutt-vért, mint a' sűrű vér.

JEGYZÉS.

JEGYZÉS. Annyira meg-vékonyodhat a' vér, hogy nagyobb mozgásokra hamar vér-folyásokat kapjon az ember, úgy-mint orr-vér-folyást, vér-köpést. Illyen állapotúak vóltak azok, a' kik vért izzadni olvastatnak. Esmértem ollyanokat, a' kik gyakorta élvén a' vénusal, úgy meg-lágyitották testeket, és meg-vékonyitották véreket, hogy minden orr-fuvásra vérzettek, noha tsak-nem véretleneknek láttzatnának lenni artzokban. Mindazonáltal több okai lehetnek az orr-vérzésnek: a' bővérűség, az orr-öblibe lévő eretskéknek nagy gyengeségek's a' t. A' méhanyásoknál (nádra-görtsösöknél), a' hecticusoknál, a' vizibetegségben lévőknél fel-találtatik a' vékony vér.

9. A' VÉRNEK TAKNYOSSÁGÁT jelentik e' következendők: A' testnek püffedt halványsága, és hidegsége; a' lassú 's lágy élet-ér-verés; a' gyakorta való szív-dobogás; a' kedvetlenség, restség, álmosság; a' halvány vizellet nyálas le-ülepettel (*sedimentum*); a' nyelvnek, toroknak ízleletlensége, nyálassága, a' nyálnak nyúlósága; de a' székek-is ezeknek rest, és tapasztos, melly a' beleknek taknyosságát jelenti; taknyos a' gyomor-is, és azért panaszolkodnak ők annak hidegségéről, az ímelgésről (*nausea*); az ollykor ki-okádott nyúlós nyál ezt jobban meg-mutattya. A' fehér folyás-is, ha nem *venerea* az, a' vér-taknyosságára vezet, mert a'

millyen

millyen a' vér, ollyan tulajdonságú a' teſt-is. De azt az embert-is, a' kinél hideg daganatok találtatnak, és gyakran való kólika, ſzelek uralkodnak, taknyosnak lehet tartani, kivált ha téſztás, ſavanyú, ételekkel ſzokott élni, vagy ſok édeſségekkel.

10. A' VÉRNEK TSÍPŐSSÉGE közönségeſsen azzal esmérteti-meg magát, hogy a' teſtnek ſokféle alkalmatlanságot okoz: vagy fájdalmakat, vagy börfótokat, vagy valóságos hidegleléſeket 's a' t. Mellyek ottan ſzámláltatnak-el, a' hol különöſsen taníttatnak a' Tsípőſségek.

Szóllottunk már tehát a' vérnek haſznáról, hibáiról, és ezen hibáknak Jeleiről. Szükséges vólt ez, mert a' vér-ereſztés többnyire a' vérre való nézve kéván rendeltetni. Többnyire mondom azért, mert némelykor a' vér nem tsak nem kéván ér-vágáſt, hanem inkább ellenkezik azzal, és még-is más okra való nézve el-kerülhetetlen az ér-vágás. Erről-is fog Beſzéd lenni. — Kezgyük már moſt a' vér-ereſztésről való Réſzt.

II. RÉSZ.

A' VÉR-ERESZTÉSRŐL KÖZÖNSÉGESEN.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Vérnek Hibái mellett való Vér-ereſztésről.

1. A' BŐVÉRŰSÉGBEN ſok a' vér. Már meg-mutattatott, hogy, ámbár igen-is egéſséges ott a' teſt, a' hol a' ſok vér kéſzűlhet, még-is ſok roſzſzakat okozhat az illyen állapot, és leg-nagyobb Betegségekre el-kéſzitve tartya a' teſtet: feſzítvén, tudni-illik az ereket, ezek annyira nyomhattyák a' körűllévő réſzeket, hogy ezek munkáiban akadályoztaſsanak; bé-duguláſokat, gyúladáſokat, guttaütéſt 's a' t. okozhaſsanak. A' Betegségekben hátrállya a' temérdek (ſok v. bőv) vér a' hideglelésnek elégségét a' roſz materiának jó meg-főzésére, az az, a' jó természetet, melly meg-győzhetné a' Roſznak ellenkezését, és ki-vetné a' teſtből. Nem

tsak

tsak enged erre való nézve, hanem kiván-is ér-vágáſt a' Bövérüség. Mert a' vér-ereſztés örzi a' teſtet a' roſz következéſektől, mellyeket minden órában várhat a' bövérü. A' betegségekben pedig azon ohajtott nagy kintſet a' jó Terméſzetet alkalmaztattya a' győzedelemre.

Tsak az egy hóſzámnak el-akadásából ſzármazott bövérüségben melly ſok roſzſzakat távoztat-el az ér-vágás, onnét értyük, hogy ha magokra hagyatnak az illyetén ſzemélyek, ſem a' terméſzet valamely úton meg-nem ſzabadittya öket a' ſok vértől, igen veſzedelmes forró betegségekbe ſzoktak eſni; vagy ha ez nem történik rajtok, a' temérdek vér tsendes folyása miatt késöbre meg-taknyoſodván, taknyos püffedséget okoz bennek. Mig taknyos nem vólt a' vér ezekben, a' bövérüség azt okozta, hogy feſzülvén a' ſok vértől a' nádra-erek, ezeknek nagyobbai nyomták a' kiſsebbeket, mellyeknek nyiláſai ekképpen öſzve-ſzorúlván inkább nem 'ereſzthették-ki a' hóſzámra való vért: A' meg-taknyoſodott vér pedig, már éppen alkalmatlan a' hóſzám folyásra. Dolog, és idö kell már itten, hogy hellyre-állyon a' beteg; holott ám ott a' vér-ereſztés ezt-is, és még az ebből tovább várhatandó vizi betegéget el-távoztatta vólna, a' hóſzám folyás-is rendbe hozattatott vólna. — A' Bövérüség tehát ígen-is enged vér-ereſztéſt.

Jegyzés.

JEGYZÉS. Úgy vagyon, hogy a' Bövérüeknél, a' kiknél még semmi veszedelmes müvek nintsenek, bizonyosan meg-előztetnek ér-vágás által a' rosz következések; hanem, mivel leg-egésségesebbek itten a' testi tagok, 's tehát nagyon jó az étel-emésztés, a' vér-tsinálás, és e' mellett nagy a' testnek a' bövérüségre való hajlandósága; és mivel bizonyos az tapasztalások által, hogy a' természet az egésséges emberben az el-vesztett vért tsak nem szemlátomást törekedik visszanyerni, úgy hogy vóltanak, a' kiknek minden héten két izben-is vért kelletett ereszteni azért, hogy 2. 3. nap alatt ismét meg-töltek vérrel, és mindég fójtó lélekzést szenvedtek: Erre való nézve szükséges észre-venni, hogy tsak a' magányos ér-vágással kevesíteni a' vért, nem elég. Szükséges a' bövérüségnek okait-is, úgy-mint, leg-inkább a' jó 's nagy asztalt, a' heverést, a' sok aluvást, a' kényére való élést 's a' t' távoztatni, és dologgal, gondoskodó foglalatosságokkal, testi gyakorlással 's a' t. felváltani.

2. Mondottuk, hogy a' FATTYÚ BÖVÉRÜSÉG szinte azokat a' müveket okozhattya a' testben, mellyeket az igaz bövérüség. Mindazonáltal azon rosz következéseknek meg-előzése végett a' vér dagállyában nem ollyan el-kerülhetetlen mindég az ér-vágás mint a' bövérüségben. Azért, mert itten tsak

kevés

kevés ideig tart a' fel-dagadás, mellynek jelen-létében, ha moſtan már nem ád több okot a' beteg arra, nints félelem a' gutta-ütéſtöl, vagy más veſzedelemtöl, minthogy eddig ſe történt-meg. Azért nem-is ſzükséges a' vér-ereſztés, hanem tsendes maga-tartáſa. A' réſzeg emberen kár vólna eret-vágni a' roſzſzabb következéſek félelme miatt, elég az, ha tsendeſsen fekſzenek az illyenek, kivált híveſebb levegöben. Ha e' mellett fej-fájáſok türhetetlen, hideg vizes ruhát fejekre lehet ismétitve (*repetendo*) borongatni. Némelyek meg-réſzegedvén okádnak. Ez a' terméſzetnek jó munkálkodáſa, mert ki-vetni igyekezik azt a' gyomorból, a' minek gözét nem ſzenvedheti. Ezekkel az történik, hogy tsendeſedjen a' vér forgás, és azonban a' réſzegitö göz mennyen-ki a' teſtböl.

De még-is veſzedelmes lehet a' fattyú bövérüség annyira, hogy ſzükségképpen kelleſsék az ér-vágás. Ha azon-kivül-is véres a' réſzeg ember p. o. és erösſzakoſsan erölteti a' hányás, akkor hellyeſen botsáttatik vér, hogy az illyeneknél hamar történhetendö veſzedelem meg-elözteſsen. Annál inkább ſzükséges az ér-vágás, ha már jelen vannak a' fattyú bövérüségböl ſzármazott müvek: ha az hirtelen való nagy öröm, vagy harag, vagy teſtnek mozgáſa 's a' t. gútta-ütéſt, vagy gyúladáſokat, vagy helytelen úton való vér-folyáſokat p. o. vér-köpéſt, vér-okádáſt,

dáſt, okozott. — Mindazonáltal jól éſzbe kell tartani, hogy a' fattyú bövérüſségben, ſemmikor ſe veſzünk-ki a' teſtből annyi vért, mint az igaz bövérüſségben, hanem többet hajtunk az okoknak távoztatására, kiváltképpen a' teſtnek meg-nyugtatására. Közönségesen mind ezekben az élet-ér-verésre, a' vérnek mennyiségére, és a' teſtnek kemény 's ſzoroſsabb, vagy lágyabb terméſzetére kell nézni. A' ſzoros teſtüeknél inkább veſzedelmes a' vérnek fel-dagadáſa, mint azoknál, a' kiknek lágy 's nyúló vér-edényei vannak.

Tudjuk már tehát mikor, és miképpen engedi a' vér-ereſztéſt ezen hibája a' vérnek.

3. A' VÉR-FOGYATKOZÁSÁBAN akármi okból történnyen az, a' vér-ereſztésnek hellye nintſen, mert azonkivül-is keveſebb a' vér mintſem az igaz egéſségre kivántatna, 's azért erötlen-is, és még erötlenebb lenne a' beteg, ha még jobban megfoſztanánk ötet azon éltető nedveſségtől. Lehetnek mindazonáltal ollyan eſetek, mellyekben a' vér-fogyatkozáſa mellett-is kelletik az ér-vágás. Úgy, ha valamely nemeſebb réſznek gyúladáſa történne, nem jól tselekedne valaki, ha a' vérnek kevéſsége miatt el-mulatná az ér-vágáſt, hogyha ez által reménlené a' gyúladásnak el-ülzését; mert meg-lehet, hogy veſzedel-

ſzedelmeſsebb állapotra hoznák a' teſtét a' gyúladásnak következéſei, mint-ſem még azon kevés vérnek ki-vevéſe, melly meg-menthetné a' réſzt a' gyúladáſtól: Ha tehát valamely okból torok, agyvelő, gyomor, vagy belek gyúladáſa történne az illyetén kevés vérűekben, az Orvos, a' ki az ér-vágáſt elmulatná, fájdalom között inkább engedné a' betegét meg-halni, mint fájdalom nélkűl. A' Bétsi nagy Ispotályban elégſzer láttam vágatni eret a' tüdő genyetségeskedőkön, midőn új tűrhetetlen fájdalmú ſzúráſokat ſzenvedtek a' ſebes réſzekban az új gyúladáſoktól, noha tsak a' bőrök 's tsontjok vólt. Felkell pedig jegyezni, hogy kitsinyek ſzoktak lenni az illyen állapotokban az ér-vágáſok, tudni-illik 4. 5. unciára (egy uncia két lót,) és az erőre, és az élet-ér-verésre nézve, ne talán az ér-vágás alatt halna-meg a' beteg, és az ér-vágónak tulajdoníttatna a' halál.

4. A' vizes réſzetskéknek hijjányoſságától való VÉR-SŰRŰSÉG felett az ér-vágásról igy értekezhetünk, hogy vagy bővérű egyſzer'smind a' teſt, vagy nem: Ha bővérű, akkor azon-kivűl, hogy sűrű a' vér, ſok-is, 's azért bizonyoſsabb veſzedelembe áll a' teſt, mint mikor tsak ſok a' vér, és nem sűrű; inkább-is várhattya az illy állapotú ember mind azokat a' roſz műveket, mellyek a' bővérűségtől

ſzoktak

szoktak származni. Illyenkor igen-is hellyes, és szükséges az ér-vágás. Azért azokan a' bővérüeken, a' kik bővebben izzadnak, vagy mozgattyák magokat, mivel már sűrűebb azoknál a' vér, szükségesebb a' meg-előző ér-vágás. Ha ezen vér hiba mellett nem bővérű a' test, vagy ha talán kevés-is a' vér, káros volna a' vért ki-botsáttani. Ezt könnyen láthattyuk, mert az erőt hijjába veszteget nénk, és még-is csak sűrű maradna a' benn-maradott vér. Azért az illyeneknek inkább a' fel-olvasztó, és vizes dietat kell jovasolni, és azon okokat, mellyek a' vizi részetskéktől meg-foszttyák a' testet, távoztattatni vélek.

Mindazonáltal, ha már a' rosz művek, úgymint vagy gyúladás, vagy akármelly részek fájdalmas bé-dugulásai 's a' t. jelen lennének, az ér-vágást el-mulatni káros volna. Hanem itten-is többet kell reménleni a' fel-eresztő italoktól (*diluentia*). A' nagy fej-fájás, és száraz bőrüsége a' betegnek a' forró betegségekben ollykor szinte ettől vagyon, midőn tudni-illik, hirtelen nagy hidegleléssel kezdődvén a' betegség, izzadás által ki-szorittya a' vizi részeket; ekkor-is leg-többet tsak a' bőven adott italoktól várhatunk.

5. Minden Böltsnél, ha éppen mindenképpen nem ellensége a' vér-ereſztésnek, fel-találandó már az, hogy a' GYÚLOTT VÉRNEK meg-jobbitására leg-elsö Orvaſság a' vér ereſztés. Mert az által a' meg-maradott vér hellyeſebb folyásra kap, úgy hogy a' már könnyebben, és jobban munkálódható terméſzet által az ö réſzetskéinek hibái meg-jobbítathaſsanak, és el-múllyon a' gyúlottság. A' gyúlván-hideglelésben (*febris ardens*) aztat tapaſztallyuk, hogy az elsö ér-vágáſok által ki-ereſztett vér, mindég feſzesebb kérget (*cruſta phlogiſtica*) formál, mint a' késöbben ki-botsátott vér, és az útólsó ér-vágás már alig hoz valamely kérget. Láttzatik ez azt megmutatni, hogy ér-vágás után mindég jobbúl a' vér. Mi haſznot teſz a' réſzeknek gyúladásában, az az a' különös gyúladásban a' vér-ereſztés? a' II-dik Szakaſzban fogjuk látni.

6. Hogy több grádittsa vagyon a' VÉR SZURKOSSÁGÁNAK, azt az annak fellyebb való le-irásából éſzre-vehettyük. Elsö grádits ban akkor lehet ötet tartani, midön nem régi a' *Melancholia*, az az midön a' sürü enyves vér a' lépnek, májnak, fodor-hájnak kis eretskéibe bé-ſzorúl réſz ſzerént, és Bé-dugúláſokat tsinál. Ekkor nem lehet egéſséges ſzine az embernek, hanem sárga-barnás: mert azon kivül, hogy nintsen piros ſzine a' ſzurkos vérnek, va-

lóságos

lóságos sárgaságot-is okoz azzal, hogy már bé-dugúlást tsinált; mert e' miatt nem mehet az epe az ő helyére a' 12 újnyi bélbe, hanem a' vér közé szívatik. Innét értyük a' *Melancholicus*-oknak szinét, és aztat, hogy a' mint a' sárgaságban lévőkuél, úgy a' *Melancholicus*-oknál nehéz a' ízékezés, és fehéres a' szék: tudni-illik az epének fogyatkozásától, és azért vannak osztán a' szelek. Innét magyaráztatik az arany-eres állapot-is: Mert mivel az a' vér, mellynek a' hasbéli részekből, úgy-mint a' hájból belekből a' lépnek vér-ereibe kell menni, 's úgy onnét az epe készítésére a' májba, akadályoztatik a' bé-dugúltt útakon folyni, meg-kell néki szaporodni a' bé-dugultt részeken alól (ezen meg-szaporodott vérnek az ő terhétől nyomattatván az ágyék részeinek érző inai tselekszik aztat, hogy köz-érzékenység (*conſenſus*) által, a' hát inas-húsok fájása, a' gyomor, fej-fájás, szédülés 's a' t. tapasztaltatnak az Arany ereſekben), és mivel máshová nem mehet, kéntelen arra nyomúlni, a' merre közelebb, és leg-könnyebben mehet. A' Vég-bélnek vér-erei tágasak, és engedhetők, azért leg-alkalmatosabbak ezen a' tájékon a' vérnek bé-vevésére; úgy a' vizi hólyag erei-is, mellyet meg-mutatnak az ollykor ebben lévő arany-erek. Ezért feszűlnek-ki osztán a' vég-bélnek vér-erei, némellyeknél egy ökölnyi vérrel tele hólyagra-is.

Mind

Mind ezeknek meg-gátolására, vagy el-távoztatására, önként következik, hogy haſznoſsan rendeltethet az ér-vágás. Tehát ebben a' grádittsában a' vér-ſzurkoſságnak hellye vagyon.

JEGYZÉSEK. 1. Ebben az állapotban nem a' karon, hanem a' lábon kell eret-vágni, minthogy a' sürü vér nem-is mehetne fel-felé az el-állott út miatt, addig pedig, még az óldalfeles ereken a' karon fel-nyitott érig érne, talán több vér folyna-ki, mintſem a' mennyit ki-ereſzthetnénk a' terméſzetnek rongáláſa nélkül. A' lábon tett ér-vágás hamarább kiüreſlitheti azon vért; mert le-felé ſemmi gáttya nintſen. Úgy vélekedem már moſt, hogy ez az oka annak, a' mit Trnka a' Peſti Orvoſi Karban lévö Praxeos Profeſſor az ö Irásában tanit, hogy tudniillik az Arany-ereſeknél a' karon való ér-vágás nem veſzi-el az arany-érnek müveit, el-veſzi pedig a' lábon rendeltt ér-vágás.

——— 2. Mindazonáltal ez állapotban ſe lehet minden betegben egy-aránt bátorkodni az ér-vágáſsal. Mert ha erötlen már, és véretlen az Arany-eres, a' lábon való ér-vágás hellyett-is bátrabb a' nadály (vér-ſzipó v. pióka) rakás, és kliſtérozás. Az arany-ereseknek el-gyengüléſe pedig attól jöhetett, hogy az arany-ereknek rendetlen folyása, vagy el-

el-akadása már nagyon el-rontották a' beteget; vagy, ha nem a' vér sűrűségétől, hanem a' hoſzſzas hideglelések után maradott daganatoktól ſzármazott az Arany-eres állapot.

Második Grádittsát akkor lehet hinni a' vér ſzurkoſságának, midőn ennek némely réſze ſok ideig egy hellyen hevervén a' belső réſzekben, megtsipőſsödik, és akármi okból meg-indúl, és foly a' többi vérrel. Ezen meg-indúlásnak okai lehetnek, vagy a' nagy tsipőſsége a' ſzurkos vérnek, melly által-rágta az ereket, vagy a' terméſzet, avagy Orvaſságok által lett fel-olvadás. Akármi légyen az oka, mindég veſzedelmes állapottya ez a' betegnek, a' mint a' máshol el-ſzámláltt művek mutattyák. Kéntelen itt erőtlen lenni a' beteg az egéſz vért, és terméſzetet meg-veſztegető Tsipőſség miatt, tehát nem-is lehet hellye a' vér-ereſztésnek nála. A' tsipőſséget engeſztelő, és ki-vezető híg italok kivántatnának itten p. o. a' Tamarindusos ſavó, hogy ha valamit haſználhatnának.

7. A' VÉR-FEL-OLVADÁS ſoha ſe történhet máskor, tsak akkor, midőn a' forró hideglelésekben, a' rothatt, vagy gonoſz terméſzetü tiſztátalanság által annyira jönnek a' vérnek réſzetskéi, hogy az ő épségeket el-veſzejtsék, 's el-olvadjanak. A' be-

tegséget győző terméſzet a' vértől függ; oda-vagyon itten a' vér, oda az egéſz teſtnek ereje, tehát a' jó terméſzet-is. Mit tehetne már itten az ér-vágás? az utólsó lélekzetet ſegítő erőtskét-is el-venné. Inkább *acidum vitrioli*-val, chinával, timsóval kellene azon vér-folyáſokat-is, mellyek ezen leg-véknyabb reménségű állapotban ſzoktak jelen lenni, mindenképpen gátolni, hogy ha talán még az álló réſzeknek nem éppen annyira el-romlása miatt, valamennyire bírja magát a' terméſzet. Ki vágna eret a' vizi betegségben, midőn már vért vizell a' beteg, vagy petétſek ſzemléltetnek a' bőrén?

8. A' VÉRNEK VIZES VÉKONYSÁGA, minthogy úgy-is keveſebb itten a' veres vér, mintſem kellene lenni, a' vizi réſz pedig ſok, nem kéván érvágáſt. Mivel az illyen vérű embereknél az álló réſzek-is áztattatnak a' ſok viz réſzektől, 's azért tehát (a' mint már mondottuk) nagyobb mozgáſokra, vérzéſeket hamar kapnak, hamar meg-tsalódna az Orvos itéletével, ha azért, a' mint a' bővérűségtől okozott vérzéſekben, ér-vágáſsal jönne elő ezeknél. Hellyesebb ezeknek erősitőket, vas-port, chinát javaſolni. Azon okokat, mellyeket elő-ſzámláltunk, ellenvaló dietával távoztatni. A' teſtnek erősebb mozgáſa, dörgöléſe, a' hideg fürdő (feredő) jó ezeknél. A' gyúladáſok-is, mellyek ezen állapotban történnek,

nem

nem kévánnak mingyárt tsak ér-vágáſt, mivel ezek kitsinyek-is ſzoktak lenni, és külsö viſzſza-verö, és ſzorító Orvaſságokra el-ſzoktak múlni, p. o. a' ſzem-gyúladás, vagy inkább a' ſzemnek vérbe folyáſa, a' rózſa vízre, égetboros vízre, vagy magától-is, vagy ha ezekre nem, tehát a' vérſzopó rakásra. Úgy a' vér-köpés, vér-okádás ſzinte tsak úgy tekéntetne itten az okos Orvoſtól, mint a' közönséges orr vér-folyás, nem vágattatna ér, hanem leg-gyengébb purgátiók adatnának a' nedveſségnek le-felé tsalására, és erö-ſíttetnének a' gyenge réſzek és távoztattatnának a' fel-indító okok, p. o. a' tántzolás, éneklés, és más erőltetéſek. Ezeknek esméréſe külömböztetheti ettől azon vérzéſeket, mellyek ſzükség-képpen kévánnyák az ér-vágáſt, a' mellyek tudni-illik, nem az vér vékonyságától, hanem a' hidegleléſekben, vagy a' ſok vértöl ſzármaznak vagy a' gyúladáſtól.

9. A' VÉR' TAKNYOSSÁGA ſem enged-meg ſemmi vér-ereſztéſt. Tudjuk azt, hogy minden jó el-válaſztáſra, ki-hajtásra (*excretio*), emészt-éſre, vér-tsináláſra, bizonyos gráditsú melegséget kéván a' terméſzet; tudjuk azt, hogy azon melegség a' vér-forgáſtól vagyon: de azt-is tudjuk, hogy a' vér-forgáſt a' vér tartya-fel, az kormányozza; úgy azon hidegleléſeket, mellyek a' betegségeknek meg-gyö-zéſére kévántatnak. Ezen hibás állapottyába nagyon-

is hideg a' teſt, reſt a' vér-forgás, 's azért az egéſz teſtnek munkái tökélletlenek, ſok a' takony, kevés veres réſze a' vérnek. Értetődik tehát, hogy nem lehet itt hellye a' vér-ereſztésnek, mert az által a' még ben-lévő kevés vér-is ki-vétetne. Inkább kivántatna, hogy melegséget, és hidegleléſt okozhatnánk, melly ki-üzhetné a' taknyos réſzeket. Bár hatalmunkban vólna a' hoſzſzas hidegleléſek által okoztatott betegségekben ismét fel-gerjeſzteni a' hidegleléſt, melly a' tudatlan Orvoſoknak orvasláſa által igen gyakran el-fójtatik. Ez vólna az az Orvaſság, melly a' teſtben lapongó ellenséget fel-kutatja, és ki-űzheti. Igen-is ſzűkölködik ezzel a' Taknyos vérű. Azért annak a' taknyát fel-kell előbb mettzni, azután appródonként ki-hajtani. Sehol ſem okoz hamarább vizi betegségeket az ér-vágás, mint itten.

Teſzem még-is, hogy valakinek fattyú tüdőgyúladáſa vagyon (*Peripneumonia notha*), melly nem egyebet, hanem tele taknyoſságát jelenti a' tüdőnek. Ebben nagy mej-ſzorítáſokat, fájdalmakat, nehéz fójtó lélekzetet ſzenved a' beteg, feje fáj, egy ſzóval (a' kemény, és igen ſzapora élet-ér-verésen kivűl) minden művei az igaz tüdő-gyúladásnak feltaláltatnak benne. Ekkor, mint-ſem meg-fúllyon a' beteg, lehet vér-ereſztéſsel könnyebbíteni, hanem nagyon vigyázva, csak keveſet ereſztvén, máskép'

mej-

mej-vizi-betegségbe (*hydrops thoracis*) mehet-által a' betegség. A' fel-mettzö sók, az Eſztergomi-víz (de tsak appródonként élvén ezekkel, ne talán hirtelen mettzödvén a' takony, és folyásra indúlván, a' tüdönek kis eretskéibe bé-ſzorúllyon, és el-oſzolhatatlan bé-dugúláſt okozzon); hellyeſen rendeltetnek itten: úgy a' kliſtérozás, a' *veſicatorium*, a' *kermes minerale*.

Szint-úgy a' Püffedt (*chlorotica*) leányokban, noha nékik a' bé-akadott hólnap-ſzámtól, és az abból meg-ſokaſodott vértöl ſzármazott betegségek, még-is, midön már benne vannak, nem jól rendeltetne az ér-vágás; hamar vizi betegségbe mennének. Ezeknél-is tsak az appródonként fel-mettzö ſzerekben áll az Orvaſság.

10. A' vérben lévö TSIPÖSSÉGEK mellett való vér-ereſztésröl közönségeſen így kell gondolkoznunk: Ha hibázik é a' vér egyſzer'smind az említtett hibák közül valamellyikkel, vagy nem?

Ha a' vér tellyeſséggel mind mennyiségére (*quantitas*) mind minéműségére (*qualitas*) nézve máskép' nem hibázik, tsak-hogy tsipöſség vagyon benne, úgymint epe, köſzvény matéria, méreg 's a' t. az egéſz vigyázáſa az ér-vágónak tsak a' tsipöſségtöl

pőſségtől ſzármazó jelen-való művekre néz: ha tudni-illik, kévánnak é azok vér-ereſztéſt, vagy nem. Ha a' fejben vagyon a' tsipőſség, gutta-ütéſt okozhat, tsipdelvén az agyvelőt, melly tsipdelésre oda ſiet több vér, és gyuladáſt okozhat. A' tüdőben, tsipdelvén annak eretskéit, in-rángatáſt (*convulſionem*, *ſpasmum*) okozhat ollyat, melly a' lélekzéſt gátollya, és ſzint-úgy, mint a' fejben gyúladáſt. Akármelly réſzben nagy fájdalmat, és abból gyúladáſt, melly a' nemeſebb réſzekben veſzedelmes. Mind ezekre a' művekre eret-vágni ſzükséges. De el-ne felejtsd, hogy ez a' regula a' vérnek egéſséges állapottyával ſzóll, 's azt-is tudjad, hogy itten a' vér-ereſztés csak azt a' haſznot teſzi, hogy a' tsipőſség nem okozhat ollyan hamar gyúladáſt a' véretlenebb teſtben, mint a' véresben; midőn az alatt a' tsipőſségnek meg-tompitására, és ki-űzésére munkálkodhat már Orvaſságokkal az Orvos. Teſzem, hogy valaki egéſséges lévén, mérget: *arſenicum*-ot (egér-kő), tött, vagy üveget nyelt-ie, vagy igen erős purgáló ſzereket vett-bé, mind ezek ſzúrják, mettzik, rágják a' gyomrot, vagy beleket, és a' beteg ſzörnyű nagy fájdalmakat ſzenved: ſzükségeſebb itten inkább tellyeſséggel meg-erőtlenedni a' teſtnek ér-vágás által, mintſem gyúladásba, és fenébe, vagy genyetségeskedésbe menni engedni ezen nemes réſzeket. Melly következéſek minden ſzüntelen való

öſz-

ösztöntől annál bizonyosabban jönnek, mennél vétesebb a' test. Midőn pedig már a' rosszabb következéseknek sántzot vetettünk lágyító, nyálas, olajas fok italokkal, klistérekkel el-moshattyuk, vagy bé-vonván éleit meg-tompithattyuk, és gyenge tisztító szerekkel ki-hajthattyuk az ösztönt, avagy az ő ellenkező *specificum*-jával meg-szelidithettyük. Ha a' régi tsipős epe-sár kólikát, és igen nagy fájdalmakat okoz, szint-úgy jól rendeltetik az ér-vágás, kivált a' véres emberben, és azonban közép sókkal (*salia media*) gyengén hajtó savanyú italokkal kihajthathatik.

Már most: Ha valamely Tsipősség egyszer'smind az el-számláltt vér hibai közül valamellyikkel együtt vagyon. Ekkor az ér-vágás iránt való vigyázás ismét tsak abban áll, hogy az említett közönséges tsipősség' műveire tekintsünk. Hanem a' vérnek állapottyára-is, mert az kormányozhattya a' ki-vételendő vérnek mennyiségét; (amott a' vérre nem vólt szükséges tekénteni, ér-vágással, mert a' vér nem hibázott, hanem tsak a' műveknek grádittsára). Következendőképpen ha a' tsipősség-művek kévánnyák az ér-vágást, és a' vér temérdek, vagy gyúlott, vagy sürű, ezen hibáknak tekéntete azt jovasollya, hogy annál inkább történnyen-meg az ér-vágás, és hogy bátran több vért veheſsünk-ki. A' többi hi-

bákban

bákban pedig éppen vakmerő vér-veſztegetők ne legyünk, hanem okoſsan tsak a' ſzükséget tekéntsük; jól okoskodván mellyiknek tekéntete itt elöbb-való, a' tsipöſség-műveké é, vagy a' vérnek állapottya é. Ollykor ugyan (vannak ollyan történetek) a tsipöſségtől ſzármazott fájdalmak igen-is kévánnák vér-ereſztéſt, de a' betegnek és a' vérnek állapottya éppen ellenzi, p. o. a' fel-olvadott vérrel a' rodhatt hidegelésben légyen valamely ollyan tsipöſségtől elő-adandó nagy fájdalom, eſztelenül tenne az Orvos, ha eret vágna, mert tudván, hogy nem haſználhat, vágna ő akkor eret. Úgy valakinek rákja (*cancer*) vagyon a' mejjében, a' nagy fájdalom miatt itten eret vágni nem tsak haſzontalan, hanem káros-is vólna, mert az ér-vágás által bé-ſzivódna (*reſorberetur*) a' vér közé a' tsipöſség, és akkor okozná még az igaz roſzſzat, akkor ſzenvedne még a' beteg.

Tehát az ér-vágásnak ſzüksége a' tsipöſség mellett a' tsipöſségtől okozott veſzedelmes művektől, és a' vérnek állapottyától függ.

És ezekben áll az ér-vágónak a' vérről való Értekezéſe. Tudhattya tehát az ér-vágó, hogy millyen állapottyába a' vérnek ſzabad é, nem ſzabad é az ér-vágás: tudhattya, hogy a' vér-hibáinak meg-eſmeréſe nélkül nem ereſzthet okoſsan vért: tudhattya, hogy

minden

minden tiſztátalanság, vagy tsipöſség jelen-létébe-is az egéſz vérnek (*maſſa ſanguinis*) tekéntete ſzükséges. De hogy minden betegség mellett különöſsen nem tsak a' betegségre kell nézni az ér-vágónak, hanem ez egéſz vérnek állapottyára-is, a' következendö Szakaſzból ki-fog tettzeni.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Betegségekben való Vér-ereſztésről közönségeſsen. A' Gyúladásról különöſsen és az ö közönséges Jeleinek változáſairól.

Által-láthattuk az eddig való Beſzédből, hogy tsak két hibája a' vérnek enged tulajdonképpen vér-ereſztést, úgymint a' vérnek bösége, és gyuladása; és hogy, valahányſzor, más valamely vér-hibával mondottuk a' vér-ereſztést ſzükségesnek, a' mindég vagy azért vala, hogy egyſzer'smind ſok vólt a' vér, melly ſok károkat okozhata: vagy azért, hogy a' gyúladás vagy jelen vala, vagy közelgete. A' vérrel lévö tiſztátalanságokat is, vagy tsipöſségeket valahányſzor ér-vágáſt kévánni említettük, mindég tsak azért vala az, hogy a' veſzedelmes gyuladáſokat el-távoztaſsuk. Midön akármelly hibája a' teſtnek ér-vágáſt kéván, mindég azért vagyon, az,

hogy

hogy vagy a' bövérüség, vagy a' gyúlott vér kaptsolva van azzal. Nem kell máskép' gondolkozni közönségesen minden betegségröl, akár rövid, akár hoſzſzú ideig tartó betegség (*morbus acutus, chronicus*) légyen az, csak úgy, hogy akkor kéván az vér-ereſztéſt, ha a' vér ſok a' teſtben, avagy hogy a' gyuladás, ha jelen vagyon, üzetteſsen-el, ha közelget, gátoltaſson-meg.

Könnyü már tehát tudni, miért, és mikor kell vért-ereſzteni a' betegségekben, csak egyedül megtudhaſsuk a' betegségekben esmerni, míkor ſok a' vér, vagy mikor közelget avagy jelen vagyon a' gyuladás. Ebben áll már egéſz tudománnya az ér-vágónak. Könnyü arra jutni annak, a' ki a' fellyebb valókat é-tette, és fejébe tartya. Mikor ſok a' vér az emberben, a' bövérüségnek le-irásából, 's annak jeleiből ſzépen meg-esmérhetni; úgy a' gyúlott vérnek mivóltát jéleit-is meg-tanúlhatni. De miért haſznos a' bövérüségben a' vér-ereſztés, miért a' gyuladásokban, arról-is elég értelmes beſzédeket tettünk.

Igen-is, úgy vagyon az, hogy mind azokból, reá jöhet az Orvos a' vérnek káros ſokaſságára, a' vérnek gyulott léttére; meg-esmérheti véres állapottyát az egéſséges embernek, és minden roſz müveket meg-elöz ér-vágáſsal. Meg-esmérheti könnyen a'

gyúl-

gyúlván hidegleléſt (*febris ardens*), 's abból itélheti a' vér gyúlottságát: Hanem ez igen közönséges, és nyilván-való betegség, mert az egéſz vérben vagyon, és az teſtet foglalta-el. Nem igen tsalhatnak itt meg a' Jelek, mert a' teſtnek az illető ujjakat égető heveſsége, ſzárazsága, a' nagy ſzomjúság, fej-fájás, nehéz lélekzet (hamingyárt ollykor az egyſzer'smind kaptsolva lévő Epévérűség által el-fúll, és nem igen kemény 's nagy-is az élet-ér-verés), állandó jelek, és el-maradhatatlanok a' gyúlván hidegleléſtől. Nem úgy lehet ſzólani különöſsen a' külömbféle réſzekben lévő gyúladáſokról. Jádzik itt a' terméſzet, változnak a' jelek, úgy hogy ollykor ottan vagyon leg-veſzedelmeſsebb gyúladás, a' hol még gondolni ſe lehetett; és ellenben, a' hol leg-nagyobbat vélnénk a' közönséges jelekből, ott éppen nintſen. A' Practicusok által öſzve-ſzedett ſectiok (Teſt-mettzéſek) tanittyák ezt.

A' mint leg-nehezebb meg-esmerni különös állapottyát a' betegségnek, minthogy ollykor a' kevés vér-is ſokféle képet mutat a' betegben: úgy nem-is lehet olly bátran ſáfárkodni a' vérrel, mint az egéſséges emberben. A' kinek tsak meg-előző kúra kedvéért ſzoktunk eret nyitni, ha ſokat találunk-is kivenni belőle, nem egy könnyen árt néki, mert a' jó terméſzet az el-veſztett vért tsak hamar ismét megſzerzi:

ſzerzi: A' Betegségben való ér-vágás, ha ſzükséges, és el-mulattatik, haláloſsá teheti a' betegséget az el-mulatás; ha nem ſzükséges, és vér-ereſztetik, úgy-is haláloſsá teſzi azt, mert a' hol a' terméſzet nem enged ér-vágáſt, ott erőre vagyon ſzükség, melly a' vértől függ. De ha többet vagy kevesebbet veſzünk-is ki, mint kellene, már, ha nem haláloſsá, tsak hoſzſzaſsá teſzi a' betegséget. — Ennek megmutatásáról már emlékeztünk. Azért tehát ſzükséges leſz, hogy k ü l ö n ö ſ ſ e n arról-is ſzóllyunk, hogy h o g y a n e r e ſ z t g e ſ ſ ü k a' v é r t. Hanem elöbb tanúllyuk-meg azokat jól meg-esmérni, a' jó, és roſz jeleket külömböztetni. A' g y u l a d á s n a k (*inflammatio*) theoriájából leg-jobb öſzve-ſzedéſt tehetünk a' réſzekben lévő gyuladáſoknak valóságos meg-esmérésére. Azért

A' Gyuladáſról

A' Görögök *Phlegmone*, a' Németek *Entzündung*-nak nevezik ezt, mind a' kettő tsak gyuladáſt teſz. Nem roſz nevezetek ezek, mert, hogy valóban több meleg vagyon a' gyulott réſzben, mint a' nem gyulottban, a' *thermometrum* által meg-lehet tudni, de a' külső gyúlott réſznek tapogattatáſa-is meg-mutattya. Már pedig a' meleg ſemmi ſem más tüznél, a' hol nagyobb meleg vagyon, ott több tüz vagyon. Az emberi teſt melegségének-is leg-közelebb oka a' tüzi matéria; a' Phyſiologiába meg-vagyon ez mutatva.

Ha

Ha meg-égeti az ember a' kezét, meg-veresedik, meg-dagad, és fájdalmat okoz. Mind ezek ekképpen vannak a' meg-égetés nélkül támadott gyuladásban-is. Tehát hellyesen neveztetik gyuladásnak.

Boerhave szerént, valamelly részнek gyúladása akkor támad, midön a' vér az élet-eretskékbe *f*) meg-akad 's meg-szorúl. Ekkor a' történik, hogy az a' vér, mellynek a' bé-dugúltt eretskéken a' vér-forgás közben által kellene menni, nem mehet által, holott midég több és több jönn a' szív felöl. Ezen hátúlról jövö vér még jobban bé-veri a' meg-akadott vért, 's maga-is részt szerént bé-szorúl, és öszve-gyülvén neveli a' bé-dugúlást, rész szerént más erek felé fordul, és azokban már sebesebben kell a' meg-szaporodott vérnek folyni, az az hideglelésnek (*febris*) támadni. A' bé-dugúlás tehát (*obstructio*), és a' hideglelés el-válhatatlan a' gyúladástól. Hanem, mitsoda változások történnek még a' gyúladásban, nézzük által.

Bé-vagyon tehát dugulva az élet-eretske, megy azonban a' vér-forgás. Nem mehetvén a' bé-dugúltt eretskén keresztül a' hátulról jövö vér, egy rakásra öszve-gyül. Mivel sebesebb már a' vér-folyás, hátúlról a' többi vértöl mind szüntelen taszitatik,

Kén-

f) A' vér-erekbe nem akadhat-meg a' vér, mert mindég tágosabb utra kap, de az élet-erek a' vér-forgásával mindég szükebbek.

Kéntelenek ekképpen az eretskék feszűlni; feszűlnek-is a' meddig lehet. És ekképpen meg-dagad a' gyúlott részt, mert tudni-illik meg-telnek 's ki-düllyednek az eretskék, és innét a' Daganat (*tumor*), a' melly már nagyobb már kissebb, a' mint több vagy kevesebb eretskék dugúltak-bé. De miért vagyon a' gyúlott részben a' Fájdalom (*dolor*)? az-is értetődik innét, mert feszűlvén az eretskék, a' körülette lévő érző inak-is már feszűlnek, már a' daganattól nyomattatnak. A' gyúlott daganatnak keménysége, fényessége, vereſsége (*durities*, *ſplendor*, *rubor*), a' mint azt a' külső tüzes daganatokba láttyuk, szinte a' részsnek ki-feszűlése miatt vagyon, és a' vérnek szine miatt. Hévség-is (*æſtus*) vagyon a' gyúlott részben. Mellynek oka az, hogy sebessebb-is már a' bé-dugúltt eretskét körűl lévő erekben a' vér-forgás, melly nagyobb dörgölést (*attritus*) és tüzet tsinál, a' mint minden test sebes mozgás által meg-szokott melegedni; és a' bérekedett vér, melly már ki-tsafaródott véknyabb nedvességétől, meg-sűrűdött 's öszve-sültt, a' hátúlról jövő vértől mindég mozgattatik, melly miatt szinte meleg okoztatik. A' fájdalomnak lökése, vagy-is a' lökő, szúró fájdalom a' hátúlról jövő vérnek a' feszűltt részekre való rohanását esméri okának.

Mennél

Mennél nagyobb a' gyúladás, az az mennél több erek rekedtek-el, annál nyilvábbban valók az említett müvek. A' terméſzet, melly ſemmi roſzſzat nem ſzenvedhet a' teſtben, ſzüntelen törekedik ezen gátot ſzéjjel vetni, azért az egéſz vérben háborodás támad; annál nagyobb ez, mennél érzékenyebb a' fájdalom. Sebeſs tehát az egéſz teſtben a' vér-forgás. Történik már ez által, hogy az egéſz vér gyúlott tulajdonságot kap (lásd a' vér' hibái között a' vér-gyúladáſt); Ettől vagyon aztán, hogy a' gyúladásban ki-ereſztett vér kotsonya forma kérget (*cruſta pblogiſtica*) tsinál. Ha az egéſz vér ſebeſs mozgásban vagyon, az egéſz teſtben meleg támad. Ekképpen meg-sürüdik a' vér; a' sürü vérrel jó kigőzölés nem lehet, tehát ſzáraz a' bör, a' ſzáj, nyelv, torok, melly ſzárazság elegendő oka a' gyúladásban lévő ſzomjúságnak (*ſitis*). A' veres vizelletnek-is elegendő oka a' sürü vér. De a' nehéz, és heves lélekzetnek, a' fejfájásnak, a' nagy nyughatatlanságnak, az álmotlanságnak, az erőtlenségnek elegendő oka a' sürü gyúlott vér, és a' ſebeſs vér-forgás. Mert a' főbe, tüdőbe, ſzivbe való rohanáſa a' terhes vérnek valóban okozhattya azon alkalmatlanságokat. — És ekképpen értyük történni a' gyúladáſt.

Böven

Bőven ki-tettzik ebből, miért ſzükséges az érvágás a' gyúladásban, ha kivált ennek következéſeit-is meg-tekéntyük.

A' hátúlról jövő vérnek rohanó terhétől annyira feſzülhetnek a' gyúlott réſzben lévő eretskék, hogy tovább nem terjedhetnek, nem nyúlhatnak, hanem kéntelenek meg ſzakadni, és ekképpen már oda-vagyon a' gyúlott réſznek ſzövettsége az élő teſtel, tehát hóltt réſz már ez, melly azonnal mingyárt, mint idegen hús, rothadni kezd, halványodni, feketedni, büdösödni. Ezt mondjuk Fenének (*Gangræna*). Mikor a' fellyebb el-ſzámláltt művek igen nagy gráditsba vannak, igen hirtelen nevekednek, kivált midőn igen ſebeſs, és kemény az élet-ér-verés, türhetetlen nagy a' fájdalom, és nagyon tüzes, ſzinte kék ſzinü a' daganat, akkor lehet várni ezen következését a' gyúladásnak. Jelen-létét, akár belső, akár külső gyúladás légyen az, meg-mutattya a' nagy fájdalomnak egyſzerre való el muláſa; mellyre örülni ſzoktak ollykor a' betegek, holott a' halál torkába léptek fájdalmoknak azon meg-ſzünésével, kivált ha belső a' fene.

Ha Fene nem történik a' gyúlott réſzben, Genyetségeskedésbe (*ſuppuratio*) mehet az. Ez akkor történik, midőn nintsenek igen nagy gráditsban

a'

a' gyúladásnak müvei, tsak lasankéut nevekednek. Ekkor, hogy ha nem oszlathattya-el a' természet a' bé-rekedett vért, az eretskéknek végetskéi módosan meg-szakadoznak, és a' bé-szorúltt vért ki-öntik egy hellyre, a' hol genyetséggé változtattya őtet a' természet. Ez a' végezete a' gyúladásnak nem rosz, hogy ha külső a' gyúladás, de a' belső gyúladásokban szint-úgy halálos, kivált a' tüdö-gyúladásban, mivel a' sebnek meg-gyógyúlására tsendes állapot kivántatik, mellyben a' tüdö nem lehet, úgy-mint a' mellynek mindég, mint a' fúvónak, mozogni kell.

Némelykor a' gyúladásban-is olly erötlen a' természet, hogy sem fenébe, sem genyetségbe nem hozhattya a' gyúlott részt, holott széjjel sem oszlathattya a' bé-szorúltt vért. Ekkor az illyetén daganattól maga magától el-múlhat a' fájdalom, a' sebes élet-érverés 's a' t. hanem a' daganat maga meg-marad, és sok esztendökig minden alkalmatlanság nélkül hordozhattya az ember, hogy ha valamely tsipösség nem jön a' testben, vagy ha nagy mozgással, dörgöléssel meg nem mérgesítetik. Ha ez történik, folyásba indúl igen kegyetlen fájdalommal, és annál nagyobbal, mennél régiebb vólt a' daganat. Ez a' Rák (*cancer*).

Leg-

Leg-jobb végezete a' gyúladásnak, ha el-oſzlik (*reſolutio benigna*). Ezt a' Terméſzet minden Orvoſi ſegités nélkül meg-teſzi, ha nem nagy a' gyúladás, és ha máskép' egéſségeſek a' nedveſségek. Mert a' hol valami tsipöſség vagyon a' teſtben, ottan leg-kiſsebb gyúladás ſe oſzlik-el, hanem inkább genyetségbe megy. Úgy láttyuk a' ſcorbuticus-oknál, hogy a' leg-kiſsebb pattanás-is ſokán genyetségeskedik nálok. De ha nagy a' gyúladás, és veſzedelmes, tsak az Orvos által lehet azt az ö roſz végezetitöl meg-óltatmazni.

Leg-ártalmaſsabb a' gyúladásban a' hátúlról jövö vérnek a' gyúlott réſzre való rohanáſa, az az, a' ſebeſs vér-forgás. Mert ez ſzüntelen való feſzitésével el-ſzakaſzthattya az eretskéket, avagy-tsak úgy béveri, 's meg-keményiti a' bé-rekedett vért, hogy az többé ki-nem ſzabadúlhat onnét, ſem fel-nem oſzolhat. Az ér-vágónak hatalmába vagyon az, hogy a' reá rohanó vérnek terhét el forditsa onnét, és a' ſebeſs vér-forgáſt meg tsendeſittse. Vág ö eret, és el veſz a' vérböl, a' meg-keveſedett vér, a' mint nem ingerelheti úgy a' ſzivet, mint az elött ingerelte, 's tehát nem hajtatik olly ſebeſséggel, úgy kiſsebb teherrel megyen a' gyúlott réſzre. Nem történhet tehát az eretskéknek el-ſzaggatáſa, következendöképpen fene. De az ér-vágás által az-is történik, hogy a'

vér

vér a' meg-nyitott ér-felé ígyekſzik, melly módon a' gyúlott réſztől-is arra ſiet, azonban a' meg-rekedt vér viſzſza térhet az élet-eretskének tágaſsabb üregébe. Ez az oka, hogy ollykor egy ér-vágás egyſzerre mind a' fájdalomtól mind a' gyúladáſtól meg menti az embert, holott ér-vágás nélkül veſzedelmes végezeteket kelletett vólna várni. Még többet-is teſz a' vér-ereſztés a' gyúladásban. Tudjuk azt, hogy az egéſz vér gyúlott tulajdonságot kap ollykor, meg-foſztatik véknyabb nedveſségétől, tömött 's öſzve-fültt (ezért üti vas veſzſző módra az élet-ér a' tapogató újjait). Feſzeſek ekkor az erek a' tömött vértől, 's tele vannak úgy, hogy midőn a' terméſzet hartzol ellene, és fel-akarja a' ſebeſs vér-forgás által olvaſztani, azt inkább még öſzſzéb veri, és jobban meg-foſztya vékony nedveſségétől. A' vér-ereſztés azon kivül, hogy illendő gráditsra hozza azt a' ſebeſs folyáſt, azt-is teſzi, hogy hely adattaſson az erekben, mellyeknek üregét éppen el-foglalta a' ſok vér, a' fel-olvaſztó, és a' heves kemény réſzeket meg-lágyitó Orvaſságoknak. Ekképpen már a' terméſzet bátrabban-is forgathattya a' gyúlott vért mind addig, mig meg-főzheti, az az, mig fel-olvaſzthattya, és ismét az előbbeni állapotra teheti; avagy a' mit nem hozhat annyira, ki-üzheti moſt könnyebben.

A' gyúladásnak mivólta, és az ér-vágásnak hafzna nyilván ki-tettzik ezen rövid le-irásból. Hanem fzükséges lefz azon okokat-is el-fzámlálni, mellyek leg-közönségefebben okozzák a' gyúladáft; ezt pedig azért, mivel azon okoknak tekéntete fokfzor minden más jeleknél nagyobb bizonságot hozhat a' jelen-való gyúladásról. De tsak ugyan kell-is azokat tudni annak, a' ki-gyógyittya a' gyúladáft. Mert ollykor annyi vért vehet-ki a' betegből, hogy éppen megerötleniti ötet, holott még-is tsak áll a' gyúladás mind addig, mig az okát el-nem vefzi, p. o. a' kifitzamodásban lévö gyúladáft meg nem gyógyithattya a' vér-ereftés, hogy ha helyre nem tétetik azon tsont, melly fzüntelen nyomván az eretskéket, azt okozza, hogy azokban el-akadjon a' vér-folyás, és állandóúl tartson a' gyúladás. Ámbár itten-is még-is annyi-jót tefz a' vér-ereftés, hogy a' vefzedelmes ki-menetelre ne ereftfze ötet.

Mondottuk, hogy valamely réfznek gyúladáfa akkor támad, midön az élet-eretskékben bé-reked a' vér. Minden tehát a' mi ezt a' bé-rekedéft okozhattya, oka lehet a' gyúladásnak.

Öfzve-fzorúlhat az eretske, ha valami által nyomattatik, mint p. o. a' ki-fitzamodáfokban, a' töréfekben, az ütés által, a' fzorongató öltözetek

által,

által, melly okból az, a' ki, midőn a' fájó részeket kötözi, erősen szorongattya, rosszúl tselekszik, mert a' hol gyúladás vagyon, azt neveli, a' hol nintsen, ott okozhat. Minden a' mi tsipdeli, sérti az eretskéket, gyúladást gerjeszthet, mert ezek öszszehúzzák magokat, 's nem eresztik által magokan a' vért. Igy támad a' le-nyeltt mérgektől gyúladása a' gyomornak. A' tsipős materiától a' belek megsebesednek, és vérhast okoznak. A' meg-égetés által-is e' történik a' testen. A' testen ki-hánytt sebetskékis a' tsipősségektől szoktak lenni, úgy p. o. a' Himlő semmi se más appró gyúladásoknál, mellyek a' himlőnek tsipős materiájától származtak. A' kelésekis valamely ollyan tsipősségtől származnak, melly tsipősség vagy a' vólt betegségből, vagy más valami testben rejtekezett tisztátalanságból vette eredetét.

Bé-dugúlhat az eretske, ha a' vér sűrű, gyúlott. Mert keresztül nem mehet ez benne. Ha valaki kemény 's erős dolgokba foglalatoskodó vólt, borral bővebben szokott élni, vagy más hevesitő itallal; ha bővérű, ha testét gyakrabban izzadásig szokta mozgatni. Ha a' szokott vér-eresztések, úgy-mint az ér-vágás, a' köpülözés (köppölyözés) a' vér-szopók rakása, el-mulasztattak, vagy a' hószám, arany-ér el-akadtak. A' hideg idő, a' tél. Ezek leg-közönségesebb okai a' tömött

vérnek,

vérnek, melly azután könnyen bé-akadhat az eretskékbe, és gyúladáft tsinálhat. Azért tapaſztallyuk, hogy a' tüz mellett munkálódó kovátſok 's a' t. a' tántzolók, 's ugrálók, a' hidegbe járó katonák, az erőſen dolgozó favágok, bányáſzok 's a' t. máſoknál hamarébb gyúlvány hidegleléſekbe esnek.

Vér be-rekedéſt, következendőképpen gyúladáſt okozhatnak mind azok-is, a' mellyek az egéſséges vért be-hajtyák azon eretskékbe, a' mellyek nem vért vezetnek. Akkor történhet az, midőn nagyon meg-heveſedik a' teſt akármi okból, p. o. ha meleg az idő, ha tüznél van az ember, ha nagyon haragſzik, vagy hirtelen örül, ha heves italokat iſzik a' hidegleléſekben. Mind ezekben az állapotokban a' teſtnek minden réſzetskéi meg-tágúlnak, ki nyilnak a' leg-kiſsebb eretskék-is; a' nedveſségek megritkúlnak, fel-dagadnak, mivel egyſzer'smind a' vérforgás-is meg-gyorsabbodik; a' vér, melly máskép' vaſtagsága miatt tsak a' maga edénnyeibe folyhat, bemegy azon eretskékbe-is, mellyekben véknyabb nedveſség ſzokott folyni. A' tüz körül járó embereknek, a' ſzakátsoknak ſokſzor ſzem-gyúladáſok támad, éppen azért pedig, hogy meg-melegedvén a' tüztől a' ſzem-fehér-hártyának eretskéi, mellyek vékony fehér nedveſséget vezetnek (ezért az egéſséges ſzem nem is veres), ki nyúlnak, ki-tágúlnak,

(a'

(a' meleg minden testet tágit), a' vér beléjek mehet, és mint vastagabb nedvesség ott reked. A' szél ellen útazóknak így történik a' szem-gyúladások. Annál hamarább meg-esik pedig az illyenképpen támadott gyúladás, ha a' melegről hirtelen hidegre vitetik az illyen állapotban lévő rész. A' hideglelésekben nem ritkán tapasztalunk illyetén gyúladást támadni, midőn nagyon szomjuhozik a' beteg, és hideg vizet iszik. Forrók a' belső részek a' hideglelésben, mert a' külső részekből-is mind be-takarodik a' belső részekbe a' vér. A' sok vér meleget okoz ott, holott kivül sokszor jéghidegség vagyon a' bőr alatt lévő erekben való vér-fogyatkozás miatt. A' belső részekben ezen melegség szinte azt okozza, hogy minden eretskék ki-tágullyanak. A' belső forróság természet szerént enyhülni kéván, azért szomjúhozik a' hidegleli ember, ha iszik hideg vizet, hirtelen öszsze-húzzák magokat az eretskék a' hidegtől, és bé-zárják magokban a' maga hellyén túl járó vért; jobb itten Herbatéval, vagy lágy meleg itallal inkább a' forró nedvetlen részeket nedvesíteni, hogy hamarébb érkezzen az izzadság, mintsem hideggel ingerelni azokat, mivel csak-ugyan meg nem szüntetheti azzal a' szomjúságot. Így támad sok káros példánkal a' tüdő, vagy mely-üreg hártya-gyúladás (*pleuritis*), midőn a' tántz által, vagy valakármi módon megheveseđett a' test, és hideg vizet, vagy lemonádét,

vagy

vagy efféle italokat iszik az ember. Ezen okból vannak sok Hecticusok.

A' ki azon műveket, mellyek a' gyúladásban történnek, és a' mellyeket fellyebb el-számláltunk, okosan észre tudja venni, a' ki a' gyúladásnak okait is szeme előtt hordya: nem hibázhat az a' gyúladás jelen-létének valóságos meg-esmérésében. Mert a' sebes 's kemény élet-ér-verés, az egy hellyben álló égő fájdalom, a' heves, és nehéz lélekzet, a' testnek forrósága, a' nyelvnek szárazsága, a' szomjúság, a' fej-fájás, a' véres vizellet nyilván való jelei a' gyúladásnak. Ha bővérű az ember, ha kemény munkálódó, ha az arany-ere, hoszámja el-maradt, vagy a' szokott vér-ereszléseket el-mulasztotta; ha hideg az idő, ha valamely nagy tsipősség, méreg van a' testben, ha heves testét hirtelen illette a' hideg 's a' t. Ezek közül akármellyiknek fel-találása a' betegnél az el-számláltt jelekkel, még nem-is enged kételkedést a' jelen-való gyúladásról: hanem (a' mint fellyebb mondottuk) nem mindég illy világosak a' jelek a' Betegségben, holott szükséges, vagy talán veszedelmes lenne az ér-vágás. Azért a' Jeleknek változásairól e' következendőket tanúllyuk-meg:

Az

Az Élet-ér-verés nem-hogy kemény, és ſebeſs vólna ollykor, hanem inkább kitsiny, lágy, alig éreztetik, és igen laſsú, holott jelen vagyon a' veſzedelmes gyùladás.

A' Fájdalomról némelykor ſemmit ſem panaſzolkodik a' beteg, ollykor a' fájdalom hellyett csak valami tsekély alkalmatlanságat érez.

A' Lélekzés ollykor minden leg-kiſsebb változás nélkül leg-jobb, nem ſzapora, nem fójtó, nem heves.

A' Teſt ſe heves mindég, nem-is ſzáraz, mert a' ki-gözölés leg-jobb állapottyában vagyon.

A' Nyelvnek ſzárazsága, a' ſzomjúság ſzint-ùgy ſokſzor nem találtatik-fel, és a' gyúladás nagy.

A' Véres vizelletröl már Hippocrates mondotta "*Urina bona, pulſus bonus, & æger moritur:*" Jó a' vizellet, jó az élet-ér-verés, és a' beteg meg-hal.

Magamnak valának elég betegeim, a' kik éppen ſemmit ſem panaſzolkodtak a' fej-fájásról a' gyúladásnak valóságos jelen-léte mellett.

Doktor Báró Swieten Torok gyúladáſokat emleget, mellyekben gyorsabb ſe vólt az élet-ér-verés, mintha gyúladás ſe lett vólna a' teſtben, holott nagyok vóltak a' gyúladáſok, és veſzedelmeſek. Több bizonyságot teſz a' torok-gyúladásban a' meggátoltt 's fájdalmas nyelés, vagy ſzóllás, és a' toroknak veres, 's heves vólta, melly által a' hideg torok-daganattól, melly ſzinte fájdalmaſsá teſzi a' nyeléſt, és ſzólláſt, meg-esmérhetni. De mivel, midőn méllyebben a' gégében fekſzik a' gyúladás, nem láthatni aztat, a' teſtnek véres, vagy nem véres állapottya jönn tekéntetbe; azon embernek már talán többſzör-is létele a' torok-fájásban: az idő, és az okok, p. o. ha éneklő, ha éjjeli kiábáló, ha meghidegitette hirtelen a' meleg nyakát, ha mezitelen nyakát ſzokáſa ellen a' hidegbe horgya 's a' t.

A' ſzem-gyúladáſok veſzedelmeſek, mert igen drága 's nemes réſzben vannak. Aző végezetek, ha nem el-oſzlás (*benigna reſolutio*), akármellyik légyen az, nagy kárt okoz: vagy meg-vakúláſt, vagy ſzem-fótot. Kitsiny eretskéi vannak a' ſzemnek úgy, hogy azoknak gyúladáſa mellett minden nagy meg-indulás nélkül folyhat a' vér. Azért az élet-ér-verésnek nem ſzükséges keményebbnek, vagy ſebeſsebbnek lenni. Ha tehát erre vigyázna az Orvos, és ér-vágás kivántatnék, míg a' pulſuſt lesné,

addig

addig által-mehetne genyetségbe-is a' ſzem-gyúladás. Elég arra, hogy vér-ereſztéſt kivánó gyúladásnak tartsuk a' ſzem-gyúladáſt, ha nagyon tüzes a' ſzem, és löktetö fájdalmat okoz.

A' Beleknek-gyúladásában, kivált ha nagy a' fájdalom, ſzinte haſzontalan vólna, és káros az élet ér-verés gyorsaſságára vigyázni. Jobb jelek itten a' feſzitö, éles, és egy hellyben álló fájdalom, melly a' tapogatásra nevekedik, és a' meg-ſzorúltt ſzékezés, mellyben a' ſzelek ſe mehetnek-ki. Mindazonáltal has-menéſsel lévö bél-gyúladású betege-is vólt Stollnak. Trnka ſzerént ezt a' meg-ſzorúltt ſzékezéſt csak abban a' bél-gyúladásban kell keresni, melly nagy, és nagy daganattyával nagyobb réſzét el-foglallya a' bél-üregnek. 'S ekkor Miſererének-is lehet már nevezni a' bél-gyúladáſt, mert jelen kell lenni a' hányásnak-is, mivel a' belek nem hajthatván-ki magokból le-felé a' ki-hajtandókat, fel-felé fordúl erejek, és fel-felé emelik azokat, ollykor a' ganéjt-is.

A' Gyomor-gyúladásban, ſzinte a' nagy fájdalmak miatt, mellyek ájúláſokat okoznak, nem mindég febeſs az élet-ér-verés, sőt igen kitsiny, és gyenge ollykor. Meg-erősödik, és fel-emelkedik az ér-vágás után. Az égetés, a' tapogatáſt nem

ſzenvedö

ſzenvedö fájdalom, és a' melly leg-keveſebb, és leg-ſzelídebb ételre 's italra, vagy mozdúlásra nagyobbodik, és hányáſt okoz; a' nehéz lélekzet (melly onnét vagyon, hogy a' tüdöket a' gyomornak fájdalmas érzékenysége miatt nem huzhattya bátran tele levegövel a' beteg) bizonyoſsabb jeſe a' gyomor gyúladásnak.

A' Tüdö-gyúladásban mennél nagyobb a' gyúladás, annál kiſsebb, és lágyabb az élet-ér-verés. Az pedig azért, hogy a' gyúlott dagadt réſzén a' tüdönek nem mehet folyváſt kereſztül a' vér, vagy ha megy-is, tsak a' véknyabb réſze a' vérnek ſzürödik által, melly oſztán a' ſzivbe ereſzkedvén, nem bizgathattya azt annyira, hogy ez ſzapora, és kemény élet-ér-veréſt tsinállyon. Igen-is oſztán késöre meg-keményedik az, ha vér botsáttatott, és az el-oſzlás már meg-érkezet. A' febeſs, és nehéz lélekzés, melly az elegendö levegö be-ſzivásának fogyatkozáſa miatt vagyon, és a' tsak ugyan ezen okból következö fójtás, a' lélekzetre való fájdalmas köhögés, a' lélekzetnek forrósága; némelykor, ha tudni-illik már meg-állapodottabb a' tüdö-gyúladás, a' vér-köpés, nagyobb tekéntetet érdemelnek itten az élet-ér-verésnél, és az, hogy nem fekhet az egéſséges óldalára a' beteg, ollykor egyikre ſe, és tsak a' hátán kéntelen feküdni.

Stoll

Stoll számlál több mely-üreg-hártya-gyúladást, mellyet sok ideig hordott a' beteg (*pleuritis chronica*). Nem vólt szapora az élet-érverés, nem szomjúhozott a' beteg; fekhetett mind a' két óldalán jól, avagy-tsak valamy kevés alkalmatlansággal; tsak kitsiny vólt a' köhögése, az-is ritka, és száraz, vagy egy kevés meg-főzött köpéssel; ha magára hagyatott a' betegség (melly tsekély ábrázattya miatt tsak-ugyan fel-se vétetett sokaktól) általment tüdő-gyúladásba, vagy genyetségeskedésbe, avagy-tsak appródonként el-fogyott a' beteg, és elballagott a' más világra. Az illyetén köhögtsélőknél nem sokat tekéntett ő az élet-ér-verésre; hanem lefektette a' beteget óldalfélt, méllyen lélekzeni parantsolt nékiek, 's arra mingyárt erősen köhögni. Ha ekkor valami alkalmatlan szorúlást, vagy, szúró fájdalmat, égetést érzett a' beteg a' mellyében, úgy tartotta, hogy bizonyosan titkon lapongó kitsiny gyúladás annak az oka. Annál bizonyosabban itéltt ő arra, ha talán az előtt mellyben lévő gyúladást már szenvedett a' beteg, avagy hosszas katarrust. Úgy tartotta, hogy maradék az. Minden veszedelemtől appródonként való vér-eresztés által, lágyitókkal, meg-tiltván a' bort, 's más heves italokat, meg-gyógyitotta. Ebben az állapotban a' gyúladásnak tsak közönséges jeleire várakozó Orvos semmi gyúladást nem itéltt vólna, hanem mint tsekély köhögést vagy

a' terméſzetre bizta vólna, vagy lichennel, bal'ſamumokkal, ſzoritókkal, mettzökkel, teſti gyakorláſsal gyógyitotta vólna, veſzedelmével a' betegnek.

Az Agyban lévö gyúladáſsal (*phrenitis*) tsak a' betegség eleén kemény az élet-ér-verés, késöbre reſzketö, habzó, és egyenetlen tapaſztaltatik lenni. A' fönek höségéből, a' tüzes, és düllyedett ſzemekből, a' veres 's fel-fútt ábrázatból, és a' vakmerö eſzelöségből többet lehet itélni. Ámbár mind ezek éppen igy jelennek-meg azon eſzelöségben-is (*delirium*), melly közös-érzékenység által (*per conſenſum*) más okból ſzármazik, és más betegségnek tsak mint müve, mint p. o. ollykor a' belekben lévö epe sárnak, vagy midön más akármi materia az agy-velöbe teſzi magát minden gyúladásnak jelen-léte nélkül. A' teſtnek állapottyát tekintvén az Orvos meg esmérheti ezeket, és különböztetheti egy mástól.

Azon gyúladáſokban-is, mellyek tsak a' terméſzetre bizattattak, vagy roſzſzúl gyógyitattak, kitsinnyé válik az élet-ér verés késöbre, söt gyorsáſsága ſe tapaſztaltatik nékie. Példánk vagyon a' fellyebb emlitett köhögtsélökben; úgy minden hoſzſzu ideig tartó (*chronica*) gyúladásban.

De

De hogyan várhattya valaki a' tele 's kemény élet ér-veréſt azon gyúladáſokban-is, a' mellyek valami okból az ollyan teſtben támadtak, a' melly hoſzſzas betegségek által; nagy ki-üreſedéſek által megfoſztatott nedveſségitől, vagy a' mellyek a' gonoſz terméſzetü hideglelésekben (*in febribus malignis*) támadnak, úgy-mint a' pestisben, a' rothatt hideglelésben? Vagyon Példánk, a' hol egéſzen erötlen vólt a' beteg meg-veſztegetett nedveſségei miatt, és mégis gyúladáſt ſzenvedett. Stollnál lehet olvasni egy aſzſzonyról, a' ki lágy teſtü, sőt hideg taknyos püffedt teſtü vólt, lábai-is azon hideg daganattal, melly az újjaknak nyomását meg-tartya (*oedema*), és többnyire a' hoſzſzas hidegleléſek után, midőn már éppen el-lágyúl, el-erötlenedik a' teſt, ſzármazik, régen terhelteténck, és még-is tüdő-gyúladásba eſett, és meg-hólt. Sőt a' mi' több, régi köhögő vólt, melly a' tüdőnek ollyan nyálas, és lágy vóltát mutatta, mellyben nem egy könnyen, mint a' véres teſtben, támadhat gyúladás. — Fájdalommal kell ezt ſokſzor látni a' vizkórságban fekvőknél, a' kiknél a' mi kevés vér van-is, az-is tsak nem egéſz vizzé vált, midőn az alatt a' meg-tsipősödött viz, vagy a' heves Orvaſságokkal való eſztelen gyógyitás, olly gyúladáſokat okoz, hogy kéntelen légyen meg történni a' vér-ereſztés, holott bár még vért adhatnánk a' teſtnek, melly az ő terméſzetes melegségével ki-gőzöl-

tethetné

tethetné, ki-űzhetné a' haſzontalan vizet a' teſtből. Az időnek mivólta-is, azon vizi-betegségekben, mellyek a' véresebb teſtben vannak, ſzinte okozhat gyúladáſt. Tapaſztaltam azt a' Bétsi nagy Ispotályban többeknél, a' kik vizi-betegségben feküdtek; hogy a' kemény télnek be-jövetelekor ſzint-úgy mint más betegek, ſzúró fájdalmakat, 's kemény élet-ér-veréſt kaptak; mellyek ellen a' vér-ereſztéſsel kelletett győzedelmeskedni. — A' vér-hasban ollykor már egéſzen oda-vagyon a' nedveſségeknek fogyatkozásából a' beteg, még is jelen vagyon a' beleknek gyúladása. A' tüdő genyetségeskedőkben már tsak tsont 's bőr a' teſt, a' hol az élet-ér-verés nagy 's kemény, kivált végtére nem lehet, és még-is ollyan új-uj gyúladáſok támadnak nálok, hogy a' nagy ſzúró fájdalom miatt vért ſzükség légyen ereſzteni.

Akkor ſe teſz olly külömbözéſt az élet-ér-verés, hogy az a' vér-ereſztésnek javaſolhatná ſzükségét, midőn a' leg-kiſsebb eretskékben vagyon. Adtuk már ennek okát a' ſzem-gyúladás alatt.

Az érzékenyebb réſzeknek gyúladáſa, az az, azoknak, mellyek ſok érző inakkal birnak, mivel nagy öſztönözéſt 's azért nagy rángató fájdalmakat okoz, ezek által el-fójtattya az élet-ér-verésnek gyorſaſságát, és nagyságát. Ollyan réſzek az agyvelő,

velő gyomor, belek, mellyeknek gyúladásáról már fellyebb emlékeztünk.

Midőn a' Forró betegségekben *Crisis* vagyon, az az, azon állapottya, vagy grádittsa a' betegségnek, mellyben fő hartzoláſa vagyon a' Terméſzetnek a' roſzſzal, a' mellyben tudni-illik, már el-válik, ha a' Terméſzet győz é, vagy meg-győzettetik? gyakran tapaſztallyuk, hogy kemény az élet-ér-verés, mert minden ereit ki-teſzi a' Terméſzet a' roſznak meg-győzésére 's ki-üzésére. Jó ez az élet-ér-verés, mert tanittya, hogy még erős a' terméſzet, a' mint ellenben, ha igen kitsiny és gyenge, annak erőtlenségét, tehát jövendő meg-győzettetését mutattya. Mi káros vólna meg-erőtleniteni itten a' terméſzetet a' vér-ereſztés által? láthattya minden. Történhetne pedig könnyen, hogy tsak az élet-ér-verésre vigyázó ér-vágó ezt meg-tselekedné. Sydenhám emleget egy bizonyos forró betegséget, mellyben a' nedveſségeknek a' fő felé való rohanáſa miatt 14 napig mind ſzüntelen magán kivűl vólt a' beteg, ha valamivel orvaſoltatott, bizonyoſan meg-halt, holott ha magára hagyatott, ki-gyógyúlt magától.

De közönségesen fel-jegyezni ſzükség, hogy a' *Criſis*-nek idején, a' mint akármi müv miatt, ſe purgálót, ſe opiumot, ſe ſemmiféle Orvaſságot,

mellyek a' terméſzetben leg-kiſsebb változáſt okozhatnának, nem ſzabad adni, úgy éppen távúl légyen, hogy ér-vágattaſson. Még Hippocrates éſzre-vette annak kárát, midőn így ſzóll: "A' terméſzetnek munkájában a' kriſisnek idejében, ſe mozditani, ſe újjitani valamit nem ſzükség, ſem Orvaſságokkal, ſem más öſztönökkel; hanem reá hagyni." A' ki eztet tudja, nem fog hajtani az élet-ér-erésre, melly, a' mint mondottuk, mennél erősebb, annál jobb a' kriſisben, tehát nem-is itél a' vér-ereſztésnek ſzükségére.

A' kriſisben lévő élet-ér-veréſt, azon kemény 's nagy élet-ér-veréſtől, melly ér-vágáſt kéván, meg-külömbözteti az, a' ki a' kriſiſt meg-esméri a' betegben. Meg-esméri pedig az, a' ki tudja, hogy a' kriſis tsak a' nagy forró betegségekben ſzokott éſzre-vévendő enni; a' ki tud vigyázni azon napokra, a' mellyekben az többnyire meg-ſzokott jelenni: a' ki tudja külömböztetni a' kriſisnek müveit (*ſymptomata critica*) minden más müvektől 's a' t. Mellyekről beſzélni itt helly nintſen, máshonnan ſzükség ezeket meg-tanúlni. Szükség, mondom, meg-tanúlni, mert a' ki azt nem tudja, terméſzet turbáló hamar lehet, nem pedig követő, mint Boglivius ſzóll. A' leg-nagyobb gyúlvány hideglelésben-is kriſisnek idején

idején káros̃an ereſztetne vér. Tsak a' pulſusra vigyázó tehát itten igen nagyon meg-tsalódhat.

A' *Podágra* elö̃-fordulásában (*Paroxismus*) ollykor keményebb az élet-ér-verés, mint a' valóſságos gyúladásban. Tapaſztalás ſzerént pedig ſemmi ſe veſzedelmeſsebb a' Podágra elö̃-fordúlásában az ér-vágásnál, mert az által meg-gyengitetvén a' terméſzet, azt a' jó ki-gözöléſt, melly a' Paroxismuſt fel-ſzokta váltani nagy meg-újjúlásával a' betegnek, nem mozdithattya-ki olly hamar, tehát hoſzſzabban tart a' Paroxismus, tovább kinozza a' beteget; de sürübben-is elö̃-kerül, jobban romlik a' teſt, 's hamarébb ſiettetik a' Podágrás a' más világra. Történhet az-is, hogy az ér-vágás által a' fájós tagból a' belsö̃ réſzekbe fordullyon a' betegség materiája, és azok közül valamely nemeſsebb réſzbe tegye magát. Melly leg-veſzedelmeſsebb következés, mert vagy ſzörnyü halált, vagy halálos gyúladáſokat okoz. — Mindazon-által, ha erös a' teſt, és nagyon véres, úgy-hogy tellyeſséggel bizonyos az, hogy a' temérdek vér inkább el-fójtya a' terméſzetet; akkor nem tsak a' Podágrába, és akármely réſznek köſzvényes fájdalmába, hanem minden-féle betegségben bátran rendeltethet az ér-vá,ás.

Azon gyúladásokban-is meg-tsalhat az élet-ér-verés, mellyek a' kövér testben vannak. Ezekben a' testnek kövérsége a' verő élet eret mindég lágynak mutattya, ha mingyárt leg-keményebbnek kellene-is máskép' annak lenni. Azért a' kövér emberekben, ha leg-egésségesebbek-is, lágynak tapasztaltatik 's kitsinynek az élet-ér-verés, holott a' tökélletes egésségű emberben tellyes, ritka, erös, és nagy az.

Azon nemében a' Kólikának, melly maga után vagy a' lábnak, vagy a' kéznek szél-ütését hagygya (*colica pictonum*), ollykor olly keménynek tapasztaltatik a' pulsus, mintha vas veszszö verné a' tapogató újjait, holott a' gyúladás nintsen jelen. Történhet ugyan, hogy a' vakmerőségből tett ér-vágás nem tsak nem árt, sőt használ, midön tudni-illik véres a' test, és azon fájdalom, melly ezen betegségben igen kegyetlen szokott lenni, a' következendö gyúladással fenyegeti a' testet: de azért tsak az élet-ér-verésre vigyázni nem tanátsos, mert a' leg-kevesebb vérrel-is olly keménynek tapasztaltatik az. És akkor, noha nagy a' fájdalom, de nem tapasztaltatik hevesnek a' test. Ennek a' betegségnek meg-esmérésére leg-bizonyosabb jel, ha tudja az Orvos, hogy értzekkel, kiváit ónnal munkálódó a' beteg, mert ettöl leg-többet támad ez, úgy-hogy leg-inkább a' fazékasok, a' képirók, a' kik a' festékeket porrá szokták törni,

fözik,

fözik, a' feſtö eſzközöket ſzopják, tapaſztaltatnak ezzel bajlódni. Itten a' mérget kell ki-üzni, nem a' vért veſztegetni.

Böven ki-tettzik ezekből, melly hellytelen tsak a' pulſusban való bizakodás a' gyuladásnak megesmérésére, és a' vér-ereſztés ſzükségére.

A' pulsusról való tanitáshoz tartoznak még egy némely vigyázáſok, mellyeknek nem tudásával az élet ér-verésből kevefet, vagy éppen ſemmit ſem itélhet böltsen akármitſoda betegségben az Orvos. Ezek azok:

A' leg-egéſségeſebb emberben-is

1. Az élet-időre nézve különös az élet-ér-verés. Mennél közelebb vagyon ſzületéséhez az ember, annál gyorsabb nála a' vér-forgás, gyorsabb tehát az élet-ér-verés. Az öregeknél ritkább. A' kisdedeknél egy minutum alatt 134-ſzer, sőt 140, 150-ſzer meg-üti a' tapogató újját; a' gyermek-időben húſzſzal harmintzal is kevefebb ſzámláltatik. Tizennégy eſztendősnél már tsak 90-80; a' meg-lett élet-időben közönségesen 80-60-nat találunk; a' vénekben 50-ig le-ſzáll: egy ſzáz eſztendősben 30-nál többet nem ſzámlált Sovás.

2. A' temperamentum-ra nézve: A' Phlegmaticusoknál, Melancholicusoknál ritkább az élet-ér-verés, mint a' Véreſeknél, és Cholericusoknál.

3. A' Nemre néve: Az Aſzſzonyi Nemnél gyorſabban, és lágyabban vér, mint a' Férfiaknál, mert lágyabb de érzékenyüebb teſtüek ſzoktak lenni.

4. A' Teſtnek álláſára nézve: A' magoſsabb embernél későbbre fordúlhat-meg a' vér-forgás, mert hóſzſzú a' teſt, azért ritkább-is az élet-ér-verés.

5. Az Álom-időre, és az ebren-létele nézve: Aluváskor, és az álom után, midőn már az ágy melege meg-ſzünt, igen ritka a' pulſus, azután mindég ſebeſsedik, úgy-hogy annak, a' kinek reggel 60-nat ſzámláltál, eſtve 100-at ſzámlálhattz azon idő alatt, ez az oka, hogy minden hideglelős betegségben eſtve mindég alkalmatlanabb állapottya a' betegnek.

6. Az étel - italra nézve: Étel után közönségeſsen 5-10-14 pulſusſal többſzör vér az élet-ér; 20-ſzal-is meg-ſzaporodik az, ha ollyan eledeleket, vagy italokat vett-be az ember, mellyek a' ki-forráſra 's poſsadásra (*ad fermentationem*) hajlandók, mint p. o. a' nyers gyümölts, téſztás étel. Az üres

gyomorral

gyomorral ritkább a' pulſus, és ez az oka annak, hogy a' ki ebéd előtt mint egy fázó formában vólt, a' jó-lakás után nem érez abból ſemmit. (Hogy-ha pedig érez, az tsak külső hideg, mint a' hideglelés paroxismuſsában). A' hecticusoknál nyilván tapaſztalni az étel után ſzaporább élet-ér-veréſt.

7. A' teſtnek mozgására nézve: Mennél jobban mozog az ember az ő foglalatoſságában, vagy tántzol, ſzalad, vagy ſokat beſzéll, annál jobban kergettetik a' vér a' teſtben. A' hányás, a' ptrüſszentéſek, a' ſohajtáſok haſonlóképpen ſzaporittyák a' pulſuſt.

8. A' Teſtet illető melegre nézve: Ha valaki meleg ſzobában, avagy hős nyári levegőbe vagyon, vagy tüz mellett; ha meleg vizben fördik, vagy áztattya lábát, nyilván gyorsabbodik a' vér-forgás. A' véreſeknél ollykor vér-folyáſig-is fel-háborodik az.

9. Az Elme-indúlatok közűl némellyek ſzinte azt tselekſzik: Ollyan a' harag, a' meg ijedés, a' ſzégyen, az öröm. A' nagy haragban, vannak példáink, annyira nevekedett a' vér-forgás, hogy vér-köpéſt, vér-okádáſt okozott; a' nagy öröm ſzörnyű halálos gutta-ütéſt. Éppen midőn ezeket

irnám,

irnám, egy tüdő-genyetségeskedő leányzóhoz hivattattam Bétsben, a' ki betegségét vér-köpéssel kezdődöttnek lenni mondotta, melly vér-köpés az édes attya el-ájulása miatt egy nagy meg-ijedés után következett. Hippocratesről mondatik, hogy már ő egy beteg Hertzeg pulsusából meg-esmérte, mit tesz a' szeretet, midőn éppen akkor talált egy szép fehér-személy bé-lépni a' szobába, midőn ő a' pulsust vizsgálná. Sokak az Orvos látására vagy örvendenek, vagy meg-rettennek, midőn hozzájok jönn, 's azért a' pulsusok-is nagyon változik.

Történik sokszor, hogy az egyik kézen, vagy a' másikon se éreztetik a' verés, azért, hogy vagy természet szerént igen vékony az ott lévő élet-ere azon embernek, vagy méllyen fekszik. Haen ismét azt irja, hogy ő olvasott egy embernek egyik kezén 95 verést, a' másikon 115-töt azon idő alatt.

Mind az illyeneket tekénteni kell annak, a' ki a' pulsusból akar ítélni, mert máskép' hideglelését mondhattya lenni annak, a' kinek semmi baja nints, tsak-hogy az el-számláltt állapotok közül valamellyik kiülömbözteti őtet. Azért ekképpen viselye magát az Orvos: Be-menvén a' beteg szbájába, ne igyekezzen mingyárt a' pulsushoz látni, hanem előbb barátságosan beszélgessen a' beteggel, hogy a' Doctor látásából

jött

jött változás hellyre állyon. — Ha hidegről jött az Orvos, közel ne mennyen a' beteghez; a' hideg kézzel a' testnek valóságos melegségére nem itélhet. —Többször is, és mind a' két kezen kell tapogatni a' pulsust, hogy ha nem tapasztaltatik é más formának, mint elsőbben láttzatott lenni. — 40 veréstől mindég meg-kell várni, mert némelykor csak a' 20-30-dik tapasztaltatik ki-hagyni, vagy máskép' változni. — Hogy ha sebes vólna az a' hely a' kezeken, vagy rühes, fellyebb kellene azt tapogatni, hanem, mivel már méllyebben fekszik ottan az élet-ér, gyengébben éreztetik verni. Ha a' kezeken semmi-képpen, nem érezhetné azt az Orvos, más élet-eret kell keresni, a' melly fellyebb a' bőr alatt fekszik: ollyanok a' nyakban, vakszemben lévő élet-erek. A kisded gyermek nyughatatlan, nem tartya kezét békével, ennél mindenkor a' vakszem tapogattathatik. — Három újjával tapogattya pedig az Orvos az élet-eret, azért, hogy ollykor egy újjal sokán reá nem akad, és a' környül lévő tudatlanoktól itéletben vétetik, hogy még a' pulsust se tudja meg-találni. — Ha azon a' karon vizsgállya az Orvos az élet-ér-veréstől, a' mellyen fekszik, vagy az előtt feküdt a' beteg, igaz itéletet nem hozhat annak veréséből, mert az a' meg-nyomott részek miatt kisebbnek tapasztaltatik, mint a' másik karon, úgy kell tartani a' szél-ütött karoknak élet-ér-

verését-

verését-is, vagy annak a' karnak, a' melly bé vagyon kötve az ér-vágás után, vagy akármi okból.

Végtére mind ezekhez a' vigyázáſ khoz az-is ſzükséges, hogy az élet-ér-verésből jól itélni akarónak az újjai ne legyenek gorombák vaſtag bőrüek, és a' pulſuſoknak külömböztetésében már próbálttak, tanúlttak, és gyakorlás által el kéſzűlttek legyenek.

Sok kell tehát ahoz, hogy az élet-ér-verésből okoſsan itélhesſünk a' mint minden betegségben, úgy a' gyúladásban. Ha közönségesen ſzóllunk, bizonyoſsabb jele a' gyúladásnak az egy helyben álló fájdalom. Mindazonáltal e' ſints ki-vétetődés nélkül. A' tudó-gyúladásban a' fájdalom helyett tsak nehéz a' lélekzés: úgy azokban a' gyúladáſokban, mellyek az epe' műſzerét foglalták-el. A' máj-gyúladásban nem annyira a' fájdalomból kell itélni, mint a' roſz appetitusból, ſzomjúságból, émelgésből, a' veres vizelletből, mindenek között pedig leg-inkább a' nagy melegségből, fej-fájásból, nehéz ſzékezésből, és a' sárgás ábrázatból.

A' ſzivnek-gyúladáſa ſzinte tsak nehéz lélekzéſsel kimozza a' beteget, de az égetés, a' melegség, fej-fájás nyilván ki-adják a' gyúladáſt.

A'

A' Beleknek-gyúladásában ollykor tsak elsö napokban éreztetik a' fájdalom, avagy tsak a' gorombább tapogatásra. Hanem Stollnak vólt még-is egy bél-gyúladásban lévö betege, a' kinél semmiképpen se tapasztaltatott a' fájdalom; sok hóltt testet nyittatott-fel, mellyekben a' belek fenébe találtattak, holott semmi fájdalomról nem panaszolkodott a' beteg, mellyböl a' gyúladásra lehetett vólna itélni.

Egy hoszszú ideig tartó gyúladásban se (*inflammatio chronica*) nyilván-való a' fájdalom; láttuk a' fellyebb említett köhögtsélökben, a' kiknél a' fájdalom hellyett tsak valami tsekély alkalmatlanságot érzett a' beteg, mellyet maga se tudott megfejteni (*explicare*).

A' Gyúlvány hideglelésben se szükség a' fájdalmat tekénteni, mert itten valamely részben még nints bé-dugulás (*obstructio*), nints öszve gyülve a' vér, hogy feszitené az érzö részeket, és fájdalmat okozna. A' többi jelek mindazonáltal ebben nyilván ki-mutattyák magokat.

Vannak ellenben betegségek, mellyekben nagy a' fájdalom minden gyúladás nélkül. Közönséges azt tapasztalni a' szelektöl, a' tsipös epe-sártól, a' meg-rekedett széktöl-való kólikában. De a' köszvényesek-

vényeſeknél-is némellyeknél olly nagy az, hogy halált inkább ohajtanának magoknak. A' Görtsöktől (*ſpasmus*) ſzenvedők; a' méhanyáſok (*hiſtericæ*), a' hypochondriáſok érzik aztat ſokſzor.

Szükséges ezen fájdalmakat a' gyúladáſtól lévő fájdalomtól külömböztetni, hogy a' hol gyúladás vagyon, az ér vágás el ne mulattaſsék, a' máj fájdalmakban ismét az ereje a' betegnek ne veſztegetteſsék ér-vágás által, melly ollykor, mint a' Podágráról mondottuk, nagy veſzedelembe hozná a' beteget. Türhetetlen nagy fájdalmakat okoz a' rák materia, ki nem láttya azért, hogy itt haſzontalan vólna az ér-vágás, sőt káros? mert ér-vágás által a' vérbe ſzivatik a' tsipős materia. Tsak a' fájdalomra vigyázó a' ſzurkos tsipőſségben-is (*atra-bilis*) eret-vághatna haſzontalanúl.

A' nagy fájdalmak mindazonáltal a' réſznek tsipdesésével a' vért a' fájós réſzbe ſiettetik, (mint p. o. a' *veſicatorium* a' vér ſavót,) ez öſzve-gyülvén valóságos gyúladáſt okozhat, annál hamarább, ha véreſsebb a' teſt. Azért ennek el-távoztatására könzönséges Jedzés lehet, hogy minden nagy fájdalomban, akármi okból támadjon az, ha véres az ember, vért kell ereſzteni. Ha nem véres a' teſt,

mit

mit légyen szükség tenni, a' III. Szakaszban megfogjuk mondani.

A' Lélekzésről ezt jegyezhettyük-fel, hogy ez csak ottan szokott a' gyuladás miatt változni, és nehéz vagy fójtó lenni, a' hol az egész vér gyúlott (tehát a' gyulván hideglelésben), és a' hol a' részben-lévő gyúladás nagy, ávagy ha a' gyúladás azon részekben vagyon, mellyek a' lélekzésnek munkáját üzni szokták, úgy-mint a' tüdő, szív-mellygát-hártya (*diaphragma*), a' gyomor-, mert mingyárt a' tudő alatt fekszik, a' máj - 's a' t. — gyúladásban. A' kitsinyi gyúladásokban tehát nem kell keresni a' lélekzésnek változását.

Az egész testnek hősége szint-úgy csak a' nagy gyúladásokban találtatik-fel, úgy a' szárazság; következendőképpen a' szomjuság sints mindenütt jelen. Ezek az egész vérnek gyúladását jelentik, és a' vér-forgásnak sebességéből következnek; már pedig mondottuk, hogy nem minden különös gyúladásban gyúlott az egész vér, sem nem gyors a' vér-forgás mindenikben. Vannak ismét sok másféle betegségek, mellyekben gyors a' vér-forgás, nagy a' hideglelés, 's tehát égető melegségű a' test-is. Minden nagyobb tsipősség, melly a' vérben fentereg, okozhattya ezt a' művet. A' ki gözölő

mate-

materiának be-szorúlása miatt gyakorta támad hidegíelés, melly tsak 24 óráig tart, hanem a' test tsupa tüzben vagyon, száraz a' bör, el-ólthatatlan a' szomjúság. A' viszsza-térö napos hideglelésseknek (*febres intermittentes*) paroxismusaiban-is, melly nagy a' szomjúság, igen-is tudjuk. Ezek a' jelek éppen nem állandók minden gyúladásban,

Láthatandó tehát, melly igen álhatatlanok a' gyúladásnak jelei, és mi igen meg-tsalattathat az Orvos, ha a' betegben mind ezeket fel-akarja találni, 's úgy a' gyúladásra itélni. Igen-is hogy ezen jelek közül, ha nem egyik, tehát másik, mindég jelen vagyon a' gyúladásban, hanem mind együtt ritkán találtatnak-fel valamely részнek gyúladásában. Tsak a' gyúlvány hideglelésben kereshettyük mindezeket: ámbár ennek se lehet éppen tsak magának tulajdonitani, mert vagynak még más forró betegségek-is, mellyekben szint-úgy meg-jelennek a' közönséges müvei a' gyúladásnak, p. o. ollyan az epés forró betegség (*febris biliosa acuta*). Ebben a' nagyon meg-tsipösödött epétöl meg-ritkúltt s' feldagadott vér miatt sokszor nyilván tapasztalhatod müveit a' gyúlvány hideglelésnek (*febris ardentis inflammatoriæ*), úgy-hogy a' valóságos meg-esmérésben meg-tsalatódhatol, ha más tekéntetekböl meg nem tudod külömböztetni ezt a' két forró betegséget,

mert

mert ebben eret-vághatsz, mellyel rothadásba sietteted, holott az epe ki-tisztitására kellene minden igyekezetedet forditani: amabban ellenben el-mulaszthattad a' vér-ereszteést, holott az az egy annak az Orvasága.

Az időre való vigyázat, és az uralkodó Betegségre, az epés és gyúlvány hideglelés között lévő hasonlatosságot különböztetheti. Ha az epés hideglelés uralkodik, (mellyet ha máskép' nem, a' Doctortól meg-tudhat a' Borbély), és nem ollyan idő vagyon, melly a' gyúlott vérnek kedvez, az az, nem téli, tavaszi az idő; nem száraz hideg idők járnak, hanem nedvesek, lágyak; ha ezen tekéntetekben nem hibáz az Orvos: ha az epének jeleire-is vigyáz, úgy-mint a' nyelvnek, gyomornak, székezésnek minéműségére; akkor azon műveket, mellyek a' gyulott vértől láttzatnak lenni, itélheti, hogy az epétől vannak. Ellenben: ha téli, tavaszi, vagy hideg száraz idők vannak, az epe se uralkodik olly annyira, azon müvekkel okosan itélhet a' vérnek gyúlott hibájára. — Imé! tehát már itten a' közönséges jeleknél több bizonyságot hoz az időnek, és az uralkodó betegségnek tekéntete.

Nem külömben szükséges mind ezekre vigyázni minden leg-kisebb más betegségekben-is. Az erre való

való ſzorgalmatos figyelmeteſség tette amaz hires Stollt ſzerentséſsé a' kurákban. Kivánnám, hogy minden Orvosló akarná ötét követni. Én ugyan réſzemről ditsekedhetem, hogy a' melly még nem régi fiatal Orvoſi hivatatalom által kitsiny praxiſt tettem, ezen vigyázáſsal, ha talán másban nem mindégis, de itéletemben mindég ſzerentsésnek tapaſztaltam magamat. Sokſzor ſemmi bizonyos jelét nem tapaſztalhattam a' sár-epének, az öſzi időre, és a' közönséges epés hideglelésekre tekéntvén, midőn felolvaſztó sókat, és hánytatót, vagy purgatiot adnék, ſzörnyű ſok tiſztátalanságot üztem-ki a' teſtből. A' hideglelés, melly az előtt tsak ollykor lévő alattonba-való igen tsekély fő-fájáſsal, vagy melegséggel, vagy bövebb ki-gözöléſsel lapongott, immár nyilván ki-adta magát, ki-adták magokat a' jelek-is. Igy igen gyakran tapaſztalom, mi haſznos légyen az időre, és a' közönségeſen uralkodó betegségre nézni.

A' gyúladásnak meg-esmérésére kiváltképpen ád nagy világoſságat a' többi jelekhez ez a' vigyázat. Stoll, ha téli, vagy tavaſzi hideg idők jártak, és a' fellyebb el-ſzámláltt jeleket látta a' betegben, már inkább itélt a' gyúladásra, mint az epére, avagy ha az epével-is kaptsolva vala a' betegség, már többet hajtott a' gyúladásra, vért ereſztett, és tapaſztalta, hogy kérget tsinál a' ki-ereſztett vér, 's úgy

bizo-

bizonyoſsabbá tétetett itélete felöl, hogy tudni-illik gyúlott a' vér; a' gyúlott vér gyógyitásához látott tökélletesen. Az epe-sár uralkodáſakor nyárba vagy öſzkor ismét nem hajtott ſemmit azon jeleknek jelen-létére, mellyek télben a' gyúladáſt mutatták, tehát nem ér-vágáſsal, hanem epe-ki-üzökkel gyógyitott.

Jegyzés. Mindazonáltal meg-tsalattathatnánk, ha mi minden ki-vétetödés nélkül tartanánk ezen ſzép, és könnyü Regulát. Mert nyárban, öſzkor ſzintúgy támadhat az emberben gyúladás, a' mint nagy hidegekben-is vér-gyúladás nélkül tsupán sár-epés lehet a' betegség, 's következendöképpen ér-vágás nélkűli ſzükséges azt gyógyitani. Tehát már az idö tekéntete ſe elegendö a' gyúladásnak bizonyságára közönségeſsen.

Láttyuk innét böven, hogy minden jeleket, a' honnan tsak lehet, öſzve kell ſzedni. Az epés, és gyúlván hidegleléſek leg-közönségeſsebb betegségek, és a' mint mondottuk fellyebb, leg-hamarébb megtsalattathat ezen két betegségnek külömböztetésében az ember: azért állandóbb Regulákat tegyünk ezeknek meg-esméréſe iránt.

Ha

—— Ha téli az idö, ha az említett müvek jelen vannak, és ha semmi jelét nem tapasztallyuk az epének, gyúlott vérre itélni szükséges, és eret vágni.

—— Ha téli az idö, ha az említett müvek jelen vannak, és ha jelei az epének-is tapasztaltatnak, szinte eret vágni kell, hanem nem olly bátor kézzel, mint az elöbb való esetben. Inkább tsak próba kedvéért vétetödjön-ki kevés vér, ne talán az erö, melly egy igaz Orvoslója, kivált az epés betegségnek, melly nélkül rothadásba siet, nagyon meg-tsonkitasson. Ha a' ki botsátott vér nagyon tömött, 's kérget tsinál, és jobbúlt a' beteg az ér-vágásra, már bátrabb az ér vágás ha ismétiteni kivánnák azt a' jelek; már ekkor inkább a' gyúladást szükséges tekénteni, mint az epét.

—— Ha nyári, vagy öszi az idö, ha az jemlített müvek jelen vannak, és ha nem tapasztallyuk elét az epének (melly igen ritkán esik), ha a' beteg bövérü, vagy a' szokott vér-folyások el-maradtak töle, vagy a' fellyebb el-számláltt gyúlott vér okai fel-találtatnak nála, eret kell vágni.

—— Ha nyári vagy öszi az idö, és az említett müvek jelen vannak, ha az epés betegségnek jelei-is nyilván-valók, azon müveket inkább a' vérben

keveredett

keveredett tsipös epe-sárnak kell tulajdonitani, mintsem a' gyúlott vérnek: azért távúl légyen érvágásal gyengiteni a' terméſzetet. Tsak akkor lehetne itten még-is eret vágni, ha a' bővérűségről bizonyos vólna az ember; avagy ha valamely réſznek veſzedelmes gyúladásától támadott fájdalma azt kivánná. Végtére

—— Akármillyen az idő, ha jelen vannak az említett müvek, és kételkedésben vagyon az Orvos, hogy a' gyúlott vértől é, vagy más tiſztátalanságtól ſzármaznak azok, lehet eret vágni, de fösvény kézzel, és vizsgálás kedvéért. Az érvágásra való könnyebbülés, a' ki-ereſztett vérnek tömött vólta 's kérge, az erőnek nem kiſsebbüléſe, sőt nevekedéſe, a' gyúlvány hidegleléſt tanittyák; azért ha kévántatik, ismétleni ſzükség a' véreresztéſt. — És ezek a' fő vigyázáſok azon jelek iránt, mellyek ugyan a' gyúlvány hidegelésnek közönséges müvei, de más forró betegségben-is feltaláltatnak. —

Szükségesnek tartottam ezeket fel-jegyezni azért, mivel minden forró betegségben leg-első Tekéntetét erre kell függeſzteni az Orvosnak, hogy tudni-illik, ha ſzükséges az ér-vágás, ne halaſzſza késöre azt at. Melly halaſztásnak kárát elegendő-

képpen láthattuk ottan, a' hol a' vér-ereſztésnek haſznát ki-tettzetettük.

A' gyúladásnak meg-esmérésére tehát közönségeſsen észbe-tartandó; hogy ne tsak a' közönséges müveire a' gyúladásnak tekéntsünk, mellyek ollykor, a' mint láttuk, igen lapponganak; ſe ne tsak egy jelből, melly más roſzſzat-is jelenthet, itéllyünk: hanem a' gyúladásnak kedvező időre-is, a' teſtnek véres vagy nem véres állapottyára, az okokra, a' teſtnek hajlandóságára, egy ſzóval mindenre, a' mi tsak világot adhat az okos itéletre, légyen tekéntetünk. Ezekre vigyázván, ha a' más betegségeket-is, mellyeknek valamelly haſonlatoſságok vagyon az ő jeleire nézve a' gyúladáſsal, meg tudjuk valóságoſsan kü ömböztetni, nem hibázhatunk az okos itéletben. Vagy ha még-is hiba történik, oka annak nem vagyunk; mert meg-tettük azt, a' mit a' földi Orvos tehet. Lelkünk-esmérete nem leſz roſz a' tudományunknak tsonkasága miatt.

HARMADIK SZAKASZ.

A' Vér-ereſztés mellett való Vigyázáſokról közönségeſen.

Okos észbe-vétele azoknak, a' mikről eddig beſzéllettünk, igen reá vezet azokra, a' miket még

ſzükség

szükség tudni az Ér-vágónak. A' gyúladásnak jelen-létéről bizonyos már az Ér-vágó. Ha valósággal bizonyos, ő már sokat tett, mert azt tanúlta-ki, a' minek ki-tanúlása sokban áll az Orvosnak, a' mint bőven ki-tettzett. Haszontalan ez a' bizonyság, haszontalan az ő egész semioticája, ha azt-is nem tudja, hogyan kell bánni a' vér-ereztétsel a' gyúladásokban: ha nem tud a' vér-ereztésben, és a' vér-ereztésben különbözést: ha nem tudja, hogy ottan-is, a' hol szükséges az ér-vágás, káros lehet az, ha nem módjával esik-meg: ha semmi környűl-állásokra nem teként az. Vághat az illyen fél bölts eret egy valamely kevés vérű emberben lévő gyúladásban, és annyi vért ereszthet, hogy az által nagyobb kárt, mint hasznot okozzon; vághat valamelly nagy gyúladásban, és csak kevés vért veszen-ki, a' hol az egy bő vér-ereztés egyszerre minden veszedelemtől meg szabaditaná a' részt. Vannak tehát még vigyázások, a' mellyek szint-úgy, mint a' betegség meg esmérése, szükségesek az Orvosnak.

Mind ezen kérdésre tzéloznak azok a' vigyázások, hogy mennyi vér ereztessen-ki a' testből. A' Practicusoknak kérdése ez, de valóban olyan, mellyre [illegible] egész hoszszas Irással kellene felelni, avagy el [illegible]pen "Annyi vért kell a' gyúladásokban ereztem, a' mennyi el üzi a' gyúladást" de

de azt úgy-is tudjuk. Helytelen kérdés ez a' gyúladásra nézve, mert a' ki-ereſztett vérnek mennyisége nem határozhattya azt meg. Vannak elég példáink, a' hol 200 lat (lót) vér ereſztetett-ki, mig a' gyúladás engedett; vannak ellenbe, a' hol 8-9 latig való vér-ereſztés ugyan azt tselekedte. Egy gyúladásban ſe lehet azt meg-határozni, hány latot kell ki-botsáttani a' gyúladásnak el-üzésére.

Olly helytelen kérdés ez-is: hányſzor kell valamely betegségben eret vágni? Attól ſe függ ſemmi, kétſzer é, vagy négyſzer kelleſsen fel-nyitni az eret. Tizſzer-is vágattam én eret, mig meg győztem a' gyúladáſt, meg-győztem ollykor egy ér-vágáſsal.

Ezek a' kérdéſek a' ki-ereſztendő vér' mennyiségének meg-határozását, és az ér-fel-nyitásnak ſzámát kévánnyák. Nem lehet ezeket ſemmi gyúladásban meg-határozni: hanem ſzükséges bizonyos vigyázáſokat tudni, mellyek az ér-vágásnak, és a' ki-ereſztett vérnek elégségét mutattyák. Ezeket egy rakásra igyekeztem ſzedni.

Minden gyúladásban leg-inkább ezen háromra ſzükséges tekénteni:

1. A' Gyúladás minéműségére.

2.

2. A' Réfzre, mellyben ül a' gyúladás.
3. A' Teftnek állapottyára.

Láthattya ezt az ember miért? Mert a' nagy avagy a' nemefebb réfzben lévö gyúladás, mivel veszedelmefsebb, külömb körülette való járáft-is kéván, mint a' kifsebb, vagy valamely nem nemes réfznek gyúladáfa. Miért tekéntendö a' teftnek állapottya, azt ígen tudhattya az, a'ki a' vérröl való tanitáft, mellyet az elsö Réfzben tettünk, jól eszébe hordja. Az erötlen, véretlen, vagy hideg püffedt teftben lévö gyúladás, valóban valamelly különös tekéntetet kéván a' véres teftben lévö gyúladásnál.

A' Gyúladásnak nagyságát, vagy kitsinységét azö müveinek minémüsége mutattya. Mennél febefsebb a' vér-forgás, 's mennél keményebb az élet-ér-verés; mennél hevefsebb a' teft 's nagyobb a' fzomjúság; mennél nagyobb 's tüzefebb a' daganat, hogy ha lehet azt látni; mennél kegyetlenebb, vagy égetöbb a' fájdalom: annál nagyobb gyúladásra itélünk ottan. Ha nagy a' tüdö-gyúladás p. o. az az, ha nagy réfze vagyon meg-gyúladva: a' lélekzés ígen fzapora, rövid, és a' melly-fzoritás fójtó, hogy ha mind a' két tüdö meg-vagyon gyúladva, a' beteg az oldalai ra fe fekhet, hanem ülni kénfzerittetik. Nagy

tüdö-

tüdő-gyúladásnak jele az-is, ha tüzes egyszer'smind a' fő, és a' szemek, mert a' főből jövő vérnek a' tüdőkön keresztül nagyon meg-gátoltt úttyát jelenti, 's azért a' főbe öszve-gyülését. — A' Gyomor-gyúladás nagy, ha gyakrabban hány, 's ájúlgat a' beteg, és nagy égetést érez; ha éppen leg-kisebb illetést se szenvedhet. — Nagy a' melly-üreg hártya gyúladás, ha igen szúró a' fájdalom minden lélekzetre. Egy szóval nagynak kell tartani a' gyúladást, ha az ő jelei, mellyeket elő-számláltunk, nyilvábbak.

Nemesebb Részeknek hivjuk azon Részeit a' testnek, mellyek mingyárt az életet tartyák-fel, vagy mellyek a' test épületének fő fundámentomai, vagy a' mellyek igen nagyon szükségesek, és gyengék. Ollyan a' tüdő, szív a' nagy erek, a' torok gége, a' melly-hártya; ezek eszközei a' vér-forgásnak, a' lélekzésnek. Ollyan az agy-velő, ez eszköze minden érzékenységnek, és mozgásnak. Ollyan a' nyelő gége, a' gyomor, a' belek, a' máj, mellyek a' test táplálásának fő eszközei. Ollyan a' hallásnak, látásnak müszerei (*Organa*). Nemes részek, és gyengék a' nemző részek. Nemes rész a' vese, és a' vizi hólyag. Ezeknek gyúladása veszedelmes, mert azoknak sérelme 's hibája viszsza fordithatatlan kárt okozhat, ha a' gyúladás akármelly végezetével végződik az el-osztás kivül. Minden leg-kisebb belső fene, akármelly részben légyen

az,

az, halált okoz, annál bizonyoſsabban, ha az elſzámláltt réſzekben talál arra jutni a' gyúladás. Ha genyetségeskedésbe jut az, tapaſztallyuk az ezen okból lévő hecticuſokban, mit okoz az. A' belső genyetségeskedéſsel nem lehet úgy bánni mint a' külső ſebbel, nem lehet azt kedvünk ſzerént tiſztogatni. A' fel-metzés már *Operatio*, mellynek ki-menetele bizonytalan, és hamar az Operátornak tulajdomittatik a' veſzedelem. A' gyengébb réſzeknek genyetségeskedéſe éppen káros, mint a' ſzemnek az aſzſzonyi tojáskáknak, a' tököknek, mellyeknek haſznát többé nem veheti az ember.

Ezekre való nézve tehát láſsuk, mi vigyázáſok vannak a' vér-ereſztésről, előbb pedig az Első Vér-ereſztésről.

I. Vigyázás. Ha nagy a' gyuladás, akármely réſzben légyen az, ha külső réſzben-is, félelem vagyon, ne talán fenébe lépjen által. Bátor lehet itt a' vér ereſztő, úgy-hogy mind addig botsáthattya a' vért, mig ſzem-látomáſt nem enged az élet-érverés keménysége, avagy mig nem kezd ájúlni a' beteg. Annál ſzükségeſsebb igy bánni, ha nemes réſzben vagyon a' gyúladás, hogy ne tsak a' fenét előzzük-meg, hanem a' genyetségeskedéſt-is; hogy mennél hamarébb a' hánykolódó terméſzetnek törjük-

meg

a' nyakát, és a' gyúlott részre rohanó vérnek kisebbitsük-meg terhét. A' testnek állapottyára se igen szükséges az illyen veszedelemben nézni, mert úgy-is, a' hol a' fenébe siet a' gyúladás, véresebb szokott ott lenni a' test: de ha nem véresebb-is, inkább erötlenedjen-meg, mintsem bizonyos halálra szabadon eresztessen.

1. Jedzés. A' vér-eresztés alatt következő ájúlásnak ezek a' jelei, az ábrázatnak, ajakoknak halványodása, a' fej-szédülés, az imelgés, a' vérnek az érből már meg-tsendesedett folyása, az élet-érverésnek (mellyet az ér-vágó a' másik kezen mindég tapogathat) meg-kisebbedése, reszketése. Szükséges erre vigyázni, ne talán, a' mint Galenus mondja, az ájúlás helyett örökös ájúlás okoztasson. Jó ez a' vér-folyás alatt lévő élet-ér-tapogatás kivált a' pulsus tsalárdságára nézve, a' hol tudni-illik kitsinynek tapasztaltatik a' nagy gyúladás mellett, holott tsak talán el-fúlt a' temérdek vér miatt. Megtudhattyuk ekképpen el-fúlt é, vagy igazán elgyengült; mert ha el-fúlt, az ér-vágás alatt felemelkedik, és ki-mutattya magát, mellyre azután kormányozhattya magát az ér-vágó a' vér kieresztésben. Ezt szükséges minden gyúladásban tenni, kivált a' mellynek minémüségét bizonyosan ki nem tanúlhattyuk. Ha nagyon kitsinyedne a'

pulsus,

pulſus, értetődik, hogy ottan nem lehetne bőven sáfárkodni a' vérrel.

2. Jedzés. A' hol ſok vért ereſzteni ſzükséges, hanem a' hamar ájúlás azt félbe-hagyni kénſzeritené, meg-gátoltatik a' hamar ájúlás ekképpen: ha véknyan botsáttatik a' vér, az az, nem nagy vágás tétetik az eren. Példánk vagyon az orr-vér-folyásban, mellyel ollykor két font vér-is el-foly leg-kiſsebb jele nélkül az ájulásnak. Mellynek oka az, hogy nem egyſzerre keveſedik a' vér az élet-erekben, tehát nem változik hirtelen a' vér-forgás. De ha nagy vágás esne-is az eren, ſok vért lehet ájúlás nélkül ki-ereſzteni, ha appródonkint botsáttatik a' vér: ha tudni-illik, midőn már 4-5 lat ki-ereſztetett, ujjával bé fogja a' vágáſt egy kevés ideig az ember p. o. két Miatyánkig, 's úgy ismét botsát egy keveſet, meg-meg el-fogja a' folyáſt, 's úgy tovább, mig annyi vér ki nem vétetett, a' mennyit a' gyúladáshoz képeſt elégnek lát az ember. A' fekvő ember ſe ájúl olly hamar, mint az ülő, az ér-vágás alatt.

3. Jedzés. Szükséges mindazonáltal tudni, hogy ollykor egy ér-vágás, mellyben ájúláſig botsáttatik a' vér, (ámbár némelykor ollyan hamar következik, hogy csak tsekélység légyen a' ki-ereſztett vér)

többet

többet haſznál, mint ha több izben ſok vér botsáttatott vólna-ki. Haſznát az ájuláſig való vér-ereſztésnek gyakorta láttyuk a' melly-üreg-hártya gyúladásban, mellyben ſokſzor egyſzerre el-múlik a' fájdalom, a' nehéz lélekzet egyſzerre meg-ſzabadúl. A' nagy nyiláſsal való ér-vágás ſzokta pedig ſiettetni az ájuláſt, midőn tudni-illik hirtelen vaſtagon jönn a' vér.

De tsak úgyan hihetendő, hogy mind azokban a' gyúladáſokban, mellyek az egéſz vérben változáſt okoznak, úgy hogy ſebeſs, és kemény bennek a' pulſus, és a' mellyek ollyan réſzben vannak, mellynek erei a' nagyobb erekkel ſzövetkeznek, többet haſználhat a' bő folyáſsal való vér-ereſztés; mert ez által az történik, hogy a' gyúlott réſzre rohanó vér a' fel-nyitott Ér felé fordúl, tehát nem feſzittetik úgy a' gyúlott réſz, 's nem éreztetik olly fájdalom; sőt egyſzerre el-múlhat illyenkor minden roſz műv, ha a' be-rekedett vér viſzſza tér az élet-ereknek tágába. Haſzontalan vólna ezt a' jót várni másféle gyúladáſokban az ájuláſig való vér-ereſztéſtől, mert hamarébb minden nagyobb erekből ki-folyna a' vér, mig a' távúl lévő kiſs eretskékből viſzſza-térhetne. Nem érezheti itten a' gyúlott réſz körül lévő nedveſség azt a' meg-indúláſt a' karon fel-nyitott ér felé, mellyet érez azon vér, melly a' nagy erekkel tüſtént közlelő eretskékben vagyon. Éppen olly formán nem történhet

itten

itten a' nagy folyáſsal való vér-ereſztésre az említett várakozás, a' mint az illyetén gyúladáſokra fel-nem háborodhat az egéſz vér. Azért a' ſzemnek, a' beleknek, a' has-ikrás-husnak (*Pancreas*) 's a' t. gyúladáſa, és minden a' leg-kiſsebb eretskékben ülő gyúladás, ritkán tapaſztaltatik az olly móddal rendeltetett vér-ereſztésre engedni; ezeknek eretskéi kitsinyek, és távúl vannak a' nagy erektől. Jó itten az ér-vágás de haſzontalan az ájúlás; e' helyett ha nagy és roſzſzal fenyegető a' gyúladás, csak arra kell igyekezni, hogy keveſitesſen-meg a' vér a' teſtben, és ne gyűllyön még több vér a' gyúlott réſzbe, és hogy appródonkint igyekezzen a' terméſzet a' beſzorúltt vért fel-olvaſztani, és ki-ſzabaditani.

II. Vigyázás. Ha nemes a' gyúlott réſz, ha mingyárt nem vólna-is nagy a' gyúladás, 's nem fenyegetődne fenével: félni méltó a' genyetségeskedéſtől; de ha ettől ſe vólna mit tartani a' gyúladásnak müveire nézve: még-is, mivel tudjuk, hogy ollykor leg-tsekéllyebb gyúladáſt mutató jelekkel leg-veſzedelmeſebb vólt a' gyúladás, elégedjünk-meg azzal, hogy nemes a' réſz, és hogy bizonyoſsan gyúlott. Bátor itten-is az első vér-ereſztés. Itten-is úgy, mint fellyebb mondottuk, az élet-ér-verésre leskelődve, botsátaſson a' vér. Hanem már itten a' teſtnek véres vagy nem véres állapottya-is tekéntendő.

III.

III. Vigyázás. A' Gyúladásban, melly nem valamely nemes réſzben vagyon, ſem nem fenyegetődik roſz végezettel; a' vér-ereſztés elmaradhat. Értem tudni-illik azon kitsiny gyúladáſokat, mellyekben a' teſtnek heveſsége, a' pulſusnak keménysége, ſebeſsége, a' fájdalom 's a' többi müvek tsak ollyanok, hogy éppen bizonyságot tehetnek a' gyúladásról, türhetők, veſzedelem nélkül valók. Az egéſséges teſtben maga a' terméſzet meg-győzi eztet. Esnek ollykor töréſek, ütéſek a' teſten, mellyekért kár vólna veſztegetni a' vért, mivel magoktól ſzéjjel oſzlanak, avagy külső lágyitó, 's oſzlató borongatáſokkal (*fomentis*). Mindazonáltal a' teſtnek állapottya ſzeme előtt légyen itt-is az Orvosnak. Mert ha véres a' teſt, a' kitsiny gyúladásból nagy támadhat.

A' Teſtnek állapottyára nézö Orvos így gondolkodhat, hogy:

1-ſzör. Minden gyúladásban a' véres teſt közönségeſsen nagyobb vér-erefztéſt enged.

2-ſzor. A' kevés vérü teſtben, melly már más előbb-való betegségek által meg-erötlenedett, tsak a veſzedelmes gyúladásban bátorságos az ér-vágás; midőn tudni-illik, a' mint fellyebb mondottuk,

inkább

inkább még jobban szükséges meg-gyengülni az erőnek, mintsem bizonyos veszedelembe lépni engedni a' beteget. Mindazonáltal a' kisebb gyúladásokban tsak próbálgató vér-ereztéseket enged az illyen test. Illyen hellyett inkább az Ismétítésre (*Repetitio*) bizakodik az okos, mintsem sok vér ki-vevésel vakmerősködjön, a' szükséges erőt meg-tsonkíttsa, és a' hoszszas betegségekre okot adjon.

Mind e' két állapottyát a' testnek a' vér-hibáiról fel-jedzett tanításunk meg-esmérteti. Ugyan azért láthattyuk most, mi haszna légyen azon elő-botsátott tanításunknak. Még jobban ki-fog tettzeni a' vér-ismétitésről való Beszédünk alatt.

3-szor. Az élet-idő, a' temperamentum, az esztendőnek része és a' Levegő hasonlóképpen tekéntendők a' vér-ereztés mellett.

A' leg-derekebb idejében lévő Ember kár nélkül több vért veszthet-el, mint a' kisded; keményebbek, és merőbbek nála a' részek. A' mi a' gyúladásban káros, mivel úgy-is az a' hiba a' gyúladásokban, hogy tömött a' vér, kemények, 's feszesek az erek. Tapasztalásból tudjuk azt, hogy a' keményen munkálódó, a' heves italokkal élő ember p. o. a' Boriszákok, mindég, a' mint minden forró betegségben,

úgy

úgy a' gyúladásban nagyobb veſzedelemmel feküſznek. Ezen okból a' gyenge 's lágy teſt az aſzſzonyi-állatoknál mindég több reménséget ád a' gyúladásnak ſzerentsés ki-menetelére. Az illyetén kemény testűeknél bővebb vér-ereſztéſsel kell meg-gyengíteni az erőt.

A' nagy öregséget úgy kell tekénteni, mint a' kiſsebb élet-időt. Mindazonáltal ezekben-is a' teſt állapottya ki-vételtődéſeket kévánhat.

A' Temperamentumok közűl a' véres, és epés több vér-ereſztéſt enged. A' Phlegmaticum, és Melancholicum a' vér-ereſztés által hamar betegségekre ereſzti a' teſtet. Azért a' Méhanyás aſzſzonyokban, a' Hypochondriacuſokban a' vér-folyás nem ritkán halálos in-rángatáſokat okoz. A' pöffedt Leányokat pedig vízkórságra ſietteti a' vér-veſztegetés.

Az őſznek vége, a' tél, a' tavaſznak kezdete nagyobb hidegekkel jár. A' hidegnek a' teſtben való folyása olly hathatós, hogy azon betegek is, a' kik jól rendeltt meleg ſzobában fekſzenek, meg-érzik aztat. Nem régen tsudáltam azt, midőn egy a' Gróf Széchényi Ferentz ő Excellentiája tselédjei közűl, már ſok ideig bőven tiſztúlván a' minden-napi hideglé-

léſt

teſt okozó epe-sártól, végtére, midőn már éppen kiſzopottnak az ő nedveſségéitől, és tsak nem véretlennek látzatna, a' téli hidegeknek bé-lépésére olly gyúladáſt kapott, hogy a' nehéz lélekzetnek, és a' nagy 's kemény élet-ér-verésnek miatta kéntelenek lennénk eret vágni, 's ismétiteni-is. A' ki-botsátott vér kérges vólt, a' beteg az ér-vágáſokra meg-könnyebbedett, 's jól lett. A' Bétsi nagy Ispotályban jó ſzorgalmatoſság alatt tartatott, ſemmi oka a' gyúladásnak más nem találtathatott, tsak az időnek kelletett az új változáſt tulajdonitani. — Az illyen időre nézve tehát azért ereſzthetünk bővebben vért, hogy az egéſz vérnek tömöttebb állapottya vagyon, és a' miatt a' gyúladás roſzſzabb vóltára, és nyakaſságára okos gyanúság. Melly nyakaſságot ſzükség minden gyuladásban mennél hamarébb meg-törni.

Jegyzés. A' nagy 's veſzedelmes gyúladásban, melly tudni-illik, a' mint már mondottuk, nemes réſzben vagyon, és roſz ki-menetellel fenyegetödik, közönségeſsen a' teſt állapottyára nem ſokat tekéntünk, hanem a' müvekre. Ezeknek nagysága ſzerént rendeltetik a' vér-ereſztés.

A'

A' Vér-ereſztésnek Ismétitéséről.

I. Vígyázás. Akkor ſzükséges az eret ismét fel-nyitni, 's vért ereſzteni, ha azok a' művek, mellyek az elsö ér-vágáſt sürgették, el-nem múltak, avagy ha ismét viſzſza-jöttek. A' veſzedelmes gyúladásban mind annyiſzor ismétlitik az, a' mennyiſzer viſzſza-térnek azok, ha mingyárt azon egy nap hatſzor, hétſzer-is, vagy többször kéntelen vólna fel-nyittatni az ér. Tapaſztalásból jött jovaslás ez.

1-sö JEGYZÉS. Jól éſzbe kell itt még-is venni, hogy vannak ollyan eſetek, mellyekben ezen vígyázás mellett ki-vehetnénk appródonkint majd mind a' vért, és még-is meg-maradnának a' roſz művek. Megtsalattathatna illy formán az, a' ki tsak egy két műveknek hánykolódására nézne, kivált azoknak, mellyek az igen kitsiny gyúladás mellett-is ollykor mód nélkül valók. Ollyan műv lenne a' fájdalom, melly ſokſzor nem a' gyúladásnak nagyságát 's veſzedelmét, hanem azoknak gonoſzságát, és a' réſznek nagy érzékenységét jelenti. A' méregtöl, a' ſzelektöl lévö kólikában meg-lehetne nagyobb réſz vértöl foſztani a' teſtet, és még-is tartana a' fájdalom. Azért azok a' művek, mellyekre ismétíteni ſzükség a' vér-ereſztéſt, ollyanok legyenek, mellyek bizonyoſan a' gyúlott réſzben öſzve tolódott vértöl okoztatnak.

okoztatnak. Lehetetlen, hogy a' többször tett ér-vágás után az illyetén művek ne engedjenek. Hamarébb ellenben utólsó erőtlenségre jut ér-vagás által a' vér-hasban fekvő, mintsem el-múllyon a' belek ki-sebesülésétől lévő fájdalom.

2-dik JEGYZÉS. Némely gyógyítók addig szokták ismétiteni a' vér-ereſztést, mig kérget nem formál a' vér. De meg-mutattatott az, hogy utólsó tsepp vérig-is mindég kérges vólna a' vér-pogátsa némely gyúladásban. — Minden művek között leg-jobban intézi a' gyúladásban lévő ér-vágásnak ismétitését az a' műv, melly leg-inkább való ez, vagy amaz gyúladásban. Ezeket egy némelly gyúladásokban elő-számláltuk ottan, a' hol azoknak külömböztető jeleiről értekeztünk. Ollyan műv p. o. a' tüdő-gyúladásban a' nehéz 's fójtó szapora lélekzet; a' gyomor-gyúladásban az égető, és imelgéſt 's hányáſt gerjeſztő fájdalom; a' mely-üreg-hártya-gyúladásban a' lélekzéſt akadályozó szúró fájdalom, a' nagy 's kemény élet-ér-verés 's a' t. Közönségesen pedig ez élet-ér-verésnek keménységére szoktak a' Practicusok vígyázni, úgy-hogy a' veszedelmes gyúladásban mind addig ismétitsék az ér-vágáſt egy-más után, mig nem enged a' pulsus. Hasonlóképpen szólhatunk a' fájdalomnak szúrásáról.

II. Vigyázás. Ha most-is szint-ollyan nagy gráditsban vannak a' művek, mint az első vér-eresztés előtt vóltak: szinte olly bátran bő lehet az ér-vágás, mint az első vólt, pedig mind annyiszor, a' mennyiszer viszsza-térnek.

Jegyzés. Hanem már a' többször lévő ismétítésben igen javasoltatik, hogy figyelmezzünk a' pulsus változására, a' mint, felűl (fennebb) mondottuk, hogy ha kitsiny kezd lenni, egy tseppet se eresszünk többet.

III. Vigyázás. Ha a' művek meg-tsillapodtak ugyan, de még-is elő-jönnek, jele, hogy engedett a' gyúladás, hanem még-is van valami belőlle; ez ismét meg-nagyobbodhat, ha kivált véresebb a' beteg, ha a' diétában a' tsendes magatartásában hiba történik. Ekkor-is szükséges ismétiteni a' vér-eresztést, de már fösvényebben.

IV. Vigyázás. Mind azok a' vigyázások, mellyeket a' test állapottyára nézve fellyebb elő-számláltunk, a' vér-eresztésnek ismétítésében kiváltképpen kivánnnak figyelmetességet. A' véretlen testet 4-5 unciára való ismétítésnél többet meg nem enged. Úgy az ollyan gyúladás, mellyel valamelly más ki-üresedés vagyon p. o. has-menés, vér-has, cholera

cholera 's a' t. A' szülő aszszonyoknak a' szülés után történhetendő gyúladások; elég vér el-veszett itt a' szülés által. A' belső genyetségeskedőkben ollykor meg-újúló gyúladás. A' hideg testűeknek, a' vízi betegségben lévőknek, és más efféle erőtleneknek gyúladások, szint-úgy csak kevés unciányi vért engednek ki-venni.

Vannak még bizonyos jegyzések arra való nézve, hogy *melyik tagon botsátasson a' vér?* Azért

A' Vér-ereſztésnek Hellyéről.

Tudjuk azt, hogy az erek a' testben mind egy másal szövetkeznek (*anastómizant*); tudjuk azt, hogy minden leg-kisebb eretskében-is üzettetik a' vér-forgás; tudjuk azt, hogy az az egy vér foly minden vér- és élet-erekben: érthettyük tehát azt-is, hogy akármelly érnek fel-nyitásán, ha meg-indúl folyni a' vér, mind ki-folyhat; hogy tehát akár a' lábon, akár a' karon, akár a' nyakon, vágunk eret, mindenütt csak azon vér foly-ki. Ki-tettzik ebből annak a' vélekedésnek haszontalansága, melly szerént sokan azt hiszik, hogy nem mind egy légyen akarmelly karon eret vágni. Némellyek a' bal karon való ér-vágást éppen meg-nem engednék, balgatagúl azt tartván, hogy azt

utólsó

utólsó szükségre jó hagyni, holott a' jobb-karon-is azon egy vér jön-ki, melly a' bal-karon jönne.

Akármelly eret nyisd-fel, tsak ollyan üregü legyen, hogy a' maga izgathatóságától öszve ne húzódhasson; el-folyhat azon a' vér mind halálig. Sokak meg-foztáttak igy vérektöl, és életektöl, a' kiknek valamelly véletlen meg-sebesittetés által, avagy álom idejében ér-fel-pattanás által, vagy az ér-vágás után a' nyilásnak rosz be-kötése miatt felnyiltak erei.

Vagyon mindazonáltal még-is haszna elégszer azon tekéntetnek, melly valamelly bizonyos részen való ér-vágásra hajt. Tapasztallyuk sokszor, hogy a' gyúlott részen való, vagy tsak a' közel mellette való ér-vágás hamarébb meg-menti a' részt a' temérdek vértöl. A' veszedelmes torok-gyúladásban, a' nyaknyelv-érnek meg-vágása ezen okból sokkal hasznosabb, mint a' karon lévö. A' szem-gyúladásban pedig a' vér-szopó férgek elözik-meg aztat. Erre való nézve vannak a' vér-eresztésnek hellyéröl-is közönséges vigyázások.

I. Vigyázás. A' veszedelmes gyúladásokban mennél közelebb úton lehet a' gyúlott részt öl kitsalni a' vért, annál jobb. Hanem, ha azon úton olly

szaporán,

és annyi vért nem lehet ki-venni, a' mennyit a' gyúladás javaſol, a' közönséges hellyen, az az a' karon-is vágataſson-meg az ér.

Jegyzés. A' vér-ſzopók, a' köpük, igen haſznos eſzközök minden eſetben, a' hol a' gyúlott réſzből közvetetlenül (*immediate*) akarjuk ki-venni a' vért.

II. Vígyázás. A' lábon való ér-vágáſra azok a' gyúladáſok, mellyek a' hólnap-ſzámnak, vagy az arany-érnek el-akadásával vannak, jobban tapaſztaltatnak engedni. De a' veſzedelmes gyúladáſokban, akármi okból légyenek azok, jobb mindég ott eret vágni, a' hol ſzaporábban több vért vehetünk-ki.

Mind ezek a' vígyázáſok ſzerént ſokat tehetünk, mert meg-gátolhattyuk a' gyúladásnak roſz végezeteit, midőn tudni-illik az hánykolódó terméſzetet meg-tsillapíttyuk; meg-ſzabadítván a' ſok-vértől a' teſtet; a' gyúlott réſzre rohanó terhet meg-kiſsebbíttyük. Őrizzük ezen vígyázáſok által azon Erőt-is, melly az ér-vágás által ki-nem üzhetendő meg-maradott gyúlott vérnek fel-olvaſztására; avagy, hogy-ha a' gyúladás a' vérnek már nagy bé-rekedéſe; vagy egyſzer'smind akármi tsipőſsége miatt erre a'

jó

jó ki-menetelre semmiképpen nem juthatna, a' jó genyetségeskedésre (*suppuratio*), szükséges a' természetnek. A' többi végezetek közül inkább ezt kívánhattyuk, mint p. o. a' Fenét. Ámbár némelly nemes részekben ez-is, ha mingyárt későbre-is, de bizonyosan halálos; úgy a' tüdőkben, agyban, gyomorban 's a' t. a' honnan ki-nem lehet tisztitani.

És ez vala, a' mit a' gyúladásokban való vér-eresztésről közönségesen feljegyezhettünk.

A' Gyúladásnak tökélletes gyógyításában a' vér-eresztés kivül még más Orvasságok-is vannak, a' mellyek kormányozzák, és segitik Munkájában a' Természetet. Ezekről-is szólhatunk közönségesen, és rovideden, és a' Diétáról.

A' Gyúladásnak az Ér-vágáson kivül való más Orvasságairól.

A' Gyúladásnak Theoriájából tudjuk, hogy a' vér gyúlott, heves, tömött, az ő véknyabb részeitől meg-fosztatott. De az erek-is a' hévség miatt kemények 's merők (*rigidum*), mert nints elegendő nedvesitések az öszve-sültt vértől; nem engedhetnek, nem tágasodhatnak, holott a' vastagabb vérnek által-

eresztésére

ereſztésére ez vólna kivánandó. Minden leg-kiſsebb gyúladásban-is, ha nem az egéſz vérben, leg-alább a' gyúlott réſzben meg-vagyon az. A' vér-ereſztés ugyan, midőn már a' gyúlott réſzre rohanó vérnek terhét, vagy tsak annak nagyobb öſzve-gyülését, meg-gátolta azzal, hogy az erekben a' vért meg-kevesitette, meg-könnyebbitette az által a' terméſzetnek munkálkodását, mert bátran igyekezhet a' gyúlott vérnek arra hozásában, hogy ez terméſzeteſsé vállyon. Terhes ez a' munkája még-is a' terméſzetnek, leg-alább tsak a' nedveſités nélkül való bé-ſzorúltt vérre nézve. Ha nedvesitetne valahonnan a' gyúlott réſz, a' tömött vér lágyúlna, a' kemény erek engedhetnének, és ekképpen ki-ſzabadúlhatna a' bé-rekedtt vér; ha az egéſz vér kaphatna nedveſséget, ezzel el keverhetné, fel-olvaſzthatná aztat a' terméſzet, úgy, hogy vagy éppen egéſségeſsé válna a' hibás vér, vagy tsak fel-ereſztődvén (*dilutus*), ki-mehetne valami úton a' teſtből. Maga kivánnya azt a' terméſzet, midőn ſzomjúhozik a' beteg a' gyúladásban; maga nyilatkoztattya ez által, hogy fel-engeſztelő nedveſség hijjával vagyon. Ezt a' terméſzetes öſztönt ſzükséges követni az okos Orvosnak, és akkor fogja ſegiteni a' terméſzetet, és ſemmit máſt nem tenni.

Jó és terméſzetes Orvaſság tehát a' gyúladásban tsak a' nedvesitő ſzerek, mellyek a' kérges eret lágyittyák,

lágyittyák, az öſzve-sült vért áztattyák. Illyenek a' lágyitó italok. Hatalmaſsabbá válik erejek a' nedvesitö ſzereknek, ha ſalétrommal (*nitrum*) együtt adatnak, mert ez a' tömött kérges vért olvaſztya-is, és hidegitö tulajdonságával a' hévséget mértékleteſsíti. Semmiféle más Orvaſság, a' mint láttyuk, a' gyúladásra nézve, nem javaſoltathatik itten. A' ſok lágyitó italt nem lehet elegendőképpen ditsérni a' gyúladásban, arra való nézve-is, hogy, ha a' gyúladás valamelly tsipőſségtől ſzármazik, ennek élét-is behúzza, meg-tompíttya.

Szoktunk még-is gyakorta purgáló ſzereket-is adni a' gyúladásban. De ezt többnyire mindég más okra nézve tselekſzük. A' teſtnek ſzárazsága miatt a' ſzékezés nehéz, és el-akadhat, ezért nevekedik a' vér-forgás, melly mennél nagyobb, annál károſsabb a' gyúladásban. A' laxáló Orvaſság nyitva tartya a' ſzékezéſt, lankíttya az egéſz teſtet, bágyaſztya a' természetnek hánkolódó erejét, hátrállya a' ſzapora vér-forgáſt. — Lehet tiſztátalanſág egyſzer'smind a' teſtben, epe-sár, vagy más egyéb, ekkor-is kivántatik a' tiſztúlás. A' purgálás által a' felsőbb réſzeknek gyúladásában le-felé tsalattatik a' vér a' gyúlott éſztől. Ugyan ezért a' Kliſtérozás igen javaſolandó minden gyuladásban, kivált azokban, mellyekben a' gyomornak a' purgátio által való

öſztönözéſe

ösztönözése káros vólna. A' Gyomor, és belek gyúladásában nem-is szenvedhetné-meg a' természet az purgátiót; ettől nevekedne a' gyúladás. Egy szóval, közönségesen minden gyúladásban bátorságosabb a' kliztérozás a' székezésnek nyitva-tartására.

Jegyzés. A' hol pedig purgátióval élni akarunk, szükséges tudni, hogy semmi más purgáló szereknek nintsen hellye a' gyúladásban, tsak azoknak, mellyek tsendesen munkálódnak; nem a' mellyek, azon kivül, hogy jobban háborittyák a' vért, tsak a' vékony nedvességet viszik-ki a' testből, ollyan vólna a' jalappa, rhebarbara, résinák, vagy akármi szelíd, de nagy mértékben adott purgatio. Ezek az erősök tsak a' hideg, 's vizes testben találnak hellyet, nem ottan, a' hol sok a' tüz. Azért a' gyúladásokban tsak a' *tamarindus*-nak, az aszaltt szilvának a' bodza-gyümöltsnek (*roob sambuci*) vagyon hellyek, 's főképpen a' közép-sóknak (*salia media*). Lehet tehát akkor, a' midőn kivántatik a' purgálás, a' salétromot ollyan mértékbe adni, melly egyszer kétzer hajthassa napjába a' beteget. Közönségesen pedig a' salétromról fel-lehet jegyezni, hogy egy libra (24 latból álló patikai font) lágyitó Decoctumra, egy drachma (negyede egy latnak) salétrom elegendő. Ha ez a' mérték egy némelly érzékenyebb bélüeket gyakran hajtaná,

szükséges

vólna meg-kevesíteni a' mértéket, mert a' gyakran való székezés nem jó a' gyùladásban, kivált midõn az elsõ két három napokon felül vagyon a' betegség. A' gyomor, és belek gyúladásában a' salétrom öszztönöz, azért a' tsupa lágyitó Decoctum adatik, ha ezt se szenvedheti a' gyomor (mellyet nagy mértékbe bizonyosan nem-is szenved), minden segitség, melly az ér-vágáson kivül még valamivel lehet, tsak a' klistérozástól várhatandó.

A' fájdalmas részre lágyitó cataplasmát kell tenni. Gyakorta szem-látomást való könnyebbülést okoz a' nagy fájdalmokban. A' melly fájdalmas részek nem szenvedhetik a' terhet, a' cataplasma hellyett lágyitó fomentumot kivánnak, vagy *lágyitó kenetet*. A' külsõ, vagy azon gyùladásokban, mellyek nem igen méllyen fekszenek, igen hasznosak a' külsõ Orvasságok.

Szoktunk még külsõképpen szoritó Orvasságokkal-is élni a' gyúladásban. De ezt tsak a' kezdõ, és kis gyúladásokban szabad tenni a' végre, hogy a' gyúlott rész eretskéinek öszve-szoritásával a' tágasabb erekbe viszsza-hajtason a' vér. Ekképpen gyógyit a' rózsa-viz, a' római gálitzkõ, a' sár, a' flores zinci, az extractum saturni, a' szem-gyúladásban, mellyben, ha nagy, távúl legyen azokat rendelni;

az

az alma-bélből, bodza virágból, fehér kenyér morzsából öfzfze-főzött pép fzokott a' fzem nagyobb gyúladásában rendeltetni. Az égettbor-is az ö fzoritó erejével azért gyógyíttya-meg a' meg-ütött kék tetemet, hogy a' bör alá el-tévedett vért vifzfzahajtya az ö hellyére.

Élünk még *Veficatorium*-al-is a' gyúladásban akkor, ha már a' kemény pulfus meg-gyengült, 's meg-lágyúlt, de a' fájdalom még-is alkalmatlankodik. A' fájdalmas réfzre tett *Veficatorium* leg-bizonyofsabban véget vet a' fájdalomnak illyen állapotban.

A' Gyúladásban fekvő Betegnek Dietája, és Maga-tartáfa (Regimen).

Közönségefsen minden betegségben a' betegnek diétája az, hogy a' levegö, az étel 's ital, a' teftnek kormányozáfa a' Betegségnek tulajdonsága fzerént alkalmaztafson; kiváltképpen hogy az ö étele itala mind ollyan légyen fzint-úgy orvosló ereje légyen, vagy leg-alább ne ellenkezzen a' betegnek jobbúlásával, leg-kifsebben fe gátollya aztat. Hogy tehát a' gyúladásban tifzta 's hives hellyen légyen a' beteg. Nyáron a' fzóbában lévö fzáraz levegö meg-jobbittatik, ha hideg vizzel lotsoltatik a' fzoba, vagy tágas edényekbe fris viz

áll

áll a' ſzobában. Közönséges ital gyanánt az állott viz meg-engedtethetik, a' lemonádé-is, hogy-ha nem tüdő-gyúladás a' betegség, mellyben minden ſavanyú jobban köhögteti a' beteget. A' jég hidegségű ital káros lehet. A' ſok étel ſemmiféle Orvaſsággál élőnek nem jó. A' gyúladásban meg-elégedhet a' beteg vékony tehénhús leveſsel, mellyben árpa-kása főtt. A' gyúladásban fekvőnél leg-ſzükségeſsebb igen tsendeſsen tartani magát, nem beſzélni, nem mozogni, nagyon pelyhés ágyban nem feküdni, vékony 's könnyű takaróval takarózni. Melly alatt ne legyen kéntelen izzadni, ha pedig terméſzeteſsen izzad, örizkedni, hogy hirtelen valahonnan hideg ſzél ne érje, ne verődjön-viſzſza az izadság. Azért ollyankor ki nem takargatni magát. Ha az egész teſt egy iránt gőzöl, és nedves, és könnyebbedik a' beteg, jele, hogy criſis az izzadság, és hogy már meg-győzte a' terméſzet az ellenségét.

Leg-közönségeſsebb Formulái a' gyúladásban rendelendő Orvaſságoknak:

℞. *Herbæ malvæ*
—— *altheæ aa. m. jβ.*
coq. in ſ. q. aquæ
collat. lb. ij add.
Nitri puri Dr. ij.

Roob

Roob Sambuc. Unc. ij.
Syr. Altheæ Unc. j.
M.

Sign. Minden órában lágy melegen egy kávé tséſzével vegyen-bé. Okos itélete ſzerént már ſzaporíthattya már kevesítheti a' ſalétromot az Orvos. Minden nap igyekezzen pedig ennyi *Decoctum*-ot el-fogyaſztani a' beteg.

℞. *Amigd. dulcium Unc. iij.*
—— *amarar. Nro. ij.*
f. l. a. emulſio
Collat. lb. ij add.
Sachar. alb. q. ſ. ad gratiam.
D.

Ez közönséges italúl ſzolgálhat. Vagy e' hellyett Lemonádé.

A' ſzegények oda haza főzhetik az Orvaſságot, azért ótsóbban kaphattyák ezeket.

℞. *Herbæ malvæ*
—— *altheæ aa. m. ij.*
Flor. Sambuc. m. jß.
M. D. pro Thea.

℞.

℞. *Nitri puri*
Sachar. alb. aa. gr. x. f. Pulv.
Dentur tales Nro. xij.

Minden órába igyon egy tséſzével ezen herbatéból, minden máſodik órában pedig egy port-is vegyen-bé. — Közönséges italok lehet ezeknek az árpa-viz.

℞. *Fol. malvæ m. j.*
Rad. alth. Unc. ß.
Coq. ſ. q. Aqu.
Collatur. Unc. vi.
add.
Mell. mercurial. Unc. ij.
M. D. pro Clysmate.

Így ſzoktuk praeſcribálni a' Kliſtérnak valót. De ezt talán tsak a' Nagy Uraknál kellene tselekedni. mivel máſok ſzinte igen könnyen magok kéſzithetnek kliſtért akár a' fellyebb fel-jegyzett Theából, akár tehénhús levesből, vagy árpa-vizből, vagy ollykor tsak tsupán meleg vizből. Ha ezen ſzelíd kliſtérok nem vólnának elegendők, ſalétromot-is, vagy közönséges sót kevés mértékbe ſzükséges vólna hozzájok adni. Egyſzerre bé-vetendő kliſtér ſoha ſe legyen több 7-8 unciánál, mert a' ſokat elegendő ideig nem tarthattya-meg magában az ember. ℞.

℞. *Fol. malv. in groſs. Pulv. rédact.*
Farinæ ſemin. lini
—— *hordei aa. Unc. ij.*
Coq. in ſ. q. lactis in conſiſtentiam pultis.
Sub finem adde
Fl. Sambuci rud. pulv. Unc. ß.
F. l. a. Cataplasma.

Ezt a' fájdalmas réſzre melegen kell rakogatni; ha el-hűltt, újjonnan meleg vizzel, vagy téjjel felereſzteni, 's ismét fel-tenni. Eztet-is könnyen kéſzíthet az ember oda haza korpából, és a' fellyebb említett Theából, egy két marokkal mindegyikből vévén, és vízbe meg-főzvén.

A' Gyúladásnak közönséges folyására nézve ſoha ſe kell más-féle Orvaſságokhoz kapni, hanem ezek mellett maradni, és többet a' terméſzetre, és az időre hagyni.

Szükség, hogy azoknak, a' miket eddig tanúltunk, alkalmaztatáſok példája kedvéért Betegség-hiſtoriákat-is (*hiſtorias morbi*) olvasgaſsunk. Egy jeleſet azok közűl, mellyeket magam tapaſztalásimból öſzve-írtam, elő-adok itten.

Grill Ferentz, több muzsikabéli szép daraboknak ki-adása által nevezetes Compositor, 's egyszersmind az én Nagy Méltóságú Grófomnál Széchényi Ferentz Urnál Komornyik, 35 esztendős sovány kartsú testű ember. Életében többnyire beteges állapotú, a' harmad-, negyed-napi hideglelésektől leggyakrabban nyomattatván, úgyan azért halvány, kedvetlen, a' magányosságban és muzsikai foglalatosságban leg-több órait töltő. Az ő hideglelésseiben az vala különös, hogy azoknak paroxismusaiban a gyomor táján mindég szenvede egy nagy öszve-húzó, és a' hát-gerintzig terjedő fájdalmat, mellyet mind annyiszor a' hányás váltotta-fel. Ezen utólsó esztendőben szabad vólt a' hidegleléstől, hanem ollykor lévő köhögés alkalmatlanságától boszszontatott. Ez-is szelíd fü-thékkel való élésre több ízben engedett; de viszsza-kerűlt ismét későbre véle még egy szúró fájdalom-is, melly a' vékonyoktól fogva a' lapotzkák közéig, és a' hát-óldalokon el-terjedett. Ez valóságosan valamelly belső résznek gyúladásától vólt, mert a' betegnek valláza szerént, a' hévség, szomjúság, nagy fej-fájás, és a' botsátott vérnek kérge azt mutatta. 14 nap alatt mind el-múltak ezek a' gyógyitásra. Semmiről se panaszolkodott egynehány hólnapig a' beteg. Ekkor történe, hogy ezen Méltóságos Házhoz én-is meg-érkeznék. Egészségesnek érzé magát a' Komornyik, de én leg-

elsö

első tekéntetre se nézhettem annak, mert az artzának ki-nézése csak nem valóságos hektika fonnyadásra vezethette az embert. Ugyan azért szorgalmatos vizsgálás alá vettem. Tapasztaltam, hogy noha kitsiny, de még-is különböztethetendő hideglelés járja esténkint őtet. Tapasztaltam, hogy ollyankor heveſsebb a' lélekzete 's úgyan azért mindég száraz 's fel-repedezett ajakait szemléltem. Ezeken kivül, és ollykor levő köhengetései kivül semmi más jelekre nem jöhettem. Ezekből, és az egész hiſtoriából okosan gyanakodhattam, hogy valami kitsiny gyúladásnak, melly a' régitől maradott (vagy talán már akkor, midőn az ő hidegleléseinek paroxismusaiban az említett fájdalmat érzette, valamely taplójában rejtekezve vala), kellene lapongani a' testben. Azonnal a' Stollnak hoszszú ideig tartó gyuladását igyekeztem gyógyitani. Ér-vágással, és lágyitókkal el-is kezdettem a' kúrát. A' heveſitő italokat, ezekhez hasonló kemény és sok ételt meg-tiltván jó dietát szabtam. A' ki-ereszteti vér kérges 's tömött fekete volt; azért bizonyosabb lettem ítéletem felől. Reménlettem, hogy ekképpen él-távoztatom azon veszedelmet, mellytől mindég félt Stoll, midőn azt tartotta, hogy akármi októl, melly a' gyúladásnak kedvez, vagy idővel nagy válhat az illyetén kis gyùladásból, vagy appródonkint el-enyészti a' testet.

Sajnálom máj napig-is, hogy szándékom szerént nem folytathattam kurámat, azért, hogy a' Betegnek egy más már régi, és igen nevezetes Practicushoz, mint jó Baráttyához, nagyobb bizodalma lévén, annak, tsak a' hidegleléstől maradott kemény bedugulásotskákra (*obstructiones*) tzélozó, el-oszlató Orvasságaival élt. Ez a' nagy érdemű Orvos másképpen nem-is itélhetett, mivel ideje 's alkalmatossága se lehetett meg-vizsgálni olly alapossan (fundatumossan) a' beteget, mint nékem, a' ki mindenkor vele vóltam. Orültt a' beteg, midön másképp' biztattatott máshtól de álhatatlanúl. Mert e' folyó esztendöben (1791) Mártiusnak napjaiban jobban kezdének néki alkalmatlankodni mind azok a' müvek, mellyek nékem jelül szolgáltak. Nevekedett a' höség, a' lapotzkák között, és a' hát óldalaiba lévö fájdalom unalmassabb vala, nyilvábban szaporáskodott az élet-ér-verés, mig nagy 's kemény-is nem lett. Megjelentek a' fej-fájás, és szomjúság, és le-is fektették a' beteget. Mind ezek elö-jöttek, ámbár a' beteg módos, 's vígyázó magatartásával nem adhatott új okot reájok. Az idö ugyan oka lehetett, de tagadhatatlan, bogy tsak fel-gerjesztö, és nevelö oka, a' gyúladásnak.

Nem köhögött a' beteg, lélekzetében se szenvedett nehézséget azért a' tüdö-gyúladásra nem itélhettünk;

tünk; a' gyomor-gyúladáſt nem vélhettük, mert nem hányt étel 's Orvaſság után, a' gyomor tájékon égetéſt nem panaſzolt, a' tapogatásra nem érzett fájdalmat; de máshol ſe érzette aztat az illetéſre, tsak egy keveſet a' méllyen bé-ſzívott levegőre (igy kell vizsgálni a' tüdő hibáit) nevekedett az az alkalmatlanság, melly egy tompa fájdalmat mutatott. Azt ítéltük tehát, hogy a' mej- és has-üregeket el-válaſztó gátnak azon réſze gyúladott, melly az ágyékgerintzen a' has-üregbe a' gyomor alá ereſzkedik (*inflammatio caudæ diaphragmatis.*)

Minden belső réſz nemes, tehát annak gyúladáſa veſzedelmes, igy gondolkoztunk (én, és az emlitett Bétsben igen nevezetes Practicus). Meg-vágtuk az eret a' karon, és tapogatván a' más karon az élet-érveréſt, mivel ſe nem kiſsebbedett, ſem nem ájúltt a' beteg, mint-egy 15 unciányi vért bő nyitáſsal kivettünk, a' nyitáſon ki-tóduló vér ſekete vala, késöbre a' vér igen kérges, és kevés ſavós olly tömött vér-pogátsát tsinála, hogy a' belé-ſzúrtt fátskával magoſsan fel-lehetett emelni, mig le-eſett. Minden órában a' ſalétromos lágyitó *Decoctum*-ból egy kávé tséſzével be-venni, rendeltük. Időt adtunk a' természetnek, hogy talán az ér-vágásnak ismétitéſe nélkül-is késöbre le-ſzállana a' pulſus keménysége. Ez nem történt, eſtve felé tehát ismét fel-pattan tatuk

tuk az eret, és olly véle-bánáſsal, mint dél előtt, megint 10 unciányi vért ki-ereſztettünk. Az Orvaſsággal ſzorgalmatoſsan éltt a' beteg. Ezen éjtzakája nagy hőségbe igen nyughatatlan vólt, verejtékezett artzába. A' gyúlott réſz fájdalmát ſzenvedte.

Más nap reggel az az 19-dik Mártiusban tsak olly állapotban találtuk a' beteget, mint tegnap. Székezett reggel felé kétſzer, de a' hévség, fej-fájás nem engedtek ſemmit, úgy a' pulſus keménysége, és ſzaporázáſa. A' tegnap eſtve ki-botsájtott vér még kérgeſsebb való az elsönél. Fel-pattantattuk ismét az ér-nyiláſt. 10 uncia vért ki-vettünk. Erre ſem engedett az ér-verés ſem más művek. Kéntelenek vóltunk ezen a' napon még kétſzer az előbbeni mértékkel vért botsájtani. Ezen éjtzakája-is igen nyughatatlan vólt. Vizellete egy keveſet feſtett, holott a' gyúlott vérrel veres ſzokott lenni. Appetituſsa, a' mint ſzokott lenni minden nagyobb forró betegségben, nem vólt.

20-dik Márt. Ismét tsak a' tegnapi nótán ugrándozott a' terméſzet, ſzükséges vólt megint eret vágni, hogy meg-alázhatnánk a' terméſzetet, hogy a' tömött terhes vért még jobban meg-keveſitenénk, 's az által a' gyúladott réſznek unalmas terhéből el-vennénk. A' beteg miatt, a' ki mennél többſzör botsájtottuk

a'

a' vért annál bizonyoſsabban vélte közelgetni halálát tehát félt, azt kellett mondani, hogy jobban vagyon, g) nem vágtunk eret. De tsak ugyan a' beteg erőtlenségére nézve azt-is vártuk, hogy már magától-is fog engedni a' terméſzet. Ötſzör ſzékezett ma a' beteg, mellynek gyakorta-valósága nem jó a' gyúladásban, mert a' vékony nedveſséget veſztegeti; azért a' ſalétromot egéſzen ki-hagytuk a' lágyitó Decoctumból. A' ſzomjúság ellen Mandula-tejet praeſcribáltunk. Midőn éjjel inna, nagy és gyakorta való ájúláſok jöttek reá, mellyek után hányt, ſemmit ſe máſt a' gyomorban lévő epével kevert nedveſségnél. Éjfél-tájba hivattatván, vélekedhettem, hogy megint nevekedett légyen a' gyúladás, és talán a gyomorfelé terjedett. Valami 15 unciányi vért kibotsátattam. Meg-pihentt a' beteg, el-is alutt.

21-dik Márt. Reggel tsak a' régibe marada az állapot. Igen ſzalonnás vólt a' vér. Ma megint kétſzer vágtunk eret. (Hogy hamar oſzſze ne nyőjjön az ér, midőn ſzükségesnek láttya az ember azt felpattantani, nem etzetes ruhátskával, hanem faggyúſsal kell a' vágáſt be-kötni).

22-dik

---

g) Nints veſzedelmeſsebb, mint midőn a' Betegnek elme-indúlati vannak p. o. harag, bú, félelem 's a' t.

22-dik Márt. A' pulſus keménysége meginț tsak a' vér-ereſztéſt javaſolta, vágtunk-is. Mert féltünk, hogy ha ezt nem tennénk, genyetségeskedésbe lépne-által a' gyúladás. A' belső tagokban lévő genyetséget meſterség ki-tiſztitani a' terméſzetnek: mi pedig tsak a' tettegtető, és bizonytalan haſznú operatio által vehetnénk-ki. A' mandula tejet nem ſzenvedhette a' gyomor émelgés nélkűl, azzal fel-hagytunk. Tsak a' lágyitó Decoctum, és a' tiſzta leves vólt étele itala a' betegnek. Ha a' ſzékezés kéſedelmeskedett, az az, el-maradott egéſz nap, eſtve tiſzta meleg vizből levesből kliſtérokat adattunk. Ezekre jobbúlni láttzatott a' beteg. A' pulſusnak nagy keménysége és telesége miatt eſtve tiz óra tájban meginț ereſztettem bőven vért. Erőtlen vólt nagyon a' beteg, ájúlgatott. Minyájan a' környüllállók tsak-nem haldokláſt néztek rajta, még-is tsak nem engedett a' pulſus. Az ájúlgatás el-múltt, 's el-alutt a' beteg.

23-dik Márt. Reggel ábrázattyába vidámabb a' beteg, ditsekedik könnyebbülésén. Mi örűlünk jobban, hogy az egéſz teſtet egyaránt nedvesnek tapogattyuk. A' fej-fájás meg-ſzünt, nem ſzomjuzott. Egy ſzóval ſemmi roſzſzat nem tapaſztaltunk. De még-is nagy és kemény vólt a' pulſus. Nem ſokat gondoltunk ezzel, tsak-hogy minden nap jobban lenni mondotta magát a' beteg. Nem méréſzeltünk vólna

már

már most eret-vágatni, mert krisisnek tartottuk az álapotot. Ugyan izzadott-is a' test. Nem vólt szabad ki-takaródzni, vagy hidegen valakinek közel hozzá menni, vagy néki hidegen valamit inni. De más oka, hogy eret nem mertünk vólna vágni, az-is vólt, hogy tartottunk tőle, ne talán azt az erőt, mellyre (ha talán tsak ugyan a' genyetségeskedést meg nem gátolhattuk) szüksége vólna a' terméfzetnek a' jó genyetség tsinálására, meg tsonkítsuk.

24-dik Márt. Már semmiről se panaszolkodott, hanem az izzadsága mód nélkül nagy vólt. Még a' következő napon-is el-néztük azt, mivel mindég jobban érzette magát reája a' beteg. Gondoltuk mégis, hógy részszerént az Orvaság-is oka légyen, azért a' Roob sambucit ki-hagytuk. Tsak ugyan megszünt a' nagy ki-gőzölés. A' pulsus-is végtére meg-lágyult, 's meg-tsendesedett. Az Appetitus-is meg-jött. A' vékony 's kevés étel mellett, a' lágyitó Orvaságnak folytatása mellett, több napokba kelletett még az ágyba jó magatartásával maradni. Vigyáztunk e' közben, ha tapasztalnánk é estvéli hidegleléft és más suppurationak jeleit. Mellyekre való nézve a' lágyitókat mindég folytattuk vólna, és a' savót javasoltuk vólna. — Több mint 100 uncia vérnek ki-vétele után lett itten jobban a' beteg, a' kinek gyúladása bizonyosan fenébe lépett vólna máskép'.

Ebben

Ebben a' történetben a' pulſusra nézve rendeltük mi mind az ér-vágásnak ismétlését, mind a' kiereſztett vérnek mennyiségét. Mert ez vólt a' fő műv. Lett vólna a' betegség tüdő-gyúladás? akkor a' lélekzetnek állapottyára vólt vólna ſzükséges tekénteni, 's úgy más gyúladáſokban az ő fő műveire. Ne lett vólna veſzedelmes a' gyúladás? nem lettünk vólna olly bátrak a' vér-ereſztéſsel. Félelmes vólt itten a' teſtnek tsak-nem véretlen állapottyára nézni.

Teſzem, hogy epe-sár tiſztátalansággal lett vólna kaptsolva a' gyúladás. Mit tettünk vólna akkor? Az epe-sárnak mennél hamarébb való ki-üzéſe ſzükséges, máskép', mennél forróbb állapotú a' teſt, annál ſzaporábban ſiet a' rothadáſra a' betegség. A' hánytató illyenkor veſzedelmes, mert az erőltetés által, ſzörnyen halhat a' beteg, vagy igen naggyá válik a' gyúladás. A' le-felé-tiſztitók nem elegendők a' gyúlott vérnek meg-jobbitására, vagy mig ezt tehetnék, addig genyetségbe mehetne a' gyúladás. Stoll ugyan, a' mint iráſaiból ki-veheti az ember, ha fel-felé kivánkozott a' gyomor tiſztátalansága, nem igen ſokat hajtván a' gyúladáſra, hánytatta a' beteget; ſzerentsés-is vólt leg-többet. Mindazonáltal, én azt tartom ſok tapaſztaláſimból, hogy méltóbb nagyobb tekéntetbe venni a' gyúladáſt a' tiſztátalanságnál, 's azért mingyyárt ennek a' gyógyitásához fogni,

759192

fogni, hogy mind a' gyúladásból könnyen támadhatandó veſzedelemnek félelmét el-távoztaſsuk, mind a' hánytatót bátran rendelheſsük. De itten, ha valahol, ſzükséges az Orvos böltseſsége, hogy ſe az erőt meg-ne tsonkítsa, a' mi által bizonyoſsan rothatt hideglelésre léptetné az epés hideglelést, ſe a' ſok 's gyúlott vér hánykolódásának ne engedjen. És ebben álna illyen állapotban a' jó kúra. Kellene tehát eret vágni, de a' vért éppen nem veſztegetni; mindenek fölött leg-jobban külömböztetni, ha nem a' tsipős tiſztátatalanságtól vannak é inkább azok a' művek, mellyek a' gyúladásnak nagyságától láttzatnak lenni. Ekkor bizonyoſsan káros vólna az ér-vágás ismétitgetéſe. Azonban a' tiſztátalansággal lévő gyùladáſokban a' tiſztátalanság ellen való Orvaſságokat-is kell rendelnünk. Az epés betegségben a' közép-sókat, a' ſavanyúkat. A' venereában a' vér-tiſztitókat; a' rheumatismusban a' ki-gőzöléſt ſegítőket 's a' t.

Úgy gondolom, hogy ezen Példázgatáſok ſzerént, a' mint mind azokat, a' miket eddig tanítottunk, igen könnyen kiki érthette, úgy könnyen applikálkattya praxiſsában-is.

NB-

NEGYEDIK SZAKASZ.

Azon Esetekről, mellyekben Gyúladás nélkül kévántatik a' Vér-ereſztés.

Ezekről imitt-amott már emlékeztünk. A' Bővérűségben azon Roſzſzaknak el-távoztatására, mellyek belőle következhetnek, hellyeſsen rendeltetik a' vér-ereſztés, holott ſemmi gyúladás nintz a' teſtben. Ide tartozandó a' hánytató előtt rendelendő ér-vágás, midőn tudni-illik félelem vagyon, hogy a' ſok vértől a' hányás közben a' gutta-is meg-ütheti az embert. Ezért közönségeſen a' véreſsebb emberek legalább fej-fáját ſzenvednek nagyobbat, mint máſok a' hányás közben.

Szoktunk eret vágni minden forró betegségben, mellyel ſok vér vagyon, vagy a' melly a' hó-ſzámnak, arany-érnek ki-hagyását eſméri okának, vagy a' ſzokott ér-vágásnak el-hagyását.

Lehet olly nagy fájdalma a teſtnek, akármi okból légyen az, melly által valóságos gyúladás okoztathat. Ennek meg-gátolására haſznos az okos vér-ereſztés,

Az

Az olyan nehéz lélekzetnek idején, mellyben félelmes, hogy azonnal meg-fúl a' beteg, akármi okból történnyen az, könnyebbit a' vér-ereſztés. Történik az a' vízkórságban a' temérdek viznek terhétől; történhet a' görtsöktől (*ſpasmis*) vagy a' tüdöben lévő ſok nyáltól. Melly állapotokban a' vérveſztegetés igen káros, de köteleſsége az Orvosnak, a' meddig lehet, addig húzni az életet. Az illyen ér-vágás nem kurál, tsak könnyebbit.

A' gutta-ütésben, akár a' vér, akár a' vér-savó öſzve-gyülésétől légyen az, meg-kevesíti ezeket az ér-vágás. Ha az in-rángatáſoktól (*convulſiones*) vagyon: ezek a' fôbe ſiettetik a' vért, mellyből valóságos gutta-ütés támadhat. Ekkor-is jó a' vér-ereſztés. Ha a' nagy ki-üreſedéſek után (*poſt evacuationes magnas*) támadott légyen a' gutta-ütés, az az, az agy-velőnek lankadtsága, és az ereknek bágyattsága miatt, az ér-vágás által örökös gutta-ütés történhet. Azért jól külömböztesd ezt a' nemét a' gutta-ütésnek a' többitől.

A' méllyen el-ájúltakban (ha nem az erőtlenségtől vagyon), a' vizbe-fúltakban, vagy azokban, a' kik fójtogatták, fel-akaſztották magokat, de jókor rajta kapattak; egy ſzóval minden emberben, a' ki nem valamely bizonyos halált okozható betegsége

után

után hólttnak láttzatik, valahol meg-halva találtatik' de teſte ép, talán még meleg-is, a' vér-ereſztés legjobb ſzerentsés próbáló Orvaſság. Mert ha folynivaló még a' vér, ez folyásba indúl, és fel-gerjeſzti a' ſzívet, hogy ũzhefse a' maga köteleſségét, és tsallya-viſzſza a' lelket, akárhol vólt ő eddig. Vannak hiſtóriák, mellyek bizonyíttyák, hogy több napokig feküdt halva a' teſt, mert nem ment a' vérforgás; hanem, mivel nem vólt a' vér rodhatt, ſem a' vér-forgáſt ũző eſzközök nem hibáztak, fel-támadott az ér-vágásra, és más ehez ſzükséges orvoſiásra. Ezen Orvoslásról örömeſt böven ſzóllanék, de itt hellye nintſen; hanem egy erről a' matériáról ſzólló ſzép 's haſznos könyvetskében *b)*, melly Bétsben a' nagy Ispotályból került Németűl lehet olvasni, vagy Magyarra jó vólna fordítani.

---

b) Kurzgefaßte Methode alle Arten von Scheinbahrtodten wieder zu beleben, und der allergrauſamſten Mordthat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen. Az az: Rövid methodus mindenféle ſzines hólttaknak meg-elevenittetésekről, hogy az az irtozatos kegyetlen ember-ölés el-kerültethefsen, mely ſzerént ſok elevenek el-temettetnek. — Ezt a' 3 árkosból álló könvetskét nyomtatatta és ingyen el-oſztattatta itt BétsbenCamerarius Gróf G. 1790-ben, midőn magát itten a' mi Meſterségünknek nagy diſzére Doctoráltatá 39 ezer forint eſztendei jövedelmes létire.

1. Jegyzés. Ezen esetekben a' testnek állapottyára nézve botsáttatik a' vér. A' hol ez éppen ellenzené a' vér-ereſztést (hogy ha tudni-illik az elſzámlált állapotokban nem vólna a' beteg), otan tsak kevés mértékkel kellene ereſzteni. Úgy tartom, hogy a' testnek dörgöléſe illyen állapotokba többet tehetne, mivel az ér-fel-nyitásra igen ritkán-is jön a' vér.

2. Jegyzés. Egy kérdés juta eſzemben, tudni-illik, hogyan tudja a' Borbély, hány uncia vért vett-ki? Erre nézve igen ditsérendők azok az ér-vágók, a' kik nem tányérba, hanem magokkal hozott edényekbe fogják a' vért. Ezen edények méllyek, tágaſsabb pohár formájúak, tzínből (fehér ónnból) vagy bádokból vannak, vagy üvegből, és bizonyos mennyiségű vért foglalhatnak magokban, egy-egy, öt hat unciát. Ezzel azt-is nyeri az ember, hogy azokban a' vérnek tulajdonsága p. o. a' kérge, vagy ſok ſavója 's a' t. jobban ki-mutattya magát, mint a' nagy felű tálban vagy tányérban.

És ezek azok, a' miket az ér-vágásról feljegyezni régen ſzomjúhoztam. Reménlem, hogy ez által ki-nyerhetem az édes Magyar Hazánknak, hogy

leg-

leg-alább meg-esmértetem a' vér-ereſztésnek a' Medicinába nagy vóltát, és a' tökélletlen (nem tökélletes) tudománnyúnak azzal káros vakmerös ödését. Igen ſzükséges vala ez, hogy ne légyen Orſzágunkban olly bátorságos az ér-vágás. — Hogy ha valaki azt veti ellen, hogy ö nagy Tudománnya nélkül-is ſzerentsés vólt az ér-vágáſsal: köſzönnye ö azt a' jó Terméſzetnek, melly ſokſzor az Orvos tudatlansága ellen-is győzedelmeskedhet. De ſokſzor későbre, midön nem-is vélné, érzi azt meg a' roſzſzúl orvaslott Ember.

Nyomtatás-beli Hibák.

Lap.	Rend.	Hibák.	Olvasd.
88.	12.	véres —	veres.
89.	16.	véres —	veres.
102.	19.	vér —	ver.
138.	24.	éſztöl —	réſztöl.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Leltári szám: 13565-1958

759192